

UNIVERSITET
27 NOV 1954
ÅRSBÖCKER I SVENSK
UNDERSÖKNING

260/74

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERSÖKNINGSHISTORIA

87

FOLKUNDERSÖKNING

I

ÄLVDALEN OCH MORA

Av

SEVERIN SOLDERS OCH J. ROMSON

STOCKHOLM 1954

Expedieras från Föreningen för svensk undersökningshistoria: Drottninggatan 108

PRIS 10 KRONOR

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA

BOKSERIE GRUNDAD AV B. RUD. HALL OCH UTGIVEN AV
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
ÅRG. XXXIII 1953

VOL. 87 UNDER REDAKTION AV ALBERT WIBERG

FOLKUNDERVISNING

I

ÄLVDALEN OCH MORA

Av

SEVERIN SOLDERS OCH J. ROMSON

STOCKHOLM 1954

**Folkundervisningen i Älvdalen
under 1800-talet**

Av
SEVERIN SOLDERS

Älvdalens skolväsen i äldre tider har förut behandlats i tvenne uppsatser i Å S U. I nr 12 (1924) trycktes en seminarieuppsats av Sune Åhs, och i nr 70 (1944) har Lars Malmberg tecknat sina minnen från både sin skoltid omkring 1870 och sin tid som lärare i hemsocknen. I föreliggande historik har förf. utnyttjat bägge dessa skrifter utan att hänvisa till dem annat än vid rena citat. Historiken ingår nämligen som ett kapitel i del IV av Älvdalens sockens historia (Nyköping 1953), ett populärt upplagt arbete, som jag ansett lämpligt att icke tynga med alltför många hänvisningar. — På några ställen har jag hänvisat till "Del I" eller "Del III", varmed avses första resp. tredje delen av samma arbete (Nyköping 1936 och 1946).

I sin bok Älvdalskt arbetsliv, som f. n. är under tryckning, har Lars Levander ägnat ett kapitel "Skolmästare" åt Älvdalens byskolor vid 1800-talets mitt, en fängslande samling uppteckningar, till vilka jag hänvisar nedan sid. 15.

Prästerskapets utomordentliga insatser för skolväsendets utveckling inom socknen bli här nedan något styvmoderligt behandlade. Detta beror åtminstone delvis på att prästerna skildras i ett annat parti av sockenhistorien. Faktum är emellertid, att de här liksom på andra håll kämpat en heroisk kamp för folkundervisningen under många årtionden av fattigdom, liknöjdhet och lärarbrist.

Den vanliga typen av stugor i Ovan Siljan ännu efter mitten av 1800-talet. De fingo tjänstgöra även som skolhus.

Teckning från Älvdalen av G. W. Palm 1853. Nordiska museets arkiv.

Någon fast, centralt belägen skola, sådan som vissa dala-socknar redan tidigt skaffat sig, t. ex. Mora, fick Älvdalen icke förrän sent på 1840-talet. Alla tidigare försök hade strandat på oförmågan att ordna lärarlönen, när socknemännens ansökningar om statsbidrag lämnades utan avseende och deras utskyl-der inte kunde ökas.¹⁾ Kanske var intresset för en central, till kyrkan anknuten skola tämligen svalt även av den anledningen, att Kyrkbyn länge förblev en ganska obetydlig och folkfattig by. Den hade ännu 1880 endast 14 hushåll medan t. ex. Rot och Gåshade vardera 23 och det avlägsna Blyberg 43. Det var och för-

¹⁾ Om ett försök av komminister Aehselius på 1760-talet se Skansvakten nr 36 (1951) sid. 7. — Mora skola från 1600-talet, se J. Romson, nästa uppsats i denna volym.

blev under större delen av 1800-talet byskolorna som ombesörjde nästan all undervisning av barnen före konfirmations-åldern, och det synes länge ha kommit an på byalagens egen företagsamhet, om någon undervisning överhuvud blev anordnad.

Den goda standard, som skolorna i Älvdalen kunde uppvisa vid mitten av 1700-talet (se del I sid. 84), blev omöjlig att upprätthålla i den utarmning, som från 1770-talet hemsökte de övre dalasocknarna, icke minst Älvdalen. Fattigmedlen synas förut ha räckt till för att finansiera våra byskolor, nu ville de inte på långa vägar förslå ens till sitt egentliga ändamål. Därtill hade kommit tvånget för ett stort antal av barnen att följa sina föräldrar ut på tiggeri i sydligare socknar. Välmenande och duktiga prästmän som kyrkoherdarna Johan Svedelius och Olof Arborelius torde av sådan anledning ha nödgats hålla inne med initiativ i skolfrågor. Att någon barnundervisning dock alltjämt bedrevs, åtminstone i några byar, framgår av ett stämmoprotokoll den 11 maj 1806, där det heter, att "By Scholemästarena" fingo "liten uppmuntran" i form av säd, som fattigkassan betalade.

* * *

Kyrkoherde Eric Rosenius ("Gambel-Rosinjus") tillträdde pastoratet 1812. Socknen hade då ca 3.000 invånare, därav något mera än 500 barn i åldern 6—15 år. Hurudant han fann tillståndet i sin församling, beskriver han i den rapport, som han i början av år 1814 insände till domkapitlet i Västerås på begäran av den s. k. Uppfostringskommittén: "Inga ordentliga anstalter" voro vidtagna för barnens undervisning. "Blott några veckor under Husförhörstiden har varit vanligt at inom byarna hålla Barna Schola". Denna skolgång hade dock varit godtyckligt ordnad. De flesta föräldrar hade inte haft råd att bidra till avlönande av en lärare utan själva försökt undervisa sina barn. "Resultatet häraf blef vanligen, at då barnen vid 15 års ålder anmältes til nattvard Schola, kunde en stor del af dem hvarken rätt stafwa eller läsa i Bok".

Rosenius försökte nu vid husförhören, då han fann föräldrarna lika okunniga, övertyga sina församlingsbor om nödvändigheten av förbättrad skolunderbyggnad. De visade sig också mycket intresserade, "men sedan frosten aldeles förhärjade deras skörd (1812) och en ganska betydlig del af församlingen för at ej til döds svälta sina barn måste med dem utvandra til andra landsorter, var ej något för mig at vidgjöra i afseende på bättre undervisningsanstalter".

Redan följande år, 1813 på hösten, när höhässjornas antal åter blev tillfredsställande och säd och potatis äntligen fick mogna på åkertegarna, såg man emellertid ljusare på läget. Rosenius fick nu i slutet av september kyrkorådet att besluta om en uppryckning av socknens skolväsen (se bilaga 1). Varje by, eller i vissa fall två à tre byar tillsammans, skulle få skola två terminer varje läsår, sex veckor på senhösten efter skördens inbärgning och tolv veckor om våren från kyndelsmässan till första maj. Läsningen skulle pågå 7½ timmar dagligen, och förutom de obligatoriska ämnena kristendom och innanläsning skulle för dem, som så önskade, förekomma undervisning även i skrivning och räkning. Antalet skolor inom socknen bestämdes till tolv; lärarna skulle tillsättas av byalagen men deras kompetens prövas av kyrkoherden. En lärares löneförmåner skulle bestå av dels fri kost i gårdarna och dels årligen en tunna och två fjärdingar säd.¹⁾ Härtill skulle användas den kronospannmål, "kronotionde", som enligt ett en gång av konung Gustaf III givet tillstånd alltjämt fick lösas av fattigkassan till det billiga priset av 1 rdr 8 sk. riksgälds pr tunna.²⁾ Antalet skolbarn höstterminen 1813 var 217.

Fattigkassan fick sålunda åter finansiera socknens skolväsen, och så kom det att förbli flera årtionden framåt. I ett sockenstämmoprotokoll 1820 — efter flera svåra missväxtår — läsa vi, att ordföranden Rosenius tillfrågade socknemännen, om

¹⁾ Enligt kyrkoherdens rapport 1839 utgick denna med "3 à 4 kappar i veckan alt efter Scholbarnens större eller mindre antal."

²⁾ Jfr del I s. 88. — Priset på spannmål i fria marknaden var oerhört skiftande, 3 à 10 à 20, ja under de värsta nödåren ända upp till 30 rdr pr tunna.

de önskade låta de fattiga återfå sin forna förmån av utdelning ur ovannämnda kronospannmål. De förklarade då, "att hvad den i fråga varande lösnings säden vidkom, densamma ej kunde til större förmon för Socknen i allmänhet användas än til Bycholemästarnas aflöning, och blefve de fattigas rätt ej härigenom förnärnad, som de nu ej behöfde betala nogot för sina barns undervisning och dessutom ej voro mycket hjälpte med en eller annan kappe, som på en hvar af dem kunde belöpa."

Enligt ett visitationsprotokoll från 1824, där dessa löneförmåner för skolmästarna åter omtalas, var lärarnas tjänstgöringstid något kortare, nämligen 4 veckor om hösten och 10 veckor om våren. Men därtill hade kommit ytterligare arbete med s. k. söndagsskolor: "Scholemästarena äro dessutom ålagde att hela året igenom, då folket är hemma, hålla Söndags Scholor, uti hvilka så väl de yngre som de äldre barnen tillhållas att icke blott bibehålla, hvad de lärdt, utan ock dagligen förkofra sig". — Om lärarna heter det, att "de förhöras och tillsättas af församlingens pastor, som enligt Socknefullmäktiges intygan med sorgfällighet tillser, att dessa Barnalärare äro väl frägdade och fullt skicklige".

Av protokollet erfar man f. ö.: "Med fägnad spordes, att så väl yngre som äldre voro fullt försvarlige i sin Christendoms kunskap, hvarföre både Lärare och Åhörare lemnades af Herr Contracts Prosten (Godenius i Mora) ett välförtjent loford". — Tolv års uppryckningsarbete hade tydligen burit frukt.

Undervisning i kristendomens huvudstycken hade stort utrymme på skolschemat. Katekesen skulle helst läras utantill från pärm till pärm i skolan, och prästerna hade att tillse, att sådan kunskap ävensom läskunnigheten inte glömdes bort med åren. Sådan kontroll av de äldres insikter utövades årligen genom husförhören, vid vilka socknens 26 förhørsrotar genomgingos från nyårstiden fram till fastlagssöndagen. Därefter pågick konfirmandernas undervisning fram till pingst, och kring midsommar hölls förhör med de äldre personer, som tidigare haft förhinder. Fästfolk måste undergå särskilda prov i kristendoms kunskap, innan det blev någon vigsel av.

Träföremål med dalarunornas alfabet. Årtal 1867.

Tillhör förf. Foto Gunnar Solders.

Att andra skolämnena inte förekommo, kan man gott förstå av lärarnas brist på utbildning. I den saken yttrar kyrkoherde Rosenius i sin rapport till domkapitlet 1839 en from önskan: "Önskligt vore, att Allmogen utom den catheketiska undervisningen kunde erhålla nogon vettenskaplig och att något anslag därtill kunde beviljas": — Längre var det rätt ovanligt, att någon i skolan lärde sig ens att skriva någorlunda hyggligt. Den konsten hade man nog också mindre nytta av. Det skrivna alfabetet hade ju en svår konkurrent i runtecknen, som lämpade sig bättre att rista in i trä och som i Älvdalen användes för sådant ändamål fram till århundradets slut. Dalarunorna lärde man sig på egen hand med hjälp av en ABC-bok av här avbildad typ.

* * *

Så kom folkskolestadgan av 1842, som ålade varje församling i Sverige att inom fem år på egen bekostnad och i tjänliga lokaler ordna minst en folkskola, helst en fast sådan. Där skulle undervisning pågå minst åtta månader om året och skötas av en officiellt godkänd lärare, som skulle avlönas med bostad, ved, kofoder och om möjligt någon åker samt 160 rdr om året. Endast fattiga socknar skulle få statsbidrag till detta.

Två år efter stadgans utfärdande samlades socknemännen till stämma för att besluta om vad som kunde göras. Vid en tidigare stämma hade de tillsatt en skolstyrelse på åtta man; första namnen näst kyrkoherden, som var självskriven ordförande, voro brukspatron Göthe och naturligtvis socknens allt i allo, Arborelius. Nu fingo de den glädjande underrättelsen, "att ett understödsbelopp af 106 Riksdaler 32 Skilling Banco blifvit i nåder beviljadt til aflöning för deras folkscholelärare men att detta understöd ej får lyftas, förr än de gått i författning om ett ändamålsenligt ordnande af deras Scholväsende, hvarföre de nu anmodades att bestämt utlåta sig öfver huru snart detta ordnande skulle kunna låta sig göra".

Fortsättningen av protokollet ger vid handen, att frågan blifvit väl utredd före stämman. Man kom utan vidare diskussion överens om att låta pastorsadjunkten övertaga lärarsysslan mot åtnjutande av ovannämnda lön. "Inköp af ett lämpligt jordland och vinterfödan för en ko kunde då besparas, äfvensom uppbyggandet af ett särskildt Scholhus, emedan Sockenstugan, hvilcken de ville varmbona, kunde användas för Scholhållningen". Pastorsadjunkten kunde, menade man, genomgå en snabbkurs vid seminariet i Västerås och därefter "lämna nöjaktigt undervisning åt de lärare som däutom i Byarne särskildt erfordras i afseende på de härvarande locala förhållandena, äfvensom medelslösheten". Den i skolstadgan angivna lästiden, åtta månader om året, kunde givetvis inte komma ifråga, eftersom folket långa tider vistades i fäboddar och på slogar. "Som Scholhållning här ej är att påräkna längre tid än högst 4 månader på året och adjuncten under tiden är oförhindrad att biträda Pastor med predikande och Socknebuden mellan Pastor och Comministern lika fördelas och desamma under Scholtiden af den sennare bestridas, så finne vi intet hinder egentligen möta för adjuncten att vara Scholelärare då både Pastor och han därmed förklara sig nöjda." Beträffande byskolorna förklarade sig socknemännen "beredvilliga, ehuru fattiga våra omständigheter äro, att nöjaktigt aflöna de särskildta i Byarna erfordriga lärare, varandes det Socknemännens begäran att detta deras

yttrande måtte tagas til protokollet och utdrag däraf til Högvär- digste Domcapitlet insändas, hvaröfver de önskade få afvakta Domcapitlets gunstbenägna utlåtande.”

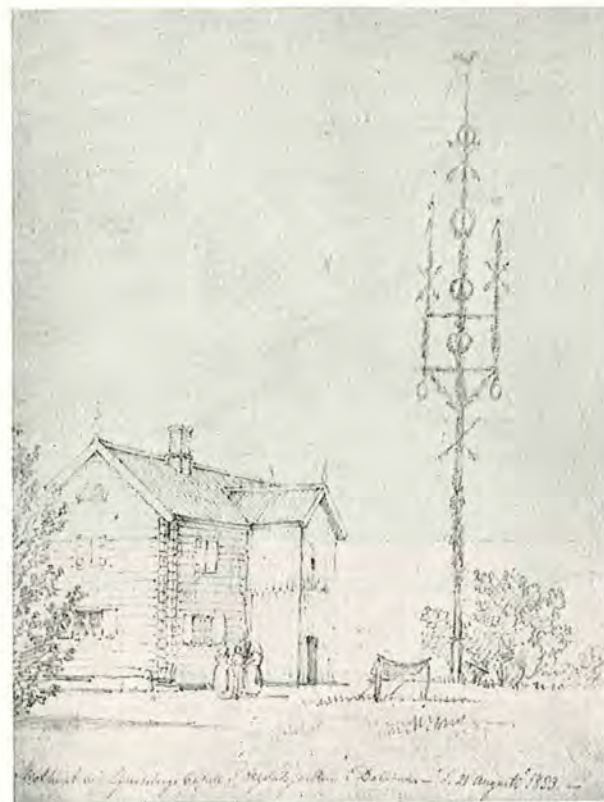
Folkskolestadgans krav på minst en kvalificerad lärare löste socknen alltså genom att anställa en ung prästman. Så måste den tiden ske på de flesta håll i riket, och man finner, att en stor del av 1800-talets kyrkoherdar börjat sin bana som ”skolpräster”. Under senare hälften av 40-talet öppnades nu ”fastskolan” i Älvdalen av pastorsadjunkten Eric Rosenius, son till ”Gambel-Rosinjus”, och han fortsatte med denna befattning, tills han tillträdde befattningen som ordinarie kaplan 1854.

Provisoriet att använda sockenstugan till skollokal blev man snart tvungen att överge. Den var dragig och kall och saknade innanfönster. Redan 1848 satte man i gång med att bygga ett skolhus strax norr om kyrkan på en tomt, som socknemännen bytte till sig ”af Capellansbordet”.¹⁾ Vidare inköpte socknen (1850) Sves Anders Nilssons gård i Kyrkbyn till lärarbo- stad. På denna gård måste socknen åt Rosenius’ efterträdare bekosta uppförandet av en ladugård, eftersom han stora delar av året inte kunde få mjölk och smör på annat vis än genom att själv hålla sig med kor.

* * *

Även i Evertsberg byggde man ett skolhus. Där fick lära- ren i Kyrkbyns fasta skola fullgöra hälften av sin tjänstgöring, d. v. s. åtta veckor om året. Bostad hade han då inom skolbyggnaden. Huset såg något egendomligt ut, timrat i två våningar med låga, breda fönster, som skyddades av luckor i båda våningarna. Dessa luckor och husknutarna blevo rödmålade, medan huset i övrigt var grått. — På Åsen ville man inte vara sämre. Man byggde ett skolhus redan 1853 och begärde flera år efteråt

¹⁾ Det var ”ett uppodladt jordstycke af vid pass tre kappars utsäde, . . . som af äldre Socknemän uppgafs hafva blifvit af framlidne Comministern Arborelius, från en stenbunden och oländig backmark, bringadt till hvad det nu är, en stenfri och fruktbarande åker, samt sedermera skänkt till efterträdaren Hesselius och på det sättet med tiden blifvit införlifvadt med Capellanssegorna . . .”

Äldsta skolan i Evertsberg. Obs. den egendomliga majstången.

Teckning av G. W. Palm 1853. Nordiska Museets arkiv.

på stämman hjälp till inredning.¹⁾ Där beslöts emellertid, att socknen icke skulle bidra till byarnas skolbyggnader.

Då skaffade sig de flesta byar med tiden egna skolhus, s. k. bystugor, för att deras barn skulle slippa sitta i någon övergi- ven, dragig och kall stuga av gamla typen, där det råkade finnas någon sådan ledig och obebodd.

¹⁾ Enligt en uppgift, som inlämnades till sockenstämman 1857, hade kostnaden för skolhuset uppgått till 515 Rdr 29 skilling riksgälds.

Bystugan i Blyberg omkr. 1906. Per Isaksson
med skolbarn.

Foto Lars Åhs.

By- eller småskolor.

Dessa bystugor, som tillkommo på olika tider, på 50-, 60- och 70-talen, blevo i allmänhet byggda med ett enda rum och ingång på gaveln men utvidgades efteråt med en förstuga och en liten kammare för läraren. Att uppföra och utvidga dem torde inte ha varit någon betungande affär för byalagen, ty alla lämnade bidrag i form av plankor, stockar, tegelstenar, husmossa och takpärt. Alla hushåll hjälpte till med dagsverken, såsom det var sed även när det gällde enskildas bostäder. När Blybergs byamän uppförde sin stuga i slutet av 50-talet, bokför-

des noga alla dagsverken och avlämnat material. I kontanter uttaxerades endast 6 skilling pr matlag till takspik.

Varje by med egen skola kom att benämnas skoldistrikt, en beteckning som egendomligt nog bibehölls, även sedan socknen i dess helhet från 1864 mera officiellt kallades för skoldistrikt. Ännu i storskifteshandlingarna från 80-talet återfinna vi sådana "småskoledistrikt", vilka åtminstone i somliga skifteslag kommo att erhålla något jordtal, en tomt till "skolplats", såsom beteckningen blev på storskifteskartorna.

Bystugorna blevo till nytta inte bara som skolhus, utan där höll man bystämmor och andra sammankomster såsom ännu i dag, där dylik lokal finnes. — Efter 1890 blevo de flesta inköpta av kommunen, dock inte de i Blyberg och Månsta.¹⁾ Dessa byar behöllo själva sina bystugor men uppläto dem fortfarande till skolbruk.

Hur det gick till i dessa byskolor (även kallade roteskolor), därom få vi nogsamt besked i Lars Levanders senaste äldvals-bok, kapitlet Skolmästare. Med alla sina svagheter kommo de ännu flera årtionden efter inrättandet av den fasta folkskolan att spela den ojämförligt viktigaste rollen, och ända fram till 80-talet var det endast en ringa del av socknens barn som någonsin bevistade den fasta skolan. Det dröjde också länge, innan denna betraktades som någon påbyggnad till byskolorna; på sin höjd ansåg man den vara ett bättre alternativ. Antalet byskolmästare var i förhållande till de många byarna förvånande ringa, under de första åren av 50-talet endast fem,²⁾ och skolstyrelsen försökte förmå föräldrarna i byar närmast omkring kyrkan att sända sina barn till "kyrkskolan". Men då gnisslade det ibland. Byamännen i Kåtilla måste 1852 allvarligen erinras om sin skyldighet att skicka sina barn över älven till skolan. Något bättre blev det, sedan kyrkoherde Strandell kommit till sock-

¹⁾ Enligt en värdering, som uppgjordes 1889, skulle Evertsberg för sitt skolhus erhålla 1,601 kr, Dysberg 980, Gäsvarv 2,177, Västäng 3,655, Kåtilla 1,746, Väsa 3,100, Loka 2,314, Brunsberg 5,960, Åsen 4,916, Kittan — Liden 2,024, Näset 4,218 och Rot 2,117 kr.

²⁾ De flesta av dem, troligen alla, tjänstgjorde givetvis i två eller flera byar olika tider av året.

nen (1853). Då steg antalet byskolmästare till 11 och två år senare till 14, men sedan sjönk det år 1858 åter ända ned till 9. Nu fann skolstyrelsen det nödvändigt att sätta i gång med en radikal upprustning i enlighet med riksdagens beslut samma år om inrättande av småskolor överallt i riket.

På förslag av styrelsen beslöt sockenstämman, att 19 småskolor skulle anordnas "med en läsetid för hvardera af 12 Veckor om året, nemligen i Nornäs, Åsen, Brunsberg, Loka, Långön, Klitten, Liden och Kittan, Näset, Rot och Holen, Öster Myckeläng och Mjågen, Gåsvarf, Blyberg, Garberg, Wäsa, W. Myckeläng, Kåtilla, Carlsarvet och Månsta, Dysberg samt i Efvetsberg för 4 Veckor öfver den tid af åtta Veckor som Skola der eljest hålles af Läraren i den fasta Skolan."¹⁾

Antalet byskolor eller småskolor, såsom de numera benämndes, förblev sedan 19 ända till 1877, då den tjugonde inrättades i Lövnäs.

* *
*

Hur tedde sig nu skoldagen för en liten parvel? Ungefär så här: "Det var nödåret 1867 . . . Klockan 6 på morgonen på min första skoldag stod frukosten redan framdukad. Mitt på bordet låg en slät stenhäll och på denna en rund sten, som någon gång hittats vid älvstranden. På denna "kvarn" maldes salt till sovel åt småpotatisen . . . Bröd hade saknats länge, men i träbaljan under bordet låg islandslav i blöt, för att dess beska smak skulle urlakas. Av sådana och andra lavar kunde bakas ett ganska gott bröd, bättre än av bark, om man lyckades få tag i något korn- eller sådmjöl att blanda i . . .

Skolbarnen voro nästan alla samlade i den låga ryggåsstugan i Rot, . . . då jag med bävan i sinnet klev in och tassade fram till byskolmästaren . . . Flickor på främsta långbänken tisslade

¹⁾ I Evertsberg läste folkskolläraren även med småskolebarnen ända till 1862, då stämman beslöt att för en årlig kostnad av 24 rdr anställa en särskild småskollärare.

och småskrattade, när jag gick förbi dem, och jag uppfattade ordet "björnunge". Kanske var liknelsen slående. I klädseln såg jag grå och ruggig ut, och min fotbeklädnad påminde osökt om tassar . . .

Läraren tog så från bordet en fint svarvad träpipa och blåste en lång signal, vilket hade till följd att alla reste sig. Vi sjöngo en psalmvers, och de duktigaste flickorna läste var sin dag utantill den morgonbön som stod tryckt i abc-boken och i Luthers katekes. Ännu en psalmvers sjöngs, och så var den till morgonbönen anslagna halvtimmen till ända.

Redan nu i detta sammanhang må nämnas, att skoldagen avslöts kl. 4 på motsvarande sätt med psalmsång och Luthers aftonbön.

En av de äldre flickorna som för dagen var monitör, tog hand om oss nybörjare under den första lektionen och förde oss fram till en tabell med i stavelser indelade ord. Där fingo vi stå i halvcirkel och i tur och ordning stava var sitt ord, utpekadt av "lärarinnan" med en lång pekpinne. Om någon ej passade sin tur, så fick den försumlige ett slag över ryggen, så att dammet yrde. Ont gjorde det inte, ty vi voro väl påpälsade och rumsvärmen var väl några grader över noll. Men si skammen! (Termometer fanns inte — men om andedräkten ej syntes som en rök genom mun och näsa, så var det lagom varmt). Började den slagne gråta, så hände nog, att monitören ur sin kjolsäck letade fram en karamell eller annat gott, som hon stoppade i den gråtandes mun — och så var allt bra igen. Men lång var timmen för oss att stå stilla och ideligen stava. — Under denna första lektion (kl. 9—10) förhörde läraren de äldre barnens hemläxor i katekes och biblisk historia, medan monitörer förhörde oss andra.

Under dagens andra timmar varierade följande arbetsuppgifter. De flesta skrevo med grifflar på skiffertavlor men de mest försigkomna med bläck och penna på papper. Alla skri-varna hade såsom förskrift små, tryckta tabeller med skrivstil. Räkning skedde alltid å griffeltavla. Mellan gossarnas bänk och flickornas fanns ett långbord för skrivning och räkning. Vid

Matsticka, som gick från gård till gård. Rots skans.

Foto Ewert Åhs.

dess användning gjorde flickorna helt om, men gossarna behövde ej det, ty de hade alltid bordet framför sig . . .”¹⁾

* * *

Enligt ovan citerade protokoll av 1858 var byskollärarnas lön 50 öre om dagen, och deras kosthållning, som ombesörjdes av familjerna i vederbörande by, värderades till 75 öre pr dag. Under förra hälften av 60-talet ökades den kontanta lönen till 75 öre, samtidigt som skolornas lästid utsträcktes till 16 veckor. Först från 1873 finna vi, att lärarna fingo årslön, fixerad till 150 kr för de mest meriterade. Andra fingo nöja sig med 100 eller 120 eller 140 kr om året. Då var det villkoret för erhållande av statsbidrag uppställt, att småskolornas läsår skulle omfatta 20 veckor — vilket icke hindrade, att en och annan lärare fortfarande hann sköta två ”skoldistrikt”. Detta system blev emellertid alltmera besvärligt och avskaffades efterhand.

Byskolorna hade fram till början av 70-talet, på ett undantag när, endast manliga lärare, infödda älvdalskarlar. Detta undantag var examinerade lärarinnan Carolina Engzell, dotter till en hit inflyttad skomakare. Från förra hälften av 60-talet verkade hon i Östäng och även i Långö skola. På 70-talet till-

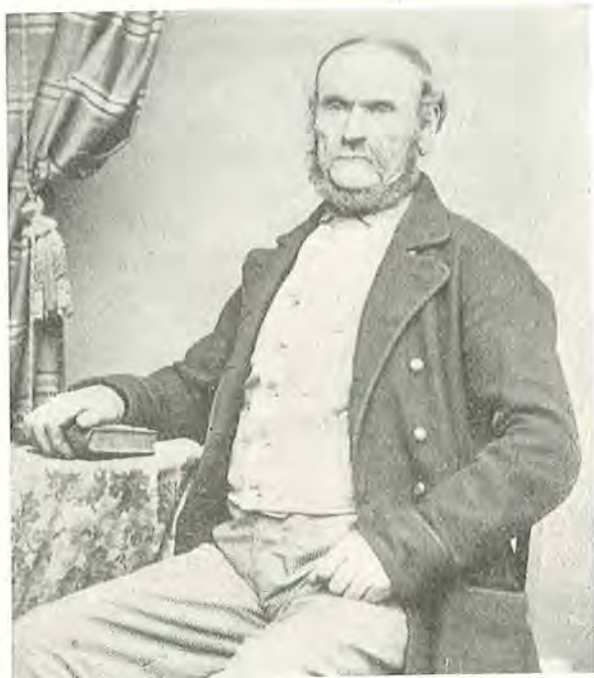
¹⁾ Lars (Ås) Malmberg i Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 70 (1944) sid. 50 o. f.

kommo allt flera kvinnliga, de flesta infödda älvdalsflickor, och år 1877 var precis hälften av socknens 20 småskollärare av det kvinnliga könet.

Man kan förstå, att dessa unga lärarinnor mången gång hade besvärligt med disciplinen. De hade säkert god användning för allt det mod och all den rådighet, de fått lära sig i skogen och i fäbodarna. Många historier berättas om deras nappatag med ostyriga pojkar, av vilka somliga voro uppe i 15-årsåldern och kunde finna på att placera lärarinnan i stället för sig själva i skamvrån. Om en av dem berättas, att hon var gift i en annan by och blev tvungen att fara hem en dryg halvmil och hämta sin man för att få bukt med de största och okynnigaste eleverna. Han hade också varit lärare och till på köpet en fruktad sådan. Han övertog nu ämbetet, och pojkarna ångrade bittet sitt okynne.

Länge fortlevde den gamla metoden, att en och samma lärare sällan blev placerad i samma by för mera än en å två terminer i sträck. Det var normalt, att en by under tio år hade åtta olika lärare (jfr. bilaga 2). Som undantag från denna regel får man betrakta ovannämnda Carolina Engzell och korpralen Lars Orre. Den förra tjänstgjorde i Östäng 1863—1874 och återkom dit på ett år under 1880 efter att fem år ha skött skolan i Långö (vissa år läste hon f. ö. på bägge ställena); den senare torde ha verkat i Rot de tio åren före 1876, kanske långt tidigare. Orres namn förekommer i en förteckning över lärare inom socknen redan 1850.

Länge var det illa beställt med kompetensen hos de allra flesta av byskolornas lärare. De få skolämnena blevo givetvis i gemen lidande på detta, mest dock övningen i svenska språket. 1864 hade inspektör J. Bärsell anledning att i skrivelse till skolrådet påpeka detta. Man talade säkerligen mest älvdalska i skolorna. Lärarna ålades nu att varje år under en veckas tid åhöra undervisningen i folkskolan, och de båda prästerna, kyrkoherde Thunman och komminister Rosenius, förklarade sig villiga att under denna vecka sköta undervisningen i folkskolan, ”så länge församlingen är i saknad af därtill skicklig lärare”.

Distinktionskorpralen och skolmästaren Lars Persson Orre i Rot *1818 †1883.

Genom landstingets försorg anordnades från senare hälften av 1860-talet seminariekurser för småskolans läraraspiranter och för fortbildning av redan tjänstgörande. Det var sommarkurser, som höllos i olika socknar olika år. 1873 var en sådan förlagd till Älvdalen. Frans Anders från Leksand, sedan folkskollärare och klockare i Älvdalen under namnet Franzén, ledde en kurs i Mora 1876, omnämnd av Anders Pers i boken *Lärare, bonde, tidningsman* sid. 108. Till deltagare från Älvdalen gav socknen bidrag med 25, högst 50 öre pr dag. Dessa kurser på endast en månad kunde inte bli så vidare effektiva, men de inne-

buro ett klart framsteg. Det måste ju också i någon mån sörjas för lärarnas kompetens, sedan statsunderstöd till lärarlönerna blivit obligatoriska från 1864. Det är betecknande för landets svaghet i ekonomiskt avseende, att strängare krav på lärarkompetensen vid småskolorna såsom villkor för statsbidrag inte kunde i lag uppställas förrän 1878; då sattes kravet till en sju månaders kurs vid seminarium. I Älvdalen kom det att dröja länge, innan tjänsterna kunde besättas med utbildat folk.

Från den tiden fick skolrådet allt större besvär med att skaffa lärare. Ur ett protokoll från januari 1883 inhämta vi, att man måste godtaga och anställa ett par flickor från Åsen, som inte hade annan kompetens än en kurs för folkskollärare Franzén och kortare vikariat vid skolor. Åtskilliga gånger klagas i protokollen över att de infödda lärarna slutade för att ägna sig åt mera inkomstbringande arbete. En av orsakerna både till den ökade avgången och till svårigheten att få nya lärare var det gamla systemet, att en del av löneförmånerna skulle bestå av fri kost i gårdarna. Det bibehölls längre här än på andra håll, trots att ingen tyckte om det, varken lärarna eller föräldrarna. Först under förra hälften av 80-talet avskaffades denna tråkiga rest av ett fordom nödvändigt avlöningssystem.

Samtidigt började skolrådet ledigförklara tjänsterna genom annonsering, och allt flera utsocknes lärarinnor sökte sig till Älvdalens småskolor. Detta blev med tiden av stor betydelse för byarna, att lärarinnor, liksom sedermera även folkskollärare, blevo bofasta där, åtminstone en stor del av året. De inhemska lärarkrafterna voro dock i stark majoritet ännu mot 1800-talets slut, och utsocknes lärarinnor, som sökte tjänsterna, sade i flera fall upp sig genast eller stannade endast en kort tid. Vår socken var ju för dem en avkrok, och det en ganska dyster sådan. — Den gamla cirkulationen av lärare skolorna emellan kom att bestå, till stort men för undervisningen. Och räknar man antalet personer, som tjänstgjort vid socknens småskolor bara under tiden 1860—1900, kommer man upp till över 100 (jfr bilaga 2).

Såsom ett första steg mot inrättandet av fasta folkskolor ute i byarna beslöt man nu också, att vissa småskolor skulle

utgöra s. k. mindre folkskolor (se nedan sid. 40)¹⁾. Till den fortsatta utvecklingen skola vi snart återkomma; först må vi skärskåda några dokument, som belysa den tidens allmänna inställning till folk- och småskolorna. Vad man tyckte och ansåg i hela vårt län så sent som 1884, beskrives på följande sätt av en gammal skolvän: "Dalkarlen sätter intet synnerligt värde på den undervisning, som meddelas i folkskolan. Denna tolererar han, men småskolan är hans ögonsten. Det har väl insmugit sig några öfverflödiga ämnen der också; men hufvudsaken är, att hans barn få religionskunskap. Det skall blåsa många väder, innan dalallmogen går in på att religionsundervisningen borttages ur skolorna. — De första folkskolor, som inrättades i landskapet på grund af 1842 års skolstadga, bidro icke särdeles till allmogens lyftning, hufvudsakligen derföre att de ställdes i jemnbredd med småskolorna. Hade dessa anordnats så, att de utgjort lägre afdelningen af folkskolorna, skulle nog de senares lärare, ehuru de icke egde synnerliga kunskaper, hafva varit till mycket gagn."²⁾

I Älvdalen behöllo byalagen länge sin rätt att godtaga eller förkasta de småskollärare, som skolrådet förordnade. I ett skolrådsprotokoll 1880 läser man: ". . . föreslog skolrådet följande platser för småskollärarne under höstterminen med öppen lämnad rätt för husfäderna att antaga dessa eller anskaffa andra, endast de vore så kvalificerade att de af skolrådet kunde godkännas:". I allmänhet skedde väl tillsättandet av sådana lärare utan friktioner, men en och annan gång gjordes misstag, såsom t. ex. när inspektören år 1867 fann sig föranlåten att i en P. M. till skolrådet skriva följande: "Som Brunnsbergs Småskolerote egenmäktigt och twertemot reglementets föreskrift, utan Skolrådets hörande och utan att tillfälle lemnats till föreskrifven pröfning af lärareskicklighet, antagit Anders Fält till skollä-

¹⁾ Anordnandet av "mindre folkskola" legaliserades först genom Kungl. cirkulär d. 31/12 1875, sedan i 1882 års folkskolestadga.

²⁾ C. Fr. Pettersson, Bidrag till kännedom om Dalarnes utveckling, Falun 1884, sid. 36.

Denne författare, en tid folkskolinspektör och initiativtagaren till ovan nämnda sommarkurser för lärare, blev kyrkoherde och prost i Sundborn.

Isak Per Persson (Per Isaksson) som 15-årig skolmästare. Per Isaksson på äldre dagar.

rare, tillsäges Skol Rådet, att på grund af Folkskolestadgans 6 § 2 mom., jemnförd med Kgl. Cirkuläret den 22 April 1864 nämnde lagstridiga förhållande beifra och rättelse med första åwägabringa".

En annan historia kan man studera i gamla bystämmoprotokoll i Blyberg. På kyrkostämmor i Älvdalen hade kyrkoherde Glantzberg genomdrivit en extra uttaxering av 30 öre pr mantalsskriven person för år 1879 och en krona pr hushåll för 1880 till småskollärarnas avlöning, men besluten hade överklagats och upphävts av länsstyrelsen. Pengarna hade inbetalats till skolkassan, och Blybergs byamän beslöto på två olika bystämmor att återkräva medlen, vilka de ville använda till anskaffande av en kakelugn i bystugan. Vid den förra av dessa två stämmor begärde Glantzberg, skolrådets ordförande, att byamännen frivilligt skulle avstå de inbetalade pengarna till skolkassan. Det

anmäldes, att han "tillika förständigat Småskoleläraren Isak Per Persson" — han som senare tog namnet Per Isaksson — "att, om byamännen icke ingingo på att till skolkassan afstå ifrågavarande en krona för hvarje hushåll, icke hålla någon skola i Blyberg före nyåret; men då byamännen icke kunna fatta att Skolrådets ordförande eger rätt att byamännen osporde förbjuda skolan, då aftal träffats med af skolrådet godkänd lärare och då byamännen äro öfvertygade, att småskolan i Blyberg är behöflig, ansågo byamännen sig icke behöfva fästa något afseende å meranämnde förbud utan öfverenskommo nu ytterligare enhälligt med Isak Per Persson att fortsätta den i dag började skolan". . . ., och vidare "beslöto byamännen nu enhälligt att garantera Isak Per Persson, att han vid i vederbörlig ordning hållen och afslutad skoltermin skall oafkortadt komma i åtnjutande af lika stor aflöning som han förut erhållit eller 1 krona 25 öre pr dag".¹⁾

Denne lärare, som var född 1853 i Blyberg och redan från 15 års ålder tjänstgjort vid olika småskolor inom socknen, sedan hans begåvning upptäckts av kyrkoherde Thunman, stannade till år 1912 såsom lärare i samma bystuga, där han själv en gång lärt sig läsa och skriva. Han var också mångbetrodd kommunalman, nämndeman och häradsdomare. Minnen från sin långa lärartid har han publicerat i Skansvakten nr 6 (1921) och nr 23 (1938).

En annan älvdalskarl, Lars (Ås) Malmberg, som också större delen av sitt liv varit lärare i sin hemsocken, först såsom småskollärare från samma ungdomliga ålder som den föregående och sedan, efter examen i Uppsala, såsom lärare vid folkskolor, har på ett utomordentligt fängslande sätt skrivit sina memoarer i Årsböcker i svensk undervisningshistoria nr 70 (1944). Han var född 1861 i Rot. Att han blev lärare, var kyrkoherde Glantzbergs förtjänst. Denne hade valt ut honom jämte några andra att genomgå en sex veckors seminariekurs i Mora 1876.

¹⁾ Mot denna avlöning skulle läraren själv hålla sig kost och logi. Det gängse dagsverkspriset med egen kost uppgick den tiden till exakt samma belopp.

Lars (Ås) Malmberg.

Bland sådana veteraner må nämnas även Krubb Olof Persson i Loka, som efter 37 års tjänst som småskollärare i olika byar fick medalj för medborgerlig förtjänst.

Våra första folkskollärare

Nu kan det vara på tiden att återvända till vår första folkskola, som startat med Erik Rosenius d. y. i katedern. Sedan denne 1854 blivit ordinarie komminister, fick skolan såsom lärare Erik Ytterberg från Nora. Om skolans öden under hans korta tid härstädes är inte mycket känt. Han stannade endast tre år, och till hans efterträdare utsåg sockenstämman i juni 1857 Lars Peter Björklund från Söderbärke. Han var född 1808, alltså 49 år gammal, hade våren 1855 genomgått en kortare

seminariekurs i Västerås och blev vald, fastän han hade åtminstone två medsökande med examen och bättre betyg. Förmodligen var det ovidkommande hänsyn som avgjorde valet. I varje fall finner man honom ofta som advokat vid rättegångar, och i denna egenskap hade han säkert större framgång än såsom lärare. I dessa tider, då bevistandet av skolan var frivilligt och helt kom an på lärarens person samt på traditionen inom de olika bygderna, får man inte förvåna sig över att resultaten i "Björklunds skola", såsom den kallades, blevo ganska magra. I en publikation "Berättelser om Folkskolorna i riket 1861—1863" uppgives, att av hela antalet barn inom socknen i sista skolårsåldern, 99 st., endast ett hade inhämtat minimikursen.¹⁾ Förhållandena voro visserligen lika dåliga eller ännu sämre i vissa andra av övre Dalarnas socknar, men i Orsa hade dock 5 % av barnen inhämtat detta minimum, i Transtrand 19, i Rättvik 22 och i Mora, där den fasta skolans traditioner gå ned till 1600-talet, hela 25 %. I Mora torde inte heller skolkning ha förekommit i sådan omfattning som här i Älvdalen (jfr Anders Pers, "Lärare, bonde, tidningsman" sid. 100). Man kan vid jämförelse inte komma ifrån den tanken, att folkundervisningens låga standard i Älvdalen, betingad mest av bristande intresse, varit en bidragande orsak dels till en allmänt utbredd känsla av osäkerhet och dels till morakarlarnas långvariga ekonomiska övertag. — Vad Älvdalens folkskola beträffar, kom det, såsom vi snart få se, att dröja till långt in på 1870-talet, ja ännu längre, innan den började arbeta någorlunda effektivt.

Under ledning av kyrkoherde C. J. Thunman (1863—74) försökte skolorådet, såsom styrelsen numera hette, att genom utförligt och detaljerat reglemente ge undervisningen i såväl folkskolan som småskolorna fastare konturer. En som inte tycks ha velat finna sig i sådana nymodigheter, var skollärare Björklund. Han råkade i dispyt med kyrkoherden och anhöll därvid muntligen om entledigande och pension, därefter lämnade han in en skrivelse till "respektive Skolorådet i Elfdalen" med anklagel-

¹⁾ Om minimikursen se bilaga 3.

ser dels mot Thunman, dels mot skolorådsledamoten komminister Rosenius, för att han försummat att inspektera skolan, och dels mot församlingen, som visade likgiltighet gentemot hans skola genom att högst oregelbundet skicka sina barn dit. Skolorådet förklarade sig inte ha något emot att Björklund avgick från sin tjänst men lämnade hans anhållan om pension utan avseende.

Samma år (1864) fick skolorådet ännu en skrivelse från Björklund att behandla. Han motiverade sin begäran om pension och fri bostad för livstiden med att han "tillbragt sednare delen af sitt verksammare lif i församlingens tjänst". Skolorådet svarade, att hans liv ej varit vidare verksamt. Han hade hållit skola vanligtvis blott sju månader om året, och inte en enda lärjunge hade under hans sju år överskridit "minimibeloppet af skolkunskaper". Björklunds klagan, att hans lön varit den minsta möjliga, vederlades med siffror, och utom sin lön hade han haft en extra inkomst på 100 riksdaler genom att hyra ut rum i skolgården. "Dessutom, om han wetat att göra sig aktad och älskad, hade han haft att påräkna icke obetydligt uti sportler". Och när Björklund slutligen jämrade sig över att inte ha några andra framtidsutsikter än "armodets betryck och elände", anmärktes, att han fikade efter en länsmanstjänst "hvertill fordras både kraft och mannamod". I protokollet heter det sedan: "Skolorådet widblifver sin förut uttalade innerliga önskan, att Herr Björklund måtte förklaras från sin skollärare-befattning här i Socknen fri och ledig, dock utan pension".

Sin önskan fick emellertid skolorådet inte uppfylld förrän fem år senare, då hela den olustiga frågan löstes på ett oväntat sätt.

Älvdalen hade fått såsom klockare och kantor en "folkskolelärare-Kandidat" (seminarieelev) C. G. Lovén. Sommaren 1869 skrev denne med Björklund ett kontrakt med innehåll, att den senare till Lovén överlät sin befattning som folkskollärare. Villkoren voro, att Lovén skulle övertaga hela undervisningen, under höstterminen utan betalning, därefter mot halva lönen, så länge han stannade i socknen. Björklund skulle alltså behålla halva lönen, och dessutom förbehöll han sig fri bostad i södra vinds-

kammaren i skolgården och del i köket, vedboden, källaren och ladugården.

I skolrådsprotokollet, där detta kontrakt finnes avskrivet, läser man följande: "Häröfver gaf Inspektören Herr Doctor C. A. Nordlöf vid Inspections tillfället den 11 Julii följande utlåtande: Att undertecknad på det lifligaste tillstyrker det om skolläretjenstens uppehållande mellan Herrar L. P. Björklund och C. G. Lovén denna dag träffade aftal af innehåll att Lovén från dato ansvarar för Skolläretjenstens uppehållande . . . intygar Elfdalen den 11 Julii 1869 C. A. Nordlöf . . ."

Efter uppläsandet häraf blef ofvanskrefne Kontrakt af Skol-Rådet bifallet och godkändt."

Både skolrådet och den nu 61-årige Björklund hade all orsak att vara belåtna med den märkliga anordningen, i synnerhet den sistnämnde. Fröjden varade hela två år, men då tröttnade Lovén, och eftersom ingen befanns villig att övertaga lärarsysslan på så usla villkor som denne, måste Björklund träda i tjänst igen, men endast för en kort tid.¹⁾ Hur det nu var ställt med "kyrskolan", kan man studera i en promemoria, som inspektör Pettersson ingav till skolrådet i september 1872.

Han hade med förvåning och smärta konstaterat, att skolan "under terminens lopp" (våren 72) blivit besökt av inalles tio barn, av vilka några t. o. m. hörde till småskolestadiet. Ändå uppgick hela antalet skolpliktiga barn i Älvdalen till 789; både kyrkoherden och socknemännen förtjänade lovord för omsorg om skolväsendet, och inte mindre än 42 skolrådsledamöter och tillsyningsmän hade att vaka över skolornas flitiga utnyttjande, — och ändå endast tio barn i folkskolan! Inspektören hade begärt förklaring och funnit, att eländet till stor del berodde på folkskolans ambulering mellan Kyrkbyn och Evertsberg, varigenom vårterminen på det förstnämnda stället förlagts till april, maj och juni. En rättelse måste ovillkorligen komma till stånd, och inspektören föreslog, att församlingen skulle inrätta en ny

¹⁾ Lovén fick snart åter träda in i stället för Björklund. Han synes ha tillyunnit sig socknemännens förtroende till den grad, att han t. o. m. blev kommunalstämman ordförande några månader innan han avflyttade från socknen 1874.

Christian Estenberg.

folkskola att ambulera Evertsberg—Åsen med en lästid av 18 veckor på vartdera stället. Den gamla skulle hädanefter bli fast i Kyrkbyn. Vidare skulle skolrådet avgöra, vilka barn som hade att gå i småskolan och vilka i folkskolan. "Särskildt böra barnen i två år före sin konfirmation fullgöra sin skyldighet i folkskolan."

Den nya, ambulering folkskolan, som inspektören påyrkat, inrättades tämligen omedelbart och började sin verksamhet med vårterminen 1873. Till en början fick den klara sig utan en del viktig undervisningsmateriel och utan tjänliga lokaler. Lärare blev Christian Estenberg från Garberg, vilken tidigare, från 60-talet, verkat som småskollärare inom socknen. I brist på kompetens kallades han för vikarierande folkskollärare. Hans lön sattes till 500 kr om året.

Ambulerandet visade sig snart även här olämpligt, och när Estenberg i januari 1877 begärde att befrias från att läsa på bägge "den flyttande folkskolans stationer" med motivering, att på ettdera stället måste läsas "på högst otjenlig tid", beviljades detta genast. Småskolläraren Säl Per Andersson

(Sehlby) fick tjänstgöra som vikarierande folkskollärare i Evertsberg två och ett halft år och dessutom hålla småskola i Rot-Holen. Estenberg skötte de sista åren av sitt liv dels folkskolan på Åsen och dels småskolan i Väsa, där han blivit gift. Han dog 1879, 38 år gammal, efterlämnande en stor familj.

Från och med hösten det året tjänstgjorde som vikarie både på Åsen och i Evertsberg någon tid en nyexaminerad folkskollärare Nils Häggblom från Färila i Helsingland. "Han hade gått över skogarna genom Orsa Finnmark och kommit hit förbi Äitsbjärr och längs Nässjön".¹⁾ På bägge hans stationer funnos nu spritt nya skolhus uppförda.

* * *

Inspektörens anmaning, att skolrådet skulle företaga en uppsortering i småskole- och folkskolebarn, blev vanskeligare att effektuera. Redan i "Berättelser om Folkskolorna i riket 1861—1863" nämnes visserligen för Älvdalens vidkommande småskolan som en klass, där alla barn skulle erhålla förberedande undervisning i stavning, innanläsning, katekes, skrivning och räkning — och folkskolan såsom en klass för sig, men den åtskillnaden måste ha varit en ren skrivbordskonstruktion. Sådan boskillnad hade sedan anbefallts av inspektören redan 1870 (enligt en Kungl. förordning av 1869), men skolrådet såg mera realistiskt på saken och svarade: "Alldenstund flertalet skolbarn, dels i anseende till fattigdom, dels i anseende till vägarnas längd, ej kan komma i tillfälle att åtnjuta undervisning i folkskolan, är en sådan flyttning här både obehöflig och omöjlig. Alla barn, som äro emottagliga för undervisning, äro i tillfälle att erhålla minimikunskaper och något derutöfver i småskolorna."

Inspektörens förnyade tillsägelse 1872 föranledde till en början heller ingen åtgärd från skolrådets sida, och ett beslut, som det fattade i denna riktning 1874, torde ha stannat på papperet. Personer, som den tiden voro skolbarn, påstå åtmin-

¹⁾ Lars (Ås) Malmberg o. a. a. sid. 76.

stone, att det var föräldrarna själva som bestämde i saken. Uppstod någon konflikt mellan småskollärare och målsmän, hände det att de senare på eget beväg flyttade sina barn till folkskolan.

Den för Åsen och Evertsberg nyss inrättade skolan blev föga frekventerad, och dit kom endast ett fåtal barn från de närbelägna byarna Brunsberg resp. Dysberg. Någon annan skolplikt existerade ju ännu icke än de gamla fordringarna att kunna läsa för att få deltaga i konfirmationsundervisningen.

* * *

Björklund blev, som nyss berättats, tvungen att träda i tjänst på nytt. Visserligen hade kyrkskolans barn även under Lovéns tjänstgöringsperioder visat sig tröga i sin skolgång, och större delen av dem hade under terminerna 1873/74 besökt skolan mindre än 60 dagar,¹⁾ men där hade dock funnits 67 barn inskrivna. Vid inspektion den 11 oktober 1874 befanns, att Björklund i veckotal fått sysselsätta sig med endast en lärjunge, därefter med tre inskrivna, varför domkapitlet begärde förklaring. Sitt svar inledde skolrådet med att påpeka folkets bristande förtroende för Björklund. Andra orsaker voro den allmänna obenägenheten för undervisning utöver minimum och den omständigheten, att pojkar behövdes vid slåttern och flickor i 12—14-årsåldern som vallhjon. Sådana arbeten vore ej avslutade förrän en à två veckor in i oktober.

Det är tydligt, att Björklunds person var en svår belastning för kyrkskolan. Att han satts i tjänstgöring hösten 1874 hade också varit en nödfallsutväg, som skolrådet inte vågade pröva på nytt. I stället frantog man honom $\frac{2}{3}$ av hans kontanta årlön, d. v. s. 400 kr, och lyckades så med hjälp av höjda uttaxeringar åstadkomma löneförmåner, som kunde locka någon att söka vikariatet, nämligen 780 kr. Nu uppträdde tre sökande, av

¹⁾ Detta missförhållande hade enligt den förklaring, som skolrådet fick avgiva till domkapitlet, delvis sin orsak däri, att ett antal baptistbarn ej sändes till skolan. Dessutom var det några få som följde sina föräldrar ut på handelsfärder eller herrarbete.

Folkskolläraren och klockaren Anders Franzén.

vilka den ende kompetente, Mats Mathsson från Djura, blev antagen. Han skötte skolan vårterminen 1875, och antalet skolbarn var fortfarande synnerligen litet. Men på hösten övertog den unge vikarierande komministern, C. W. Söderström, undervisningen med sådan framgång, att mellan 70 och 80 barn infunno sig. Därigenom fick skolrådet ett nytt bekymmer, i det att skolsalen blev alldeles otillräcklig. Man blev tvungen att dela upp skaran, och detta gjordes dels efter kunskapsmått, så att man fick två klasser, som undervisades varannan vecka, och dels så, att somliga barn placerades i ett par rum i lärarbostaden.

Nästa vikarierande lärare i kyrkskolan och vik. klockare blev K. A. Dahlberg, som måste lockas dit med en årslön på 900 kr, och därefter under år 77 seminarieeleven C. A. Berggren från Torsång, som stannade till dess Björklund blev ordentligt pen-

sionerad och den nye ordinarie läraren, Anders Franzén från Leksand, samma år blev tillsatt.¹⁾ Franzén, fader till kyrkherde Bernhard F., var född 1852 och alldeles nyexaminerad i Uppsala, när han kom till Älvdalen. Han tillträdde sin tjänst i januari 1878, när skolornas läsår började. — Vår tids läsår, som börjar med höstterminen, infördes först mot slutet av 90-talet. — Franzén stannade här såsom folkskollärare och klockare till uppnådd pensionsålder.

När Franzén sökte tjänsten, var bristen på lärare i vårt land redan övervunnen, och han hade sex kompetenta medsökande. Medan man under 50-talet, och även senare, vid seminarierna nödgats snabbutbilda lärare genom kurser på ett halft eller ett år, hade nu utbildningen ökats till tre läsår. Men först mot slutet av 70-talet blev kursen utvidgad till de ännu gällande fyra åren.

* * *

Inom Älvdalen voro, som vi nu sett, från år 1873 folkskolor i verksamhet på tre håll, nämligen i Kyrkbyn, i Evertsberg och på Åsen. En fjärde kunde ha funnits i Långön från 1864, om de goda tiderna stått sig. Av ett skolrådsprotokoll den 6 mars det året få vi veta följande: "En ny fast folkskola med examinerad lärare är på Bruksegarnes till Långö Bruk inom denna församling genom Disponenten, Herr Bruks Patron L. Wetterdahl, framställning inrättad, med lön, utom husrum och wedbrand, af 400 Rd mot det att församlingen afstår till denna skola af folkskolemedel och statsbidrag ett lika belopp, som tillkommer hvardera af de här i verksamhet varande 18 småskolorna. Och skall denna skola träda i verksamhet den 1 Maji detta år. — In fidem C. J. Thunman." Att döma av den utlovade lärarlönen skulle skolan i fråga bli jämställd med folkskolan i Kyrkbyn, och det torde den också ha varit, men endast en kort tid. Vice klockaren och organisten i Ripsa C. G. Palm blev anställd vid Långö skola

¹⁾ Hur ett val tillgick den tiden, se bilaga 4.

och skulle dessutom "fylla socknens stora behof af cantor". Denne stannade emellertid endast ett par månader, till den 15 juli samma år. Sedan utgör Långön ett av socknens 19 småskole-distrikt och får dela skollärare med någon annan by. Först 1885 upphöjdes skolan där till mindre folkskola, fortfarande skött av småskollärare.

Troligen förhåller det sig så, att stolta planer blivit stäckta genom den svåra ekonomiska nedgången för bruket under senare delen av 60-talet, se del III sid. 65.

Innan vi ge oss in på en översikt av 1800-talets två sista decennier, måste vi ägna några rader åt ett problem, som yppade sig i samband med missväxt under 60- och 70-talen.

Bespisning av skolbarn på 1860- och 70-talen.

Skolmåltider på det allmännas bekostnad anses tillhöra den moderna tidens framsteg. Alldeles utan föregångare äro emellertid sådana måltider icke. Så beslöt sockenstämman i februari 1865 att tilldela fattiga skolbarn i Evertsberg och Dysberg 2 centner, d. v. s. 100 kg. mjöl. Servering av lagad mat hör man dock talas om först under det svåra nödåret 1867/68. En gammal person har om dessa måltider berättat följande: Barnen i Kyrkbyn och Östermyckläng fingo på middagsrasten gå med sina träskålar till Lasis-gården och äta gröt, som Lasis-Karin tilllagat. Gröten var kokad av grovt rågmjöl, kommet från Ryssland i "bastmattor", och antingen man hade mjölk till den eller inte — sådan fick man hålla sig själv — framstod denna gröt som en stor läckerhet för de allt annat än bortskämda skolbarnen. Vad de hade fått till livs hemma på morgonen kunde vara någon välling, som kokats huvudsakligen på illsmakande islands-mossa.¹⁾ Om annan diet väster om älven vittnar följande intyg:²⁾ "Att alla skolbarn som bivista skolan i Vestermykeleng

¹⁾ Berättat av en infödd äldvalsbo, fru Falck, mor till nuvarande undervisningsrådet Kurt Falck.

²⁾ Publicerat i Skansvakten nr 33 (1948) sid. 49.

Erålla var och en Lika af den föduhjelp ått skolbarnen, nemligen $\frac{1}{2}$ Kaka Bröd och En Strömming för hvarje Dag utom Lördagarna och Söndagarna — samt att byamennens gemensamma vilje är så varder är med af oss undertecknade På bigäran till Bivis meddelat.

Elfdalen och Westermykeleng Den 7 mars 1868

Tenn Anders Las son."

En som den tiden gick i skola hos korpralen Lars Orre i Rot, berättar följande: "Middagsrasten började kl. 12 och varade två timmar. Vid middagssignalen med pipan stego vi alla upp, och en av de äldre flickorna läste en bordsbön . . . Sedan . . . satte sig alla ned och började äta — utom jag, som tassade i väg mot dörren för att skynda hem och se, om där fanns någon potatis kvar i den trefotade skaftgrytan under bordet. Jag visste, att mor var borta på arbete, men systrarna voro kanske hemma. Jag hejdades av en kamrat, som grep mig i rockskörtet och fick mig att vända åter. Läraren gick nu flera gånger in i den lilla kammaren och kom varje gång ut med en kaka mjukt tunnbröd, viken i en tresnibb. Han gick längs bänkraderna och gav en sådan åt varje barn och alltså även åt mig. Ett brödstycke, tydligen bakat av oblandat sammalet kornmjöl. Å, så det vattnades i munnen på mig! — Men kamraten bad mig vänta. Så kom läraren in med en träskål, full med rå strömming, och slängde en sådan på varje brödstycke. Och nu började kalaset, redan innan läraren hunnit till dörren för att gå hem till sig. Ja, kalas var det. Strömmingen lindades in i det mjuka brödstycket och åts med huvud, fenor och allt. Här skulle själve kung Karl IX ej haft något att anmärka."¹⁾

Tio år senare var nöden åter där, och skolmåltider måste arrangeras, denna gång med understöd från Kopparbergs läns nödhjelpscassa. Gamla personer, som gått i skola hos Franzén

¹⁾ Lars (Ås) Malmberg o. a. a. sid. 52.

mot slutet av 70-talet, kunna beskriva, hur de fingo ärtsoppa eller en halv kaka bröd jämte en halv sill på det allmännas bekostnad hos Britt-Kerstin i en gård ovanför vägen mellan nuvarande Brittgården och järnvägsstationen. Det var endast de fattigare barnen och i synnerhet de från andra byar, som blivit inhysta i någon gård under skoltiden eller under konfirmerationsläsning. Sedan skulle det dröja närmare 70 år, innan någon skolbarnsbespisning förekom i vår socken.¹⁾

Tiden efter 1875.

Förut har omtalats, hurusom skolhus byggdes först i Kyrkbyn, därefter i Evertsberg och Åsen och sedan efterhand i övriga byar. Endast det förstnämnda hade helt bekostats av socknens gemensamma medel; till Evertsberg hade socknen lämnat bidrag. Det var ju från början den fasta folkskolans två lokaler.²⁾ Dessa båda skolbyggnader, som tillkommit omkring 1850, voro skröpliga redan på 70-talet. Den i Evertsberg betecknades 1875 såsom under medelmåttan och skulle enligt skolrådet ha reparats, om inte församlingen haft så stora utgifter för storskiftet (under år 1873 ca 1000 dagsverken och mer än 5000 kr kontant). Skolrådet föreslog 1875, att ett nytt folkskolehus skulle byggas där påföljande år.

Även i Kyrkbyn hade en nybyggnad blivit nödvändig vid samma tid. Där fick Franzén en alldeles ny skola för 100 barn på samma plats som den nuvarande, medan den gamla, som låg närmare kyrkan, fick stå kvar flera år med borttagna dörrar och fönster, en kär lekplats för skolbarnen.³⁾ Till att påbörja byggandet av den nya skolan fick man tillsvidare disponera

¹⁾ Mot slutet av 90-talet anordnade skolrådet ambulerande skolkökskurser med fröken Åkerblom som föreståndare. I samband med dessa kurser fingo skolbarnen en del måltider. Johannes Back från Åsen, som under sin skoltid kom i åtnjutande av sådana, minns hur gott den "moderna" maten smakade.

²⁾ Evertsberg fick med tiden till skänks, vad socknen påkostat till skollokalen, och blev ägare till den, ända till dess byggnaden inlöstes av kommunen år 1900.

³⁾ Byggnaden såldes 1880 till handlanden A. H. Graf för 625 kr.

Folkskolan i Kyrkbyn 1895. Togs i bruk 1879, omkr. 1890 tillbyggd på södra gaveln. Klockaren Franzén med skolbarn.

5000 kr av de medel, som influtit för avverkning vid Skärbergs fäboddar och som voro avsedda för annat ändamål.

När Nornäs samma år begärde anslag av samma penningmedel till uppförande av ett småskolehus, vägrade kommunalstämman med den motiveringen, att dess byamän enligt kungligt brev inte hade någon andel i sådana socknens inkomster, som endast hörde den skattlagda jorden till. Man erinrade om att den s. k. Finnmarken endast betalade till prästen, och det bara för en halv rote. Småskolornas byggnader voro ju också av gammalt de enskilda byarnas angelägenhet liksom deras lärare. Men från 1889 började kommunen svara även för sådana lokaler. På hösten det året invigdes småskolehus i Gåsvarv, Västermyckläng och Brunsberg. För sina tre folkskolor hade kommunen givetvis bekostat lokaler, som voro färdiga att tagas i bruk hösten 1879, ett hus i Kyrkbyn med en väldig sal för 100 barn, samt ett på Åsen och ett i Evertsberg, vardera för 50 barn.¹⁾ Till dessa byggen hade socknen fått Kungl. Maj:ts tillstånd att upptaga ett amorteringslån på 30,000. Hur folkskolor tillkommo i övriga byar på 90-talet, när Älvdalen blivit en rik socken, skola vi strax se. Först några ord om en märklig lärare.

* * *

Som ordinarie folkskollärare i Evertsberg-Åsen antogs 1881 Säl Per Andersson, född 1848 i Loka, vilken genom dispens erhållit behörighet till tjänsten. Han hade då bakom sig en lång lärartid i olika byar inom socknen, ända från hösten 1863, då han 15-årig började i Nornäs, och dessutom hade han 1880—1881 genomgått en praktisk kurs vid Uppsala seminarium. Säl Per hade vid tio års ålder väckt mycket uppseende och haft många och långväga besökande på grund av syner och uppenbarelser, som han upplevde efter en svår febersjukdom. Detta

¹⁾ Upptrimringen hade skett redan 1877 på sommaren. Entreprenörer voro: i Kyrkbyn Fisk Per Olsson, på Åsen Spik Olof Andersson och i Evertsberg Ribb Olof Persson.

Folkskolan på Åsen, färdigbyggd 1879.

varade dock föga mer än ett halvår. Gossen hade redan vid fem års ålder blivit faderlös, och i januari 1863 dog även hans moder, varför han stod ensam i världen. Emellertid tycks han under konfirmationsläsningen ha visat prov på energi och begåvning, och han blev nu erbjuden plats som skolmästare. Om sin färd till det avlägsna Nornäs och sin start på lärarbanan har han själv meddelat i efterlämnade anteckningar:

”Det var på hösten 1863 vid Allhelgonadag jag begav mig i väg. Iklädd mollskinnsbyxor med stora lappar på knäna samt skinnpäl och med ett knyte under armen begav jag mig i väg till fots. Ehuru jag nu i mitt hem ej ägde någon att lita mig till, fällde jag dock bittra tårar, då jag lämnade detta kära hem. Vänligt emottogs jag dock inom min verkningsskrets. Den enda skolmateriel som fanns, var en läsordning och 6 exemplar av Hägermans abc-bok. Barnen voro försedda med griffeltavlor, skrivböcker, katekes, nya testamentet och biblisk historia. Jag

försökte ärligt, så gott jag kunde, men att undervisningen blev dålig, det tror jag nu."¹⁾

Säl Per stannade som folkskollärare på Åsen till sin död 1906. År 1890 antog han namnet Sehlby. Han var en mycket dugande, plikttrogen och sträng lärare men han hade ett synnerligen häftigt lynne. — Ända till slutet av år 1886 hade han att undervisa både i Evertsberg och på Åsen, en anordning som med varje år kändes allt mindre tillfredsställande. Sålunda påtalades den 1885 av folkskolinspektör E. Lund, och skolrådet yttrade sig däröver på följande sätt: "Enär under September och Oktober månader läsningen i flyttande folkskolan måste försiggå å stationen Evertsberg, men många af folket derstädes vid denna tid uppehålla sig i sina fäbodrar, vet Skolrådet åtminstone för närvarande intet medel att få skolgången der förbättrad. Att flytta läsetiden längre in på hösten är omöjligt, emedan byn under November och halfva December månader är alldeles folktom."²⁾ — På kyrkstämman 1886 beslöts äntligen, att ambulerandet skulle upphöra. Säl Per Andersson fick bli stadigvarande på Åsen, och för Evertsberg tillsattes först såsom vikarie och snart därpå som ordinarie Johan Helsing, född i Ål 1863.

Innan vi ge oss in på 90-talet, måste vi nämna ytterligare ett par framsteg för vårt skolväsende. Dels infördes fortsättningskolan 1881 med en tre veckors repetitionskurs vid vårterminens slut för de lärjungar, som utskrivits föregående höst, och dels upphöjdes efter hand fem småskolor till mindre folkskolor, nämligen i Klitten, Finnmarken, Blyberg, Långön och Loka.³⁾ Undervisning i träslöjd hade införts redan på 70-talet i Kyrkbyn. Gustaf Carlström tjänstgjorde en tid som slöjdlärare

¹⁾ Detta och mera om hans syner och uppenbarelser se Emil Herlenius "Tvenne andeskådare i Älvdalen" i serien "Ur Dalarnes kultur- och personhistoria", Falu-Kuriren 1928. I Skansvakten nr 10 (1925) sid. 11 ff. har avtryckts en utförlig berättelse om ett besök hos gossen Säl Per 1858.

²⁾ Under denna del av året vistades man med boskapen i de stora fäbodrar, som likna byar, Mångsbodarna, Risberg m. fl. Där hade man en mängd foder för kreaturen och vidsträckt odlingar, som krävde gödsel.

³⁾ Förmodligen var undervisningen i samtliga dessa skolor anordnad såsom (ännu på 90-talet) i Blyberg. Småskola hölls 10 veckor på våren och 6 veckor på hösten. Under de kallaste månaderna hölls folkskola 6 veckor före jul och 10 veckor efter nyår.

Säl Per Andersson Sehlby,
innan han lade sig till med
helskägga.

Johan Helsing.

där.³⁾ Avlöningen blev 75 kr om året, så även för Säl Per, när han 1884 fick börja med slöjdundervisning i Åsen-Evertsberg. 1888 beslöts vidare, att en folkskola skulle inrättas i Rot. Året därpå begärde brunsbergskarlarna att även de få antingen mindre folkskola eller en riktig folkskola, gärna en ambulerande sådan tillsammans med Klitten. Att just brunsbergskarlarna kommo med en sådan begäran, torde bero därpå, att de ideligen utsattes för den anmärkningen, att deras barn totalt försummade att fullgöra sin skolplikt i Åsens folkskola. — De voro f. ö. visst inte ensamma om sådana förebråelser. Inspektörerna påtala gång på gång försyndelser även i andra byar. Så skriver t. ex. inspektör Erik Garell i april 1891, sedan han betonat vikten av att ej släppa efter på minimikraven i småskolan för uppflyttning till folkskolan: "Nu lemnade mig skolgången vid åtskilliga

³⁾ "Snus-Gustaf" kallad.

af distriktets skolor mycket öfrigt att önska. Vid småskolorna i Evertsberg, Näset och Rot förekommo talrika fall af förfallolös frånvaro, och det sorgliga härvid är, att föräldrar och målsmän äro så långt ifrån att inse vikten utaf en ordentlig skolgång för sina barn, att de tvärtom vid minsta anledning behålla dem hemma utan att begära lof för dem eller eljes därom under- rätta, förebärande, att de ej behöfva sända barnen i skolan annat än när det för dem är lämpligt. I Evertsberg småskola hade vid min inspektion förefallit icke mindre än 5 fall af dylika skolför- summelser, inför hvilka läraren stod rent af rådvill och hjälplös . . . Vid mindre folkskolan i Klitten gjorde sig också i viss mon samma förhållande gällande. Där var det i synnerhet några af de äldre gossarne, som under skoltiden höllos borta från skolan längre eller kortare tid för att hjälpa till med arbetet i därvarande lertag . . .”

* *
* *

Brunsberg fick sin skola från januari 1891, tillsvidare inhyst i det präktiga småskolehuset. Men den som tidigare beslutats för Rot fick anstå ännu en tid, tills man enats om en skol- plats, mera lämplig än den som under storskiftet avsatts vid Nässjöns utlopp, nära Vasselbron. Barnen från både Rot och Näset skulle ha den inom lämpligt håll. För att lätta på över- belastningen i Kyrkbyns skola gav man Franzén från januari 1890 en biträdande lärare, examinerade folkskollärarinnan Elin Sofia Lundevall från Falun. Hon var den första som i vår soc- ken anordnade slöjd för flickor, och det gjorde hon till en bör- jan på eget initiativ och utan betalning. Fröken Lundevall av- löstes redan året därpå av Anna Thorstensson.

Ovannämnda framstöt från Brunsberg synes ha varit den omedelbara anledningen till att kyrkostämman 1889 fattade ett beslut av mycket stor räckvidd. En kommitté skulle tillsät- tas, ”som skulle ega att verkställa utredning angående lämpligt ordnande af hela distriktets skolväsende samt utarbete förslag i sådant syfte.” Älvdalen stod på tröskeln till en ny tid, och det

länder den generationens socknemän till heder, att undervis- ningen redan från början utan prut fick sin beskärda del av de nya, exempellösa resurserna. Kommittén tillsattes,¹⁾ fick av skolrådet vissa instruktioner, bl. a. att den skulle rättvist indela socknen i folkskoleområden med tillhörande småskolor, och kom redan på våren 1890 med sitt förslag i ett 17-sidigt, tryckt häfte. Där uttalas i inledningen, ”att kommitterade vid uppgörande af sitt förslag måst utgå från den förutsättningen, att i händelse kommitterades förslag eller något annat af ungefärligen samma syfte vinner bifall, medel icke skola komma att fattas till dess genomförande vare sig efter hand eller på en gång och det utan betydligare tunga för skoldistriktets enskilda medlemmar.”

Första bidraget från skogsmedelsfonden blev ganska blyg- samt. Det kom 1890. I januari blev det klart, att fondens under föregående år upplupna räntor ej skulle förslå till alla redan framställda anspråk, men skolrådet var påpassligt och beslöt att uppvakta landshövding Curry Treffenberg, ”som i dessa dagar uppehåller sig i socknen”, med anhållan om hans förord till ”att hvad som till skolväsendet behöfves, utgörande . . . 6.500 Kronor, måtte erhållas af nu löpande årets räntemedel.” Jordägande socknemännens frikostighet i fortsättningen framgår av nedan- stående tabell.

Hur befriande de nya resurserna på 90-talet måste kännas för skolans vänner, kan man ana av följande något sorgmodiga notis: I maj 1889 måste skolrådet svara, att ”på grund af eko- nomiska svårigheter för närvarande ingenting deråt kunde göras”, när läraren Säl Per Andersson på Åsen hemställde om ”afhjelpande af de största olägenheterna vid folkskolan i Åsen deraf, att platsen omkring skolhuset derstädes är ytterst ojemn med uppstående hvassa stenar, hvilka under barnens lekar vore högst vådliga”.

¹⁾ Ledamöter blevo: skolrådets ordförande kyrkoherde Söderström, folkskol- lärare Franzén, skollärare Per Isaksson, kommunalstämmans ordförande Lars Hård, hemmansägarna Frost Per Persson i Rot och Uf Lars Persson i Väster- mycklång samt hemmansägaren och handlanden Knif Olof Jansson i Klitten. Kom- mittén började sitt arbete med utsändande av cirkulär till byarna med uppmaning till byalagen och enskilda att skriftligen inkomma med önskemål och förslag.

Översikt över skolrådets stat för skolorna i Älvdalen
1855—1900. (Avrundade belopp)

År	Antal folkskol-lärare	Antal småsko-lor (jämta mindre folkskolor fr. 1885)	Totala kostnaden	Inkomster		
				Skatt, s. k. folkskole-avgift. Bevilling och uttaxering	Lösning-såd (1855). Skogsmedels-fondens räntor	Stats-bidrag
1855	1	15	630 rdr b:o + kosthållning	170	120	340
1860	1	19	1,490 rdr rmt + kosthållning	840	—	650
1865	1	19	2,890 rdr rmt + kosthållning	1,920	—	970
1870	1	19	1,890 rdr rmt + kosthållning	1,125	—	765
1875	2 (en exa-minerad)	19	3,955 kr + kosthållning	1,655	—	2,300
1880	2 (en exa-minerad)	20	7,355 kr + kosthållning	4,380	—	2,975
1885	2	12	8,800 kr	6,275	—	2,525
1890	4	14	10,990 kr	—	6,500	4,490
1895	9	17	26,915 kr	—	19,000	7,915
1897	9	19	50,200 kr	—	42,000	8,200
1900	10	20	48,200 kr	—	38,000	10,200

Anna Thorstensson.

Lars Hård.

Under 1890-talet kom den storartade utveckling, som hastigt bringade Älvdalens skolväsen upp på en föredömlig nivå för ett par årtionden framåt. I huvudsaklig överensstämmelse med kommitténs förslag inrättades folkskolor och byggdes skolhus i de större byarna. Sedan kyrkstämman 1891 beslutat att ur skogsmedelsfonden låna 130.000 och fått Kungl. Maj:ts tillstånd härtill, höggs om vintrarna timmer inom de olika skifteslagen dels för timring och dels för sågning. Vårvattnet utnyttjades dag och natt i byarnas husbehovssågar, som levererade bräder och plankor till byggena. Kommunalstämmans ordförande Lars Hård hade bråda tider, eftersom han åtagit sig att både ordna med skolplatser och leda byggnadsföretagen, och redan hösten 1893 hade han glädjen att se tre nya folkskolehus invigda, nämligen i Månsta, Västermyckläng och Näset. Samma årtionde ombyggdes bystugor till småskolehus i Rot, Näset, Liden och Åsen och byggdes nya sådana i Garberg, i Mångsbodarna, i Rånäs, på Långö ävensom (1893) på Klitten, där även folkskolan

Lars Andrén.

Robert Norman.

skulle inrymmas ett par år framåt.¹⁾ På somliga håll inrättades alltså folkskola, innan den fått egen lokal, t. ex. i Brunsberg, såsom redan sagts, vidare i Nornäs och Månsta.²⁾ I Brunsberg fick älvdalskarlen Lars (Ås) Malmberg sin första ordinarie folkskollärartjänst efter att ha vikarierat en tid i Avesta. Till lärare i Nornäs valdes 1892 Lars Andrén, som förut vikarierat på Klitten och som blev förflyttad dit igen 1903. På Klitten var under mellantiden (från 1894) Erik Berg från Särna ordinarie lärare. Ida Andersson från Kjula i Södermanland blev 1892 den första folkskollärarinnan i Månsta, och året därpå fick Anna Thorstensson tjänsten i den nya skolan i Västermyckläng. Blyberg fick vänta till nyåret 1898. Där blev folkskolehuset färdigt hösten 97, och älvdalskarlen Lars Åhs flyttade dit från Enviken. Därnäst kom turen till Loka och Gåsvarv, som fingo folkskollä-

¹⁾ Den i Klitten inköpta bystugan flyttades och blev slöjdlokal.

²⁾ I Nornäs hade det gamla skolhuset blivit fullständigt obrukbart redan före 1890. Läraren där, Anders Eriksson, fick hyra både skollokal och bostad av Staffan Anders Larsson för 50 kr om året. Nytt skolhus byggdes vid mitten av 90-talet.

Lars Åhs.

Olof Dalborg.

rare tillsatta hösten 1900, nämligen Olof Dalborg från Djura resp. Ingrid Lalander från Lycksele. Den förre förflyttades efter ett par år till Åsens skola, och Vendela Adolphsson fick tjänsten i Loka. — Barnen i Loka hade tidigare haft en besvärlig skolväg till Månsta. För att underlätta deras färder hade kommunen 1894 inköpt en särskild båt för 100 kronor.

Beträffande småskolorna är att nämna, att en sådan inrättades i Mångsbodarna 1894 samt att den i Garberg var i verksamhet endast tidvis. Ibland befanns det lämpligare att inackordera de fåtaliga barnen i Blyberg, så t. ex. 1898—1900. "Mindre folkskola", som funnits i vissa byar från 80-talet, försvann givetvis med inrättandet av riktig folkskola. Den enda som bibehölls, och det ända till 1921, då den indrogs på grund av det ringa antalet barn, var den i Långö. Där tjänstgjorde från 1891 (efter Anna Thorstensson) småskolläraren Robert Norman ända till 1913. Ny skolbyggnad uppfördes 1897.

Om den enorma utvecklingen av Älvdalens skolväsen under 1800-talets två sista decennier samt om det väldiga arbete, som skolrådets ordförande och övriga ledamöter fått nedlägga, därom

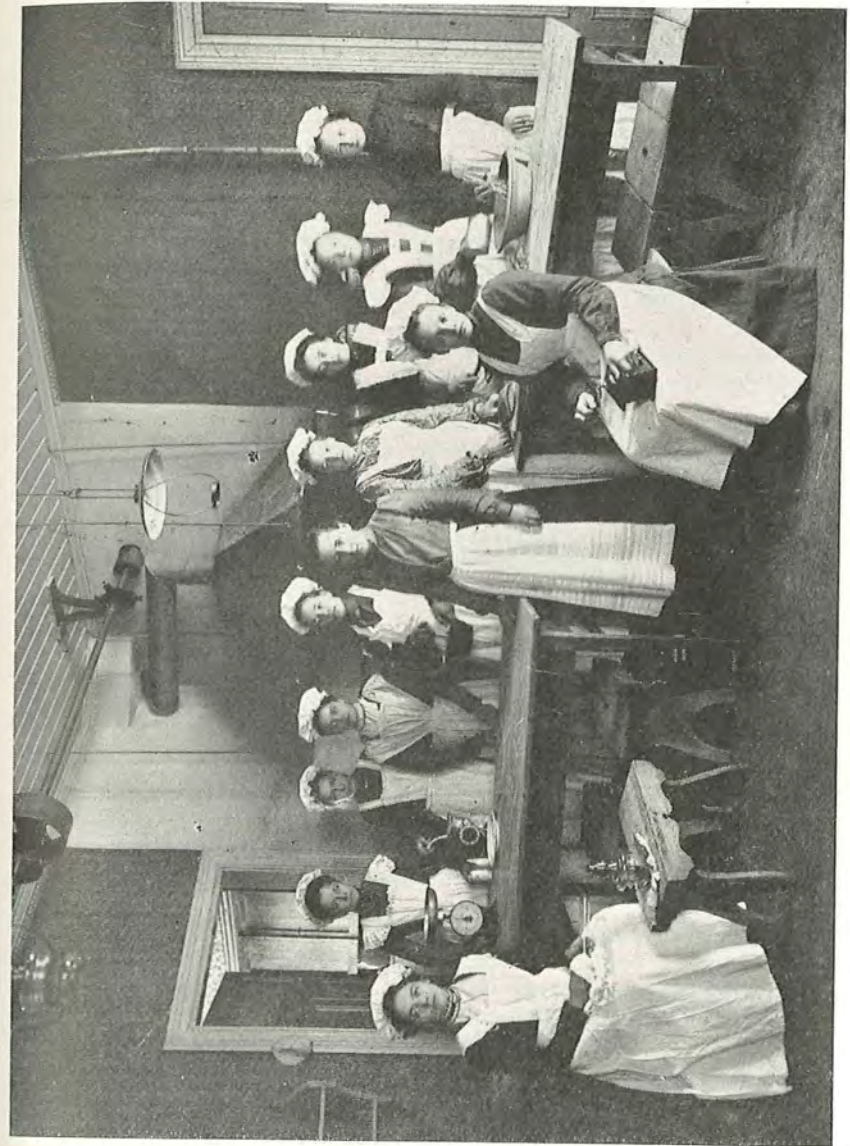

Ida Andersson.

Ingrid Lalander.

får man en föreställning genom att bara kasta en blick på de förda protokollen. Volymen av dem, som skrivits före 1880, är en påfallande liten bråkdel av det hela. Och man tröttnade ej i sin reformiver; hösten 1897 tillsattes av kyrkstämman en ny kommitté för utbyggnad och förbättring av socknens skolor. Dess ledamöter voro prosten Söderström, som var skolrådets ordförande, Lars Hård (vice ordf.) och folkskollärare Per Sehlby. De mest påtagliga resultaten torde ha varit folkskolorna i Loka och Gåsvarv, vilka ej förekomma i den tidigare kommitténs förslag.

Skolkökskurs i Kyrkbyn omkr. 1900.

Bilagor

Bilaga 1.

Om inrättande av byskolor 1813.

Uppfostringskommitténs (av 1812) handl. vol. 18 sid. 1215 o. f., Riksarkivet.

Utdrag af Protocollet, hållet vid sittande Kyrko-Råd i Elfvedahls Sacristia Dominica XV post Trin. Sept. 26 1813.

S. D. Enligt 14 dagar förut från Predikstolen skedd kallelse, sammanträdde Kyrko Rådets Ledamöter jemte Kyrkoherden i Sacristufvan — då Kyrkoherden öppnade sammankomsten med en alfvarsam och rörande föreställning om huru Barna undervisningen innom Socknen i högsta grad blifwit vanvårdad, och at det vore ytterst af nöden, så framt det upväxande Slägtet ej skulle falla tillbaka i hednisk okunnighet, at nödiga anstalter vidtogos til inrättande af ordentelige Barn Scholor, hvarefter Kyrkoherden til Protocollet inlämnade et förslag, i och för denne sak uppgjort, som Kyrko Rådet förelästes och var af innehåll ord ifrån ord, som följer:

Hvar och en By innom Socknen skall vara ovillkorligen förbunden at hålla Barna Schola, så vida ej 2:ne eller flere nära intil hvarandra gräntsande Byar om en Scholmästare sig förena och Barnens antal ej blifver för stort för en Person at medhinna.

Alla Hushåll i Byn ändock de ej hafva några Barn i skolan skola til Skolmästarens underhåll Christl. bidraga på det sätt, at de hvar för sig i lika ordning med de Hushållen, som hafva Barn, gifva Skolmästaren Dagkost.

Den med hvilken Byamännen om skolhållning öfverens komma, må ej ingå i denna ansvarsfulla befattning, förr än han af Kyrkoherden eller den han i sit ställe anmodar vederbörligen blifvit förhörd och därtil pröfvad skicklig.

Barna Scholor böra hållas 2:ne gånger om året nemligen Höst och Vår. Höstterminen skall uptagas så snart skörden blifvit inbärgad och fortsättas minst Sex (6) veckor. Vårterminen åter tager sin början med Kyndelmässan och uthålles til Majj 1.

Hvarje morgon kl. 1/2 til 8 böra Barnen i Skolan vara församlade, då, efter hållen Bön, et Capitel utur Bibeln föreläses och läsningen sedan sker til kloc. 9. Mellan 9 och 10 lämnas Barnen ledighet och fortsättes undervisningen sedan til kl. 12, då lof gifves til kl. 1, men från kl. 1 läses sedan oafbrutet til kl. 5, då, efter skedd aftonbön, Barnen för den dagen hemförlofvas.

Skolemästaren vare skyldig, ej blott at lära Barnen stafning, innan- och utan-läsning, utan de som önska lära räkna och skrifuva, böra äfven därtill finna tilfelle.

Vid hvarje termins början bör Byns Upsyningman til Kyrkoherden inlämna 2:ne förteckningar på de Barn, som under Termin skola bivista Scholan, hvaraf det ena Exemplaret tilstelles Skolmästaren, och bör därå för hvarje Barn lämnas nödigt rum för anteckningar — hurudan håg och fattnings gåfva barnet hafver, om det är trögt eller flitigt at läsa, om och när det är oseedigt, samt hvarje timme eller dag det försummar scholan och hvad förfall det anför för sin frånvaro, hvilket alt Skolemästaren vare skyldig at noga anmärka. — Denna förteckning skall sedan vid Terminens slut til Kyrkoherden öfverlemnas för att tjena honom til rättelse vid Examen.

Examen skall hållas vid Höst- och Vår-Terminens både början och slut och dagen til Examen i hvarje By ifrån Predikstolen kungjöras. — Med Skole-Barnen i Evertsbergs och Dysbergs Byar hålles Examen i Capellet, samt med Skole-Barnen på Åsen och i Bönhuset därstädes.

Alla Skolegossar skola hädan efter Sön- och Högtidsdagarna under Guds-tjensten sitta på de för dem utsatte lösa Bänkar, och skall fasta Bänken mellan Altaret och dörren hel och hållen upplåtas för By Skolmästarna, hvaruti därföre ingen annan må söka at sig intränga.

Alla Sön- och Högtidsdagar hela året igenom, de likväl undantagne, på hvilka Collector särskildt utlyses, skola Collector til Socknens Skolor insamlas, hvilka medel böra användas dels til inköp af Böcker för de utfattigaste Barnen dels til upmuntringar vid Examen för den, som under Läseterminen utmärkt sig genom särdeles flit och sedighet.

Vid närmare öfvervägande af alt detta har det ej undfallit min upmärksamhet, at största delen af dem som för sina Barn behöfva begagna Skolor, äro i så fattiga villkor, at de knapt hafva tiilgång at kosthålla Skolmästaren den dag, som de härtil följa i ordningen, ännu mindre at gifva honom den belöning han billigt kan äska och hvarföre man ej eller kunnat få någon för ändamålet rätt duglig at åtaga sig Skolhållning.

För at undanrödja detta hinder för Barnaundervisningen har jag ansett lämpligast vara, at til aflöning för By Skolmästare begagna Behållningen af den härvarande Kronotionden, som enligt Högstsalig H:s Maj:t Konung Gustaf III:s allernådiga gifne tilstånd får fördelas bland Socknens fattige mot lösen af En Rdr 8 skl. Rgd per Tunna. De fattige, som genom denna inrättning befrias från alt bidrag til Skolmästares aflöning, kunna ej klaga öfver något dem skedt förfång, därigenom at lösnings säden frångår dem, aldri hälst som deras antal är så stort, at en alt för obetydlig andel kan belöpa sig på hvar och en. Hela beloppet af förenämnde Kronotionde, som blifvit Socknen til inlösen allernådiga beviljad, gör Aderton (18) Tunnor 2 fjerdingar 1 3/5 kappe. Fyra Tunnor 2 fjerdingar 2 2/5 kappar korn hafva årligen blifvit inlöste af Fattig kassans medel för de synnerligen utfattiges räkning och återstoden

Tretton tunnor 7 fjerdingar 3 1/5 kappar Bland (-säd) efter af Kyrkoherden uppgjord fördelningslista tillåtits de fattiga vid Säningstiden inlösa.

Öfver detta förslag begärde Herr Kyrkoherden, at Kyrko Rådets Ledamöter bestämt skulle yttra sig och i händelse de funno, at med verkställigheten häråf en mot behofvet och den allmenna Ordningen tilräckligt svarande Barn-undervisning inom Socknen kunde vinnas, uppe, huru många Skolmästare för Socknen nödvändigt skulle behöfvas, och med huru mycket hvar och en i aflöning billigt borde vara belåten, samt på hvad sätt lösen för de sist nämde tretton tunnor 7 fjerdingar 3 1/5 kappar Bland skall utgå, så at Kronans rätt härjemte blifver försäkrad.

Härpå förklarade Kyrko Rådet sin varmaste tacksamhet för Herr Kyrkoherdens ömma och verksamma omvårdnad om Församlingens Barn jemte sin fullkomliga tilfredsställelse med det förslag Herr Kyrkoherden upgifvit för deras undervisning, och vore de fullkomligt försäkrade, at detta förslag med lika tilfredsställelse af Församlingen skulle antagas och allas välsignelser åtfölja dess verkställighet.

Sedan öfverlades om, huru många Skolmästare för Socknen skulle kunna ärfordras, hvarvid hvar och en Bys storlek togs i noga öfvervägande, och förenade sig Kyrko-Rådet i det beslut, at Tolf Skolmästare för Socknen kunde vara nog, nemligen

För Åsen Skolmästare	1
Brunsborg — d:o —	1
Loka — d:o —	1
Kåtala, Carlsarfvet och Månsta d:o	1
Wäst. Myckeläng — d:o	1
Wäsa — d:o	1
Evertsberg och Dysberg — d:o	1
N. o. S. Garberg samt Blyberg d:o	1
Gåshvarf och Mjågen —	1
Öst:Myckeläng och Kyrkbyn —	1
Roth, Näset och Holen -	1
Liden, Klitten och Kittan —	1
Summa	12

Hvad aflöning för Skolmästare vidkom, ansågs hvar och en vara betald med 1 tunna 2 fjerdingar för båda Terminerna, som sammanlagt gör femton tunnor. De tre tunnorna 2 fjerdingar, som blifvit öfverskott, skall Kyrkoherden hafva at efter omstendigheterna använda, dels til upmuntran för de Skolmästare som haft et större antal Barn at undervisa och därvid ådagalagt särdeles skicklighet, dels til belöningar för de särdeles flitiga Skole Barn samt til understöd för de fattiga ibland dem.

I fråga om Lösen för dessa 18 tunnor 2 fjerdingar 1 3/5 kappe, som til Kronan skall ärläggas, önskade Kyrko Rådet, at den samma måtte af Fattig-Cassan blifva utbetald, hvilket Herr Kyrkoherden låfvade underställa S. T. H. Herr Doctorn och Biskopen samt M:v. Consistorium.

Slutligen betygade Kyrko Rådet å Församlingens vägnar Herr Kyrkoherden sin uprigtigaste tacksamhet för den ömma omsorg han äfven haft om de äldres undervisning medelst inrättningen af Kyrko Skolor, hvarefter Kyrko-Rådet upplöstes.

Datum ut supra. Å Församlingens vägnar

Lars Larsson Ås	Lars Ionsson
Myr Per Persson	Grund Olof Andersson
Per Mats L. A. Larsson	Anders Persson
Anders Matsson	Olof Hansson
Sven Mats Matsson	

In fidem

L. I. Lundborg Adj. Pastoris

Bilaga 2.

Exempel på småskollärares placering i byar 1860—1890-talen.

(60-talet ofullständigt.)

Kyrko- och skolrådsprotokoll. Älvdalens kyrkoarkiv.

1. Några byar.

Lärare i Evertsberg.	+ annan by	Årtal
Knås Olof Larsson	Dysberg	63
Säl Per Andersson (fr. Loka)	Kåtilla	69
Mickel Erik Ersson		73
Ketti Anders Ersson	Väsa	74
"	Klitten	75
Mattis Anna Persdotter (fr. Garberg)	Blyberg	76
Säl Margit Olsdotter		77
Ås Lars Larsson Malmberg (fr. Rot)		79
Kerstin Eriksson	Garberg	80

Säl Margit Olsdotter	Åsen	81
"	Dysberg	82
"		83
Anna Lisa Larsson (fr. Rättvik)		85
Maria Andersson	Loka o. Kittan	88
Brita Jönsson (fr. Särna)		89
Johanna Helsing (fr. Husby)		90
A. Ehrnell		91
Anna Jansson (fr. Nordmark)		91

Lärare i Gåsvarv.

Knif Olof Persson	Blyberg o. Garberg	63
Krubb Olof Persson (fr. Loka)	Månsta o. Karlsarvet	68
Isak Per Persson (fr. Blyberg)	Kittan o. Liden	69
Häll Margit Olsdotter (fr. Gåsvarv)	Dysberg	71
"	Västäng	72
"	Näset	73
"	Kittan	74
Frost Olof Andersson		75
Knås Kerstin Olsdotter	Dysberg	76
"		77
Kerstin Eriksson		78
Häll Kristina Olsdotter		78
Säl Margit Olsdotter		80
Skord Anna Larsdotter		80
Häll Kristina Olsdotter	Näset	81
Anis Marit Andersdotter		82
Staffan Maria Andersdotter		83
Anna Danielsson (fr. Ål)	Väsa	85
Kristina Olsson	"	?
Kristina Eriksson (fr. Gåsvarv)	"	88
Hilda Åkesson (fr. Rimbo)		91
Karin Dahl (fr. Äppelbo)		93
Anna Olsson (fr. Kittan) ¹⁾		94
Brita Jönsson (fr. Särna)		95
Anna Olsson (fr. Vämhus)		96

Lärare i Näset.

Säl Anders Olsson (fr. Näset)		68
"	Klitten	69
Isak Per Persson (fr. Blyberg)	Månsta o. Karlsarvet	71

¹⁾ Blev baptist och måste ta avsked sommaren 1895.

Häll Margit Olsdotter (fr. Gåsvarv)	Gåsvarv	73
Säl Per Andersson (fr. Loka)		74
"	Kåtilla	75
"	Rot	76
Matilda Zetterström		77
Lars Hård (fr. Östäng)		78
Ås Lars Larsson Malmberg		78
Krubb Olof Persson (fr. Loka)		79
Häll Kristina Olsdotter	Gåsvarv	81
Anders Eriksson		82
Såg Anna Larsdotter		82
Kristina Olsson	Klitten	84
Säl Margit Olsdotter		84
Anna Danielsson (fr. Ål)	Kåtilla	86
Marta Persson (fr. Rot)		91
Sigrid Stark		93
Anna Jonsson (fr. Öje)		94

Lärare på Åsen.

Back Olof Andersson	Brunnsberg	63
Säl Per Andersson (fr. Loka)	Klitten	68
Christian Estenberg (fr. Garberg)	Väsa	69
Göran Kristina Ersdotter (fr. Gåsvarv)		73
Bossel Marit Andersdotter		74
Knås Kerstin Olsdotter		75
Mickel Per Ersson		76
Olof Bodén		78
Margit Bodén		79
Lissel Anna Nilsson		79
Säl Margit Olsdotter	Evertsberg	81
Häll Kristina Olsdotter	"	82
Anders Eriksson		83
Anna Nilsson (fr. Transtrand)	Brunnsberg	85
Anders Johan Andersson (fr. Ål)	"	86
Anders Eriksson.		87
A. Ehrnell	Brunnsberg	89
Kristina Lindmark (fr. Holm)		90
Agnes Boman (fr. Stockholm)		91

2. Några lärares placering.

Säl Anders Andersson (fr. Loka): Loka + Rot-Holen + Näset 63, Loka + Nornäs 68, Loka + Månsta-Karlsarvet 69, Brunnsberg 76, Långö 80.

Säl Per Andersson (fr. Loka): Nornäs 63, Åsen+Klitten 68, Evertsberg+Kåtilla 69, Väsa 73, Gåsvarv 74, Gåsvarv + Kåtilla 75, Rot + Näset 76, Rot-Holen 77, Rot-Holen + Väsa 79.

Lars Hård (fr. Östäng): Gåsvarv + Kittan-Liden 69, Kåtilla + Kittan-Liden 71, Västäng + Kittan 73, Östäng 76, Kittan-Liden 79.

Säl Margit Olsdotter: Väsa 76, Evertsberg 77, Loka 79, Gåsvarv 80, Väsa 80, Klitten 81, Åsen 81, Evertsberg+Dysberg 82, Evertsberg 83, Näset 84.

Krubb Olof Persson (fr. Loka): Gåsvarv + Månsta-Karlsarvet 68, Brunnsberg 69, Brunnsberg + Loka 71, Loka 73, Klitten 76, Brunnsberg 76, Näset 79, Loka 81, Väsa 82, Loka 83, Långön 84.

Bilaga 3.

Folkskolans gamla minimikurs.

Vad som menades med "minimikurs", därom ger 1842 års folkskolestadga följande upplysning: "De skolbarn, hvilka af fattigdom hindras att underwisningen längre tid begagna eller sakna erforderlig fattningsgäfwä att förwärfwa det fulla kunskapsmått, som underwisningen erbjuder, böra, då de lemna skolan, åtminstone hafwa inhemtat nödig kunskap i följande ämnen:

- ren och flytande innanläsning af Svenska språket, så Latinsk som Svensk stil;
- Religionskunskap och Biblisk Historia, till den grad, som erfordras för att kunna hos Presterskapet börja den egentliga Nattwardsläsningen;
- Kyrkosång, med undantag för dem, som dertill sakna allt anlag;
- skrifwa; och
- de fyra Räknesätten i hela tal."

I folkskolorna skulle eljest enligt samma stadga undervisas i alla de ämnen, i vilka en folkskollärare måste äga godkänd färdighet, nämligen utöver de ovannämnda: "Physisk och politisk Geographi i säker öfversigt, Fäderneslandets Historia och hufvuddragen af allmänna Historien, Räknekonsten, så wäl theoretiskt som praktiskt, till och med sammansatt Regula de tri uti hela och brutna tal, allmänna begreppen af Geometri och Linear-teckning, samt Naturläran;" Personer, som bevisat Björklunds skola, ha uppgivit, att han var mån om att bibringa barnen kunskaper. Men deras skolgång var, som sagt, mycket oregelbunden, mest kanske på grund av föräldrarnas behov av deras arbetskraft i hemmet.

Hur man valde folkskollärare 1877.

Uppteckning av Lars Skoglund (Skogs Lars Larsson) i Blyberg.

"Skollärare och Klockare valet i Elfdalen den 18 november 1877.

Jag var ofvannämnda dag den 18 Nov. till Kyrkan, der det då var ofvannämnda val i Sockenstugan efter gudstjenstens slut. De på förslag komne voro: en från Leksand A. Franzén, C. G. Lovén (som förr varit Skoll. och Klockare i Elfdalen) samt Grudd Mats Olsson från Mora. — Kyrkoherden Glantzberg, såsom ordförande, uppläste efter röstlängden alla röstberättigade inom församlingen, hvilka egde att då afgifva sin röst. Kyrkoherden egde rätt att rösta hälften mot församlingen, det vill säga: om församlingens röster alla tillsammans (som då afgåfvo röster) stego t. ex. till 124 Kronor 94 öre, så röstade Kyrkoherden för hälften af denna summa, eller 62 Kr. 47 öre. — De af församlingen afgifna rösterna utföllo så, att Franzén fick röster för 122 Kr. 37 öre, Mats Olsson för 2 Kr. 57 öre och Lovén blef aldeles utan. Häri är icke inberäknad Kyrkoherdens röst, som ock blef för Fransén. Alla ståndspersoner röstade på Fransén och äfven hela församlingen, utom Kettis Per Larsson från Månsta, Pell Lars Ersson på Mjågen (röstade för 99 öre) en från Wäsa och en från Näset eller någon af dess närgränsande byar (Jag minns ej säkert byn). Bruksförvaltaren Pettersson på Långö bruk röstade för 47 Kronor 60 öre, Handlanden A. H. Graf för Brittgård 20 Kronor, Handlanden C. Th. Berg för 5 Kr. 70 öre, Jägmästar Kollén för 17 Kr. och några ören. Böndernas röster stego ej till mer än några ören, 16, 23, 33, 40, 12 ören o. s. v. Ingen mer än Djus Per Larsson från Blyberg¹⁾ röstade från denna by. Han röstade för 12 öre."

¹⁾ Han var ledamot av skolrådet.

MORA SKOLVERK

Av

JANNE ROMSON

Morastrand omkring 1870.

T. h. om kyrkan och klockstapeln prostgården, t. v. folkskolan (vit sockel), raden av marknadsbodan, gästgivargården; på Saxviken en av de första ångbåtarna.

Barnaskola i Mora

Bland de porträtt av märkliga personer, som finnas i Mora kyrka, lär bilden av biskop Johannes Rudbeckius vara bättre än själva Västerås domkyrkas. Det är allmänt känt, att Rudbeckius' verksamhet i stiftet blev ett uppbyggnads- och organisationsarbete utan motstycke i landet. Vad skolundervisningen beträffar, var det t. ex. han som grundade Sveriges första gymnasium, som med sin påbyggnad, prästseminariet, tävlade med Uppsala universitet i fråga om elevantal. Men biskopens intresse sträckte sig långt ned: vid sina visitationer ivrade han för att de unga i socknarna skulle icke blott inhämta kristendomskunskap utan ock lära sig skriva och räkna.

Även om biskop Rudbeckius icke haft direkt att göra med upprättandet av den första barnaskolan i Mora, så torde man ha anledning att räkna dess uppkomst såsom en frukt av biskopens strävanden, helst skolan upprättades år 1643, tre år före biskopens död.

Förhållandet är följande.

I den förteckning över barnalärare, som förvaras i Mora kyrkoarkiv, står som första namn Ericus Michaelis Walenius. Han var skollärare från 1643 till 1651, då han utnämndes till kyrkoherde i Särna, som nu, sju år efter erövringen, ordnades som särskilt pastorat. Nämnda år höll biskop Rudbeckius' efterträdare i Västerås Olov Laurelius visitation i Mora. Det har vittnats om honom, att han var en av de förste, som ivrigast höll på innanläsningskunskap. Hans kyrkoordningsförslag, som utgjorde grunden för praxis i Västerås stift, föreskrev, att prästerna skulle kontrollera sina åhörarens kristendomskunskap. Ungdomen skulle skiftas i tre klasser: 1) de som enfaldeligen

kunna läsa sina kristendomsstycken (Luthers lilla katakes), 2) de som kunna läsa Luthers uttydning, 3) de som förstå uttydningen. Vid den nyssnämnda visitationen blev "Examen Catecheticum hållen och församlingen flijtigt underwist, huru hon grundeligen skulle blifwa lärddt uthi sina Christendomsstycken".

Barnaskolan var således i gång, och präster förordnades alltjämt som lärare. Som den tredje i ordningen nämnes Andreas Erici Nohrmoraeus — namnet säger oss, att han var född i byn Noret i Mora. Under sin adjunktstid 1655—1669 skötte han en tid även skolan. Olaus Matthiae Kumblaeus blev som djäkne antagen till "pedagog" 1663. Härom mera nedan.

Av ett sockenstämmoprotokoll från 1660 framgår emellertid, att man sökte vinna de världsliga myndigheternas medverkan i strävandet att göra skolan stabil. De närvarande "socknens äldste" beslöto vädja till biskopen (Olov Laurelius), att han måtte hos höga överheten verka för en barnaskolas uppriktande ovan Siljan. Och detta stämmans beslut medförde avsett resultat.

De kyrkliga myndigheterna fingo i sina strävanden för ungdomens undervisning och fostran hjälp av länets hövding Lorens Creutz, vilken styrde länet under åren 1655—1663 (utn. till riksråd 1660 stannade han kvar, tills han tre år senare efterträddes av sin svåger Gustav Duvall).

I sin ämbetsberättelse av år 1662 ger landshövdingen en livlig skildring av hur det gick till, att Mora sockens skola blev statsunderstödd. Landshövdingen hade ivrat för uppriktande och underhåll av "scholestugor och hospital" (vårdanstalter), övertygad som han var, att detta vore ett gott medel att utrota missbruket med tiggeri. Bland annat hade han flera gånger diskuterat med kyrkoherden i Mora Andreas Wallenius — författaren till Dalavägvisaren "Om sommaren sköna" — om att "därsammanstädes måtte en liten barnaschola och hospital inrättas, helst efter den sochnen så långt opp i landet avlägsen är och både på ungdom (vars högste tarv är att bliva uti sine kristendomsstycker och andre lovlige övningar undervist), som

Johannes Rudbeckius

Porträtt i Mora kyrka.

eländigt och fattigt folk mycket ymnig är. Nu finnes ber:de kyrkioherde helt benägen därtill, ville ock gärna sådant allaredo fullkommeligen i verket ställt hava, efter där på en god begynnelse gjord är. Men sochnen är så oförmögen och av sig kommen, att den icke förmår samma verk understödja. Ty vore fuller min underdånige intercession (mellankomst) för ber:de sochn, Eders Kungl. M:t allernådigst behagade till detta nytt- och kristeliga uppsåt med någre t:r spannemål til scholemästarens underhåll ihågkomma och benåda".

Landshövdingens och kyrkoherdens överläggningar gåvo upphov till den framställning, som gjordes av allmogen i Österdalarna, enligt dokumentet "ovan och nedan Siljan boendes", och vartill förmyndarregeringen lämnade sitt bifall.

Dessa dokument återges här in extenso.

Kongl. Majjts

Nådiga Resolution och Förklaring

uppå dess trogna Undersåtares af allmogen i Österdalarna ofvan och nedan Sillien boendes, Underdånigste insinuerade Supplication. Actum Stockholm den 14 Novemb Anno 1662.

Hafver Hans Kongl. Majj:t bemelte allmogens underdånige begäran om Scholemästarens underhåld, och Barne Scholans uprättande med Nåder anhört, och i anseende av detta deras goda och välmenta upsåt, dem Tiugu tunnor Spannemåhl därtill årligen af Mora Kyrkotijonde Allernådigtst förundt och bevilljat, med befallning, att Landshöfdingen darsammastädes, dem bemälte 20 Tunnor oakfortat och åhrligen åtniuta låter.

För det öfriga förblifver Kongl. Majj:t dess trogne Undersåtare af Allmogen darsammestädes, med all Kongl. Gunst och Nåde bevågen. Datum ut supra.

Uppå Högbemälte Hans Kongl. Majj:ts vår Respective Älskelige Käre Sons så ock Allernådigtste Konungs och Herres vägnar

HEDVIG ELEONORA.
(L. S.)

Per Brahe Grefve
till Wisingsborg
S. R. Drotz

Carolus Maritius
Lewenhaupt
i Marskens ställe

Carl Stiernskiöld
i Riks Admirals ställe

Magnus Gabriel De la Gardie
S. R. Cantzler

Gustavus Bonde
S. R. Skattmästare

Jacob Lenæus

Kongl. Majjts
Nådiga Resolution och Förklaring
uppå dess trogna Undersåtares af
Allmogen i Österdalarna ofvan och
nedan Sillien boendes, Underdånigste
insinuerade Supplication. Actum
Stockholm den 14 Novemb Anno 1662.

Hafver Hans Kongl. Majj:t bemelte
allmogens underdånige begäran
om Scholemästarens underhåld, och
Barne Scholans uprättande med Nåder
anhört, och i anseende af detta deras
goda och välmenta upsåt, dem Tiugu
tunnor Spannemåhl därtill årligen
af Mora Kyrkotijonde Allernådigtst
förundt och bevilljat, med befallning,
att Landshöfdingen darsammastädes,
dem bemälte 20 Tunnor oakfortat och
åhrligen åtniuta låter.

För det öfriga förblifver Kongl. Majj:t
dess trogne Undersåtare af Allmogen darsammestädes, med all Kongl. Gunst och
Nåde bevågen Datum ut supra.

Uppå Högbemälte Hans Kongl. Majj:ts
vår Respective Älskelige Käre Sons
så ock Allernådigtste Konungs och
Herres vägnar

Hedvig Eleonora

Per Brahe Grefve
till Wisingsborg
S. R. Drotz
Magnus Gabriel De la Gardie
S. R. Cantzler
Carolus Maritius
Lewenhaupt
i Marskens ställe
Gustavus Bonde
S. R. Skattmästare
Carl Stiernskiöld
i Riks Admirals ställe
Jacob Lenæus

Kungl. brevet av år 1662 om 20 tunnor kronospannmål till skolan i Mora.

Copia utaf det Kongl. Cammar Collegii Immission på Tiugu tunnor Spannemåhl till en Scholemästares underhåld.

Wälborne Herr Riks Råd och Landshöfding Herr Lorentz Creutz såsom Hans Kongl. Maj:ts vår Allernådigste Konung och Herre hafver förmedelst Nådig gifne Resolution, den 14 i denna Månaden uppå Allmogens i österdalarne ofvan och nedan Sillian insinuerade Supplication Nådigst Resolverat och beviljat till Scholemästarens underhåld och Barne Scholans oprättande i Mora Sochen årligen Tiugu Tunnor Spannemåhl af bemälte Sochens Kyrkioherberge att ärläggas. Altså behagade Herr Riks Rådet giöra den Förordning att sådane 20 Tunnor Spannemåhl, må af bemälte Mora Sochens Kyrkionde här efter till bemälte Scholemästares årliga underhåld affölgde, och emot vederbörligit qvittentz lefvererade. Befalle Herr Riks Rådet Gud Alsmechtigh.

Stockholm den 19 Novemb Anno 1662.

På dragande Kalls och Embetes vägnar

Gustavus Bonde	Jöran Flemming
Jo(a)chim Schuttehielm	Gustavus Palmqvist
Gust. Persson	Johan Joensson

Det befallas här med Fougden uti österdalarne nuvarande eller härefter kommande att Hans Kongl. Maj:ts Allernådigste Resolution af den 14 Novemb åhr 1662 och sedermera därpå fölgde, här of(v)an af Copierade Kongl. Cammar Collegii Immission til underdånigt föllie, ofvanbemälte Tiugu Tunnor Spannemål til berörde Scholemästares underhåld och Barne Scholans oprättande, åhrligen utaff Mora Sochens Kyrkionde oafkortat måge afföllia, och emot vederbörligit qvittentz lefvererade blifva.

Datum Fahlu Konungsgård den 9 Januarij A:o 1663.

Lorentz Creutz.

Det var den första statsunderstödda barnaskolan i Dalarna, icke såsom under den följande tiden, häxprocessernas skede, upprättad för att motarbeta trolldomsväsendet — denna farsot utbröt ju först 1668 — utan enligt initiativtagarna av andra bevekelsegrunder.

Klart är, att de 20 tunnorna spannmål kommo att visa sig otillräckliga, helst säden icke alltid levererades "till nöjes"; man fick den från olika håll i stället för ur socknens kyrkohärbärg, såsom från Leksand, Ål och Gagnef, konstaterades år 1680 i en klagoskrift, som ortens herredagsman fick med sig till riksdagen. Kanske tyckte man ock illa om "havreblandet".

Längre fram anslogs till förbättring av lärarlönen klockarbolet, vars avkomst betydde en stor tillökning. Mora hade klockargård redan under medeltiden. Härads höfding Ingel Jönsson höll ting där 1457, och gården synes ha med tiden blivit rätt stor, att döma av uppgifter om de många husen i kyrkans inventariebok från 1600-talet. När man fann, att klockaren icke brukade "en liten vret" i skolans närhet, så, och då "klockarens arbete uti ungdomens undervisande varder genom skolmästar-tjänsten lindrat", fick skolmästaren bruka samma vret, tills vederbörande utfärdat vidare resolution.

Detta beslut tillkom år 1696, under Jacob Boëthii tid. Dåvarande klockaren Jöns Ersson hade innehaft sin tjänst sedan slutet av 70-talet. Infödd morabo (från Oxberg) hade han allt från barndomen varit i tjänst hos landshövding Duvall, lärt sig skriva och läsa, t. o. m. "spela på Claver och årgor", varför landshövdingen anbefalld honom till tjänsten: församlingen torde "finna uti honom ett gott nöje". Man tycker sig nästan kunna utläsa en indirekt uppmaning till moraborna att skaffa sig en orgel! Tills vidare — till 1912 — fortsatte de emellertid att "vara orgor själva".

När bemälde klockare dog 1721, skyndade sig församlingen att begära, att skolmästaren skulle bli "behulpen och försörjd med klockarbordet". Så blev Lars Ekman efter några år den förste klockarprästen i Mora. Härom mera nedan.

Första skolstugan i Mora.

För en skola fordras emellertid icke blott lärare. Man måste ha *skolstuga*. Sådan inrättades 1665. Vi låta protokollet vittna om, hur man invigde ett skolhus — socknens äldsta — förr i världen.

Sedhan som nu, effter nådigst undfångne Konglige Stipendium aff 20 tunnor Spannemåhl till Mohra Schola, Barne-läraren tillijka medh barnen sitt tillwist på någon tijdh i Prästegården hafft hade och den Stugan, som ståår på Stranden wijdh Capellansgården, nu war aff Sal. Hans Mattzons, Handelzmannens här och wijdh Faalåhn, effterlåtne köipt, repareradh och uplagadh, wardh hon, bem:te Stugu, thär i rummet till een Scholae-Stugu affsöndradh, beskärddh och inwijgdh och skedde sådant på ett Gudeligit, allment och fijrligit Sätt och Wijs; närwarande, medh Barnen och theras Läro-Fadher, Doctissimo et Humanissimo D. Olavo Matthiae Kumblaeo, Ehrewyrdige Kyrkioheerden, Eccl:ae Adjuncto och en godh deel aff Församlingen. Sielffwa Scholae-invigningen bleff uppå ett sådant wijs förrettadh: 1) Siunges: Kom heliga anda Herre godh etc. 2) Holles aff Kyrkioheerden ett Gudeligit och alffwarsampt Taal och Predijkan, uthi hwilket framstelles, uthur then H. Skriffth och H. Pauli Epistolar, 3 Sententier och språåk, för Läro-fädher, Föräldrar och Baren, aff hwilka the hwarteera om sin plicht, kall och skyldigheet grundeligen och merckeligen påminte, lärde och förmanade bleffwo. 3) Effter ändade sermon och taal sångsz "O, Herre Gudh aff himmelrijk, giff oss nådh" etc. Sidst bleffwo Scholaebarnen hwar wijdh sitt namn aff en Catalogo upnåmbde, i ordningh effter theras giorda flijth och framsteegh i Lärdomen stelte och helsade.

Gudh förlåne till thetta goda wärck sin milda Nådh och Welsignelse!

För visso en stor dag i Mora församling!

Man hade fått skolhus, men det dröjde icke länge, förrän man kom under fund med att faluköpmannens marknadsbod var tämligen otillfredsställande. Redan år 1669 beslöt socken-

stämman att bygga en ny "ansenlig" skolstuga. Varje tingslag skulle skaffa 20 stora timmerstockar och 8 tältnar (grova golvplankor) utom behövt virke till trossbotten, till muren 300 tegel och 3 tunnor kalk. Ytterligare erfordrades virke till "traporna åt vinden" samt till bänkar, vartill varje sextung lovade bidrag. För de olika sextungarna — det gamla namnet bibehölls, trots att man bort tala om fjärdingar; sexting, fjärding och tingslag användes i lika betydelse — tillsattes ombud. En rad gåvor antecknades till skolan från socknens smeder. Man ville ha allt riktigt och fullständigt.

När man nu fått en så "ansenlig" och fin skolstuga, gällde det att underhålla byggnaden. Att denna uppgift kom att i viss mån försummas framgår av påminnelser i sockenstämman längre fram. Man hade ju så otroligt många byggnader att underhålla, inte minst i Prostgården. Det var ett femtiotal på 1680-talet. Och så hade socknen att bära konsekvenserna av den förfärliga kyrkobranden 1671. När Jacob Boëthius, som själv bodde i ett säteshus, där han icke kunde ligga i sin säng fri från takdropp — i gården fanns icke ett enda varmt hus — höll sockenstämma år 1694, klagade skolmästaren över utebliven reparation: taket var fullt av mossa, som gnistor från skorstenen lätt kunde antända, och skyddade icke mot regn och snö. Snar reparation anbefalldes. Själv fick prosten ny stuga 1695.

Det kan vara av intresse att veta, hur länge det gamla skolhuset användes. Först anno 1858 blev man färdig att bygga ett nytt skolhus på Stranden. Härom i det följande. Vad skulle man använda det gamla till? Det fick stå kvar 20 år till. När man år 1878 beslöt att bygga ny komministergård, fann man det ekonomiskt fördelaktigt att jämte nytt virke från prästskogen vid Bösjö använda stockar från skolstugan och marknadsbodar som resvirke. Komministergården vid järnvägen har väggat från 1600-talets skolhus.

När vi så följt byggnadens öde genom tiderna, så återvända vi till frågan om dess uppgift: skickade föräldrarna sina barn till skolan, och blev det påtagbara resultat?

Voro morabarnen ivriga att bevista sin skola? Därom finnas olika vittnesbörd. Landshövdingen Gustav Duvall, som efterträtt sin svåger Lorens Creutz, såg kanske saken väl optimistiskt. Han skrev 1664, att skolan i Mora "tilltager, ty den fattige ungdomen är så begirig (ivrig) till att låta sig informera och de små barnen så capaces (i stånd) till att intaga, vad dem lärt bliver, att de oppå kort tid göra store och märkeliga framsteg både uti deras kristendomsstycken som att läsa i bok, så att ingen, som något till ålders kommen är, felar uti det förra, och mestedels uti det senare erfaren är".

Säkert är, att skolan fullgjorde en viktig uppgift vid bekämpandet av den 1668 uppkommande farsot, som bär namnet häxväsendet. "Av den myckna hopen, som blivit antastade, säga de sig ha gått fria, som besöka skolan", heter det i rannsaksprotokollen.

Anders Nohrmoræus, tidigare själv skolmästare i Mora, hade redan som komminister i Falun deltagit i trolldomsrannsakingarna. Han var en de få, som — åtskilliga år före Urban Hjärne — hyste den åsikten, att hårda straff och dödsdomar icke voro rätta vägen att utrota häxtron. Han ville upplysning; de skyldiga skulle bättras, de oskyldiga frälsas. När han efter sitt tillträde till kyrkoherdetjänsten år 1671 främst hade att leda återuppbyggnaden av kyrkan, försummade han icke att omedelbart resa omkring i socknen och undervisa sina åhörare, "hvad tro och tankar de skulle hafva om oväsendet". Och i sin stora, mäktiga predikan vid kungabesöket 1673 — Karl XI gjorde sin eriksgata — uttalar han församlingens tacksamhet för skolan av år 1662. För kort tid sedan var det ganska få i var by, som kunde läsa i bok. Nu var det tvärtom ganska få, som icke kunde läsa och som märkligen förstode sin kristendom. Genom trägen undervisning hade man fått bukt med trolldomsväsendet.

Men många anmärkningar framställdes under åren mot försummad skolgång. Vi erinra om att det icke fanns skoltvång

förrän långt fram på 1800-talet, och att den enda spärren mot försummelse att bevista skolan var prästernas fordran på vissa kunskaper, när det gällde att få gå till nattvarden och att ingå äktenskap.

År 1677 heter det i ett protokoll:

"Tillspordes föräldrarna, varför de icke, eftersom nu 2 reesor uppå lyst var, sine barn til Scholan skickade. Svar: en deel här til icke kunnat umbära them för andetijden, en deel varit longt borte i fäbodarne — fäbodväsendet utgjorde i dessa bygder mycket länge det största hindret för en ordnad skolgång — sombliga intet hafft läggia i maatsäcken; lovandes willia efter 14 dagars tijd them komma. Wijd samma tillfälle förehölt Paedotriba (skolmästaren) föräldrarne den ostadige Scholaegang, the tillstädia sine barn, att the låta them komma dijt en dagh på en vecka eller högst 6 à 7 veckor och låta them sedan wara hemma then andra dagen, flere veckor och hela året — — — Här oppå Ehrewyrdige Herr Kyrkioherden stelte til föräldrarne en flitigh och alfvarligh förmaning, at the, betrachtandes hwad Högh Nåd Kongl. M:t them bevijsar at få lära sine barn uthan nogon den ringaste sin omkostnadh, ock således samma wälgärning bruka, at the tiläfwentyrs den icke qvitte blifwa."

Prosten Jacob Boëthius, i Mora 1693—97, vilken av sitt samvete drevs att göra politiskt förgrifliga anmärkningar med anledning därav, att ständerna gjort konungen enväldig över den svenska kyrkan, hade säkerligen inga betänkligheter att till fulla göra bruk av all makt, som 1686 års kyrkolag gav prästen över skolan. Denna lag stadgade som prästens plikt att "med flit driva därpå, att barn, drängar och pigor lärde sig läsa bok och se med egna ögon, vad Gud i sitt heliga ord bjuder och befäller". I första hand var det föräldrarnas sak, kapellanen och klockaren sättas därnäst.

Jacob Boëthius försummade icke att hålla efter sina församlingsbor och att påminna dem om den kungliga välgärning, som Mora åtnjöt i skolans underhåll. Själv ville han noga tillse, att de dagligen bleve försörjda "med en god upptuktelse". Två

Prosten Jacob Boëthius

Efter porträtt hos landshövding Ekmans arvingar.
Moraprosten pekar på Jer. 26: 14—15.

gångar om året skulle han hålla förhör med dem för att utröna, vad de hade lärt. Han hade ock tagit några soldater, som kunde läsa i bok, och satt dem till att lära barnen.

Mora hade prästerlig skolmästare från år 1643. Skolprästen blev ock klockarpräst 1730. Lars Ekman, pastorsadjunkt 1721, blev den förste innehavaren av dessa förenade befatt-

ningar och hade främst att svara för ungdomens undervisning. Den siste skolprästen var C. V. Nylén, som flyttade till Svärdsjö 1864. Vakansen, som då uppkom, varade fem år i avvaktan på lönerglering. P. A. Arosenius blev enbart klockarpräst 1869, och klockarprästbefattningen upphörde 1907 i och med att innehavaren K. G. Skoglund utnämndes till komminister.

En skolstat på 16 daler.

Omkostnaderna för skolans hållande voro på 1700-talet icke stora.

Arkivet bevarar skolans räkenskaper från Ekmans tid: "Räckning öfver Scholans Medel i Mora ifrån d. 1 Maji 1730 til d. 1 Maji 1731." Den upptar följande blygsamma belopp.

Inkomster:

Föräringar af Scholbarnen och andre här	
(i) sochnen	7 dr 25 öre Kpm.
Testamenter efter Lijk	3 ,, 21 ,,
I Scholbössan fallit	4 ,, 20 ,,
Af de til Kyrkian köpte böcker är Scholan i dette åhr tilfallne	
3 Catecheser och	
4 A. b. c. d böcker	
	<hr/>
	Summa 16 Dr 2 öre.

Utgifter:

Kiöpt denna räkenskapsbok för	4 Dr
Uphandlat 9 böcker papper för	7 ,, 2 öre
hvaraf på åtskillige tider om åhret är til Scholbarnen utdelte 4 böcker och 17 ark.	
Låtit förfärdiga en bokpräss til Scholbar- nens behof, som kostade	1 ,, 4 ,,

Kiöpt materialier til bleck för	2 Dr 20 öre
Emotstående 9 Catecheser äro til fattige Scholebarn utdelte och 2 A. b. c. d böcker	14 Dr 26 „
Inventarium til nästföljande åhr	1 „ 8 „
Papper 4 böcker 7 ark A. b. c. d böcker 2 st.	
<hr/>	
Summa 16 Dr 2 öre.	

Fyra daler för räkenskapsboken — det var i det allra närmaste en fjärdedel av årets hela kostnadssumma!

Läraren hade sin lön av kronospannmålen, som beviljats från 1662, och hade fått sin ställning förbättrad och tryggad genom att två tjänster tills vidare voro förenade. Att det icke var någon sinekur att hålla skola på många ställen under samma år, är lätt att förstå. Vi skola ock se bevis därpå i det följande.

Upplysningstidens skola.

Skolans verksamhet fortgick. En och annan gång få vi vittnesbörd därom även genom de färdemän — hembygdsforskare skulle vi nu kalla dem — som besökte landsorten. Jag nämner ett sådant.

När Hülphers reste genom Dalarna år 1757, antecknade han ang. skolväsendet i Mora, att "barnens antal ibland går till 600". Därmed kan han omöjligen ha menat, att 600 barn samtidigt bevistade den skola, som upprättats 1662, detta enär han för Leksand meddelar uppgiften "emellan 60 och 70". Invånarantalet i Leksand var enl. H. 8619, i Mora 6896. Kanske har ett skrivfel insmugit sig. Kanske åsyfta siffrorna för de båda socknarna helt olika kategorier. I Mora förhörsbok för åren 1716—32 uppges antalet ifrån 1715, som begynt läsa i bok år 1729, till 531. Upp till fjortonåringar alltså.

Resenären ser optimistiskt på förhållandena. De på platsen boende, som ha tillfälle att studera dem närmare, tycka ibland, att det kunde vara bättre. Och känna de sig pliktiga och i stånd att ingripa, så göra de det och söka stöd av myndigheterna.

Prosten Per Wollenius i Mora, bekant för den stora kyrkoreparationen, som under hans tid genomfördes, och för uppodlingen av Lomsmyran, ingav 1766 till häradstinget en skrift, vari han klagar över den stora försummelse, som föräldrarna gjorde sig skyldiga till i fråga om barnundervisningen. I somliga byar hölls skola knappt en vecka om året. Häradsnämnden gillade prostens förslag till förbättringar, och häradsrätten föreskrev, att skola varje år skall hållas i varje by åtminstone 2 månader. Varje hushållare bör, vare sig han har barn eller ej, bestå lika andel i kosthållet för läraren, som skall godkännas av prästerskapet. Denna ordning synes ha i stort iakttagits inemot 1842. Vid visitationen 1770 får församlingen beröm för att den till understöd för byskolmästarna och fattiga skolbarn beviljat något av lösningssåden.

I stort sett ändrades intet angående skolans underhåll och läsordning under frihetstiden. Prosten Anders Svedelius, som kom till Mora 1775 och upplevde både Gustav III:s märkliga besök 1789 och revolutionen 1809 — han dog i juli sistnämnda år — upprättade till ledning för prästerna vid de årligen återkommande husförhören "skriftreseböcker". Däri fördes ganska noggranna anteckningar över församlingsbornas kunskaper och uppförande. Böckerna — de äro tre — sträcka sig med stora luckor fram till 1852, och man bör alltså även finna vittnesbörd om den nya skolstadgans verkningar. Dr Linge har i sin bok "Om folkundervisningen i Dalarna före 1842" gjort en del utdrag ur böckerna. Här nedan andra utdrag.

Byskollärarna — mycket arbete och ringa lön.

Det fanns skolor med utmärkta lärare. Framför allt omnämnes såsom skicklig barnalärare Willman från Lima, vilken

Morabarn 1838.

Efter oljemålning av J. G. Sandberg i Zornmuseet.

undervisade i flera byar, även i Stranden, i slutet av 1790-talet. Barn 7—9 år läste vid förhöret i Östnor 1798 med utmärkt färdighet och renhet, heter det, men så hade ock skolan redan för länge sedan börjats av "den väl kände Willman". Och 1817 antecknar förhørsledaren, att "den i Mora berömde skolemästaren Willmans berömvärde son Mats Matsson från Lima och Fiskarheden även detta år haft byns (Selja) ungdom till undervisning om händer. Verkan därav spordes med mycken tillfredsställelse". Anno 1852 antecknas bland skollärarna i Mora Willmans Mats Matsson från Lima. Att man i Östnor ännu har kvar namnen Willmansgatan och Willmansgården tyder på att dessa lärare satt spår i församlingen även på annat sätt än genom undervisning.

Från förhörsböckerna må också antecknas namnen på två andra utmärkta lärare, detta så mycket mer, som det just icke

var vanligt, att soldater fingo beröm som lärare: i Färnäs "den skicklige barnaläraren avskedade soldaten Mats Matsson Brask", som hållit skola där "en längre tid", i Östnor 1829 "byns aktningsvärde skolmästare avsk. sold. Gubbe".

Men skolgången kunde försummas och skolan helt enkelt inställas, om föräldrarna togo sina barn från skolan. Mathållningen för läraren var det också si och så med. År 1809 antecknades för Vika, att skola borde hållas varje år, och att detta lättare ginge för sig, om varje hushåll i byn gäve barnaläraren mat en dag och de, som hade skolbarn, två dagar. Det träffades en förening härom i det första förhørslaget, vilken skulle godkännas av de två andra lagen. Dessa vägrade emellertid, och så tycks saken ha förfallit.

När byborna icke understödde skolan ens så till vida, att de gävo läraren mat, så gick det icke att hålla skola. Däröfver finnas flera vittnesbörd i skriftreseböckerna. Och lärarna fingo nog till det yttersta utnyttja de grundsatser, som den på sin tid livligt verksamme ekonomiske författaren Adolf Modéer rekommenderade i sin bok: "Anledning för Socken-Skolmästare til deras angelägna Sysslas berömliga Förvaltande" (1796). Grundsatserna för lärare och barn äro fyra: ordning, sparsamhet, flit och förnöjsamhet, av vilka han prisar förnöjsamheten som "det högsta goda i timligheten och gärna en följd av redan nämnda dygder".

Modéer hade säkert giltig orsak att anvisa utvägar för skolmästarparet att öka sin utkomst. Efter uppräknandet av diverse andra utvägar slutar han med att för läraren rekommendera "en liten handel med varjehanda smärre behov, såsom tobak, nålar, peppar m. m." till gagn för både skolmästaren, socknen och omkring varande städer. Även för hustrun hade han visa råd. Hon skulle lära sig jordgummekonsten, betjäna allmogen med matlagning vid högtidigare tillfällen samt året över hålla "en liten handel med smått bakverk o. s. v."

Lärarna synes icke ha klagat öfver annat, än att skolgången var ojämn och gjorde deras arbete svårt. Det var naturligtvis lättare för en med ortens förhållanden från barndomen van

lärare att nöja sig än för en främling. Ambuleringen med korta uppehåll på varje ställe förökade svårigheterna för den, som hade en sådan syssla.

Enligt visitationsprotokoll från år 1757 synes ordningen ha varit denna för sockenskolmästaren. Han skulle uppehålla sig i Våmhus från Mikaeli tid till Andersmässo, i Stranden från Andersmässo till påsk, i Sollerö från påsk till pingst, "då det över sjön varken bär eller brister", och då var det omöjligt för Oxbergsborna att — såsom de ville — få honom till sig två gånger om året, utan de måste nöja sig med att få honom till sig mellan pingst och midsommar.

När förhållandena ibland bliva alltför primitiva, brister tålmodet hos den ambulerande. Hur pass primitivt det kunde vara ännu så sent som vid mitten av 1800-talet, därom lämnas ett tydligt bevis i följande inlaga, som den 15/10 1847 sändes från Våmhus av skolprästen Anders Forssberg.

Efter några inledande ord om orsaken, att han befann sig i Våmhus — det var på grund av frivilligt åtagande — beskriver han olägenheterna sålunda (endast stavningen ändrad):

1. "Det rum, som för läraren är bestämt till boningsrum, är så kallt och dragigt både i anseende till golv och väggar, att min hälsa omöjligen kan uthärdas därmed, samt tillika så hemsökt av råttor, att varken kläder eller jag själv äro för dem fredade.

2. Själva skolrummet har samma bristfälligheter som nyssnämnda kammare, varav följden blir, att både jag och barnen ådraga oss ohälsa och sjukdom.

3. Har jag icke något annat rum, där jag kan förvara maten, som jag har med mig, utan endast stallet, vilket är uppfyllt av hästspillning och annan smuts — ett rum, som dessutom är beläget invid själva avträdet, varifrån stanken sprider sig till och angriper maten samt gör den vämjelig att förtära, vilket var och en lätteligen kan inse.

I dessa trenne punkter begärde jag rättelse och ändring redan i somras men — förgäves! Det oaktat har jag nu farit hit, icke för det, att jag vore skyldig därtill, sedan det nya reglementet, som av Hög. Domkapitlet blivit stadfäst, befriar mig från skolhållning här om hösten; men för att visa, att jag håller mina löften.

Inne i kammaren, som jag bebor, kan jag icke heller förvara maten, ty var och en inser lätteligen, att under den idkeliga eldningen, som där måste ske, skämmas maten lätt och dessutom ofredas och bortskämmas av råttor.

Så framt ej alla dessa olägenheter avhjälpas, förklarar jag, att jag icke här kan hålla någon skola. Bekvämlighet har jag aldrig påräknat eller vant mig vid, men avhjälpan av olägenheter och bristfälligheter, som äro skadliga för hälsan, fordrar jag med rätta, ty eljest kan jag genom ådragen sjukdom bliva alldeles oförmögen att sköta min tjänst. Och hoppas jag, att skolstyrelsen be-

näget upptager mina andraganden och söker att få dem avhjälpta, så fort sig göra låter, eller ock befriar mig från vidare tjänstgöring här på hösten. Det är mig en glädje att kunna vädja till skolstyrelsens ordförande, som själv erfarit, huru här är, och kan till fullo vitsorda sanningen av allt vad jag anfört."

Man skall icke generalisera. Trots allt ha förhållandena i Dalarna varit jämförelsevis bättre än i andra landsändar. I varje fall ansågs stiftet av gammalt vara det bästa i skolavseende.

Mot och för reform.

När landshövdingen över Kopparbergs län, Hans Järta, år 1822 avgav sin ämbetsberättelse, gjorde han sig till tolk för det gamla skolsystemet. De tolv större socknar, som hade anslag av kronotonden, hade präster till skolmästare, förpliktigade till några "biträden vid gudstjänster". Under deras tillsyn voro byskolor ställda, och han finner, att dessa arbetade bättre än skolor med anhopning av stora massor. Det gällde ju icke bara att undervisa utan ock att vårda barnens seder och att med faderlig huldhet omfatta dem. Intet under, att landshövdingen förkastade det nya system, det s. k. lancasterska, som med modernitetens hela makt svepte över landet. Om detta nya skolsystem i det följande. Järta avslutar sina tankar om folkbildningen med att framhålla, att de äro grundade på ett tioårigt umgänge med dalallmogen. "Huruvida de föra till obskuran-tism, må den bedöma, som känner denna allmoges genom den traditionella undervisningen uppövade tankeförmåga, och som vet att skilja framställningens ohyfsade skal från den inneboende kärnan av ett mäktigt och alstrande förstånd."

Mot bakgrunden av sådana strävanden med sina svårigheter, som ibland fört till misslyckanden och skapat olust och leda, men som i det hela karaktäriserade utvecklingen såsom en väg uppåt, ha vi att se situationen under de första årtiondena av 1800-talet.

Här kunna endast antydvas de åtgärder, som vidtogos av statsmakterna, framför allt med utredningar angående rådande skolförhållanden, och som ledde till reformen år 1842. Med sär-

skild tillfredsställelse kan ju antecknas, att Johan Olov Wallin, som utnämns till ärkebiskop 1837, samma år kungjorde sin övergång från sin tidigare intagna konservativa inställning i skolfrågan. Han yrkade på ett skolsystem, vars basis skulle vara folkskolan. Detta skedde i skolinvigningstal i Uppsala, och därvid hade han bland andra två mycket inflytelserika åhörare, som mäktigt grepos av hans skoltal, Erik Gustav Geijer och kronprins Oskar, 1844 konung Oskar I. Kronprinsen igångsatte en utredning, som gav vid handen, att av landet 2.308 församlingar ungefär hälften saknade skolor. Och 1840 avläts en proposition till riksdagen, vari begärdes 600 rdr till seminarier, 900 rdr till stipendier åt behövande lärarkandidater samt 50.000 rdr till bidrag åt lärares avlöning i fattiga församlingar. Låga siffror, men en ny princip hade brutit igenom. Så diskuterades i riksdagen: i riddarhuset höllos 425 anföranden, i prästeståndet 386 angående en skrivelse med bifall till K. M:s proposition. Det framlagda lagförslaget antogs, och därpå utfärdades vår första folkskolestadga. Det var den 18 juni 1842.

1842 års skola

För att man skall förstå den nya situationen, som 1842 års skolförfattning skapade, är det nödvändigt att erinra om de huvudsakliga bestämmelserna i denna stadga.

Skolor. Minst en, helst fast, skola borde i regel finnas i alla församlingar. Om lokala förhållanden hindrade inrättandet av fast skola, finge skolorna tills vidare bli flyttande med en eller flera behörigen godkända lärare. Övergångstid: fem år.

Ledning. Den lokala ledningen skulle utövas av en skolstyrelse med kyrkoherden som självskrivnen ordförande och några av församlingen valda ledamöter. Denna styrelse skulle uppgöra reglemente och vederbörande domkapitel fastställa detta.

Lärares utbildning och tillsättning. Seminarier skulle upprättas i huvudstaden och i varje stiftsstad under domkapitlets uppsikt. För inträde fordrades vissa förkunskaper, ungefär motsvarande kunskapsmättet hos dem, som genomgått folkskola. För att bli antagen som lärare fordrades att ha genomgått Växelundervisningssällskapets i Stockholm normalskola eller att vid prövning uppvisa motsvarande kunskaper. Sedan tjänst ledigförklarats i den officiella tidningen och tre sökande uppsatts på förslag, hade sockenstämman att välja en av dem, varvid ordföranden i skolstyrelsen röstade som vid klockarval: hans röst räknades lika med hälften av församlingens avgivna röster. Vid avgång finge det bero på församlingen, om den anså sig kunna ge den avgångne pension.

Läralön. Den årliga lönen bestämdes till minst 16 tunnor spannmål, ena hälften in natura, den andra i pengar till fixt belopp, 53 rdr 16 sk. banko (80 kr.). Dessutom skulle läraren förses med tjänlig bostad, nödigt bränsle samt sommarbete och vinterfoder för en ko. Lämpligt jordland skulle tilldelas läraren för eget bruk och för undervisning i trädgårdsskötsel.

Skolplikt. Varje församling fick själv bestämma ålder för intagande i skolan, dock att skolgången icke borde uppskjutas längre än till slutet av det nionde året. Offentliga slutförhör med barnen skulle anställas, varvid barn i hemundervisning hade att inställa sig och undergå prövning. Fattiga barns skolgång skulle bekostas av fattigvården. Mot tredskande föräldrar ägde skolstyrelsen ingripa. Förteckning skulle föras å skolpliktiga barn och redogörelse årligen avlämnas till domkapitlet.

Undervisningstid bestämdes av skolstyrelsen i samråd med församlingen. Minimum för kunskapsmätt: ren och flytande innanläsning av svenska språket, så latinsk som svensk stil; religionskunskap och biblisk historia till den grad, som erfordras för att börja nattvardsundervisningen; kyrkosång (med undantag för dem som sakna anlag); skriva; de fyra räknesätten i hela tal. Skolstyrelsen finge bestämma den skillnad, som lämpligen kunde göra mellan gossar och flickor i avseende på kunskapsfordringar.

Skolans underhåll. Varje skoldistrikt ålades att anskaffa och underhålla lokaler. Till lärarlönerna skulle lämnas dels ett bidrag av 2 till 6 sk. banko av varje skattskyldig person, dels en avgift för varje barn, som begagnade skolan. Räckte ej dessa bidrag och avgifter, skulle församlingen tillskjuta resten. Statsunderstöd till lärarlöner kunde utgå till fattiga församlingar.

Skolstadgans genomförande i Mora.

Den förste skolstyrelseordföranden. Staten hade tagit hand om folkskolan. Nu gällde det för församlingarna att verkställa stadgans bestämmelser. Hur detta tedde sig i Mora, därom lämna skolstyrelsens och sockenstämmans protokoll utförliga redogörelser.

Det berodde naturligtvis i främsta rummet av den självskrivne ordförandens kunnighet och skicklighet liksom av hans allmänna läggning, i vad mån den nya ordningen skulle kunna genomföras, och hur denna skulle komma att se ut.

Kyrkoherde var sedan år 1826 *Per Gustav Svedelius*, son till moraprostens Anders S. Han var en lärd man, tidigare lektor, utnämnd till teol. doktor 1845. Fint bildad, talade han utom latin även de levande främmande språken. Herdaminnet berömer honom såsom en självständig och frisinnad riksdagsman. Mora prostgård bevarade under hans tid sina gamla traditioner att mottaga kulturpersonligheter, som gästade orten. I romanen "Nya teckningar ur vardagslivet", delen "I Dalarne", tecknar Fredrika Bremer, som en tid uppehöll sig i Mora prostgård, sin hjälte Gustaf Nordevall efter moraprostens gestalt.

Kallad att vara ledamot av den för frågan om riksdagens ombildning tillsatta kgl. kommittén, höll Svedelius sin sista predikan i Mora kyrka fastlagssöndagen 1846. I denna, tryckt efter hans död, tyckes han profetiskt sia om sin slutgiltiga skilsmässa från sin älskade församling. Efter undergången operation avled han i Stockholm i juli 1846. Han hade i ovannämnda predikan uttryckt sin önskan att få, levande eller död, återkomma till Mora att bland sina fäder finna sitt sista vilorum. På sitt sjuk-

I skolrådet invaldes 1862 Rombo Anders Mattsson i Östnor.
Bilden av familjen från år 1869 visar, att fyraåringen Carl (i mors knä) enligt gammalt bruk var klädd i kjol.

läger ansatt av plågor, ändrade han denna sin önskan, och så kommer det sig, att denne medlem av den Svedeliska släkten icke har sitt rum i släktens familjegrav på Mora kyrkogård.

Hans efterlevande maka gjorde den första donationen till skolverkets fromma, i det hon året efter makens död till skolstyrelsen lämnade 1.000 rdr banko att utgöra en fond, vars avkastning skulle användas för skolväsendet i Mora och Våmhus.

Kort tid fick Svedelius arbeta som ledare av skolväsendet, men hans insatser blevo ändå betydande.

Å sockenstämma, som hölls i dec. 1842, valdes skolstyrelse. Det blev följande 16 personer: Holknekt Anders Andersson,

Garsås, Döss Jon Ersson, Nusnäs, Sässer Anders Ersson, Färnäs, Holknekt Olov Andersson, Bergkarlås, Håx Olov Persson, Noret, Kråk Mats Matsson, Utmeland (nämndeman, sockenskrivare, riksdagsman), Bossel Anders Andersson, Vinäs, Barbro Anders Matsson, Vika, Bäcke Per Persson, Morkarlby, Håll Halvar Ersson, Långlet, Sticko Erik Persson, Gopshus, Unga Bälter Erik Ersson, Östnor (Bälter Svens far), Krång Anders Andersson, Kråkberg, Olmats Erik Larsson, Bonäs, Garsås Anders Ersson, V. Storbyn, Sparr Erik Ersson, Kumbelnäs; idel allmogemän — det fanns heller icke många ståndspersoner i socknen vid denna tid — valda efter gammal tradition en för varje by.

De valdes för obestämd tid. År 1854, då åtskilliga luckor uppstått genom dödsfall och avsägelser, valdes ny skolstyrelse. 16 från Mora, 3 från Våmhus. Det var en oerhört tung apparat med en så stor skolstyrelse. Ordföranden hade svårt att få ihop beslutfört antal. I *skolrådet* invaldes 1862 ej mindre än 24 ledamöter. Först tjugo år senare var man färdig att — för det gemensamma kyrko- och skolrådet — minska antalet till åtta.

Svedelius sammankallade skolstyrelsen första gången den 15 jan. 1843. Han hade gjort en noggrann översikt över dittills gällande beslut ang. skolväsendet. Bl. a. återopas Häradsrättens utslag av år 1766. Man får en klar bild av både gången och förestående ordning genom att läsa de 14 §§, vari ordföranden sammanfattade skolstyrelsens beslut. Det viktigaste här.

Utom den fasta sockenskolans skola byskolor hållas.

Skollokaler bekostas såsom förr: för sockenskolans av hela socknen, för byskolorna av byalagen. I skolstugorna "må intet hantverk drivas". Eldningen bekostas av skolbarnen.

Sockenskolmästaren avlönas av församlingen. Han är tillika klockarpräst. Skolrummet eldas av skolbarnen.

Byskollärarna avlönas efter överenskommelse i byn av varje barn, som bevisar byskolan. I mathållningen åt läraren deltaga alla hushåll inom byalaget lika, även om de ej ha barn, som bevisa skolan. För fattiga barn anslås två fjärdingar av lösningssåden för varje rote (113 rotar). En dags mathållning

motsvarar en kappe säd eller två skill:er banko. I samband härmed indrogs kyrkvaktarens tunna av lösningssåden, men han ägde att få säd i byarna av dem, som ville ge.

De som anmäla sig att undervisa vid byskolorna, böra prövas av pastor, ev. hänvisas att handledas av sockenskolmästaren.

Villkor för inträde i skolan: bokstavsläsning, stavning, renläsning, utanläsning av Luthers katekes med förklaringar.

Ålder för inträde: ej över 7:de året. I sockenskolans intagas icke barn, som ej fyllt 12 år, undantagandes sådana, som visa utmärkt läsförmåga.

Förhör anställes vid årets slut vid sockenskolans och i byskolorna, varvid även de, som läst hemma, skola inställa sig till prövning.

Undervisningstidens längd: i byskolorna minst tre månader från trettondagstiden. Läsningen "börjar vid dagningen och slutar vid mörkningen" med vanligt uppehåll för matstunder. I sockenskolans läses från fastans början till pingst, 4 dagar i veckan, varvid de skolpliktiga framkallas skiftesvis från socknen, 1—2 dagar i sänder, "såvitt utrymmet medgiver". Sockenskollläraren skall undervisa i Våmhus 4 veckor, i Oxberg 2 veckor alla dagar i veckan.

Skolmästaren skall ock besöka varje byskola en gång om året för att inspektera undervisningen och skaffa redogörelsematerial.

Under sommaren anställes, där så ske kan, på söndags-eftermiddagarna allmän repetitionsläsning jämte sångövningar med dem, som begagnat sockenskolans, av den lärare, som därtill äger håg och kallelse.

Ett år i förväg kontrolleras, att nattvardsungdomen inhämtat behörigt kunskapsmått. Om så ej skett, hänvisas de undermåliga att förkovra sig i sockenskolans.

Skolstyrelsen sammanträder minst en gång om året, detta för att granska stadgeenligt uppsatt berättelse till domkapitlet. Reglementsförslag skall underställas domkapitlets prövning och stadfästelse.

Tydiligen var man sinnad att genomföra den nya ordningen till punkt och pricka. Skada endast, att svårigheter mötte, främst av ekonomisk art.

Första årsredogörelser.

När det första året var till ända, uppsattes stadgeenlig berättelse. Det uppsatta, av sockenstämman godkända reglementet hade följts, och man ansåg sig nu kunna ingiva det till stadfästelse. Byskolornas antal hade inkl. skolan vid Siljansfors bruk varit 25, och däri hade undervisats 531 barn. Sockenskolan hade besökts av 283 äldre barn, omkring 50 för varje dag. De hade i allmänhet visat mycken uppmärksamhet och flit samt i synnerhet fallenhet för att skriva och räkna, några t. o. m. lärt sig division i sorter. Samma skola hade i Våmhus varit besökt av 68 barn. De hade visat "flit i både läsa och skriva men mindre lust för att räkna".

Förhoppningarna om en förbättrad undervisning torde blott efter hand kunna realiseras, menar skolstyrelsen, "såsom väsentligen beroende av tillgången på skickliga barnalärare i byskolorna, där blott en och annan hittills kunnat efter psalmodikon undervisa barnen att spela och sjunga psalmer". Det är att förmoda, att de, som vilja ägna sig åt lärarkallet, nu skola söka att inhämta nödig bildning. Berättelsen slutar med framhållandet, att den största svårigheten för en längre fortsatt och oavbruten barnaundervisning är vistelsen i fäbodarna.

Berättelsen för 1844 visar, att domkapitlet velat tillämpa ett generellt förslag till reglemente för de olika socknarna, men att detta mött svårigheter i Mora, framför allt därför, att Våmhusborna ville ha en särskild fast folkskola, varom församlingen inlämnat ansökan. Och när man för år 1845 redovisar, att 278 gossar och 251 flickor undervisats i byskolorna i renläsning och kristendomskunskap, samt att sockenskolan begagnats av 50 gossar och 28 flickor från 10 till 15 års ålder, begagnar ordföranden tillfället att framhålla, att barnaundervisningens utveckling väsentligen beror på "den uppmuntran, som

Prosten Anders Källström.

kan givas åt de i byskolorna antagna lärare genom förhöjd avlöning, som tvivelsutan skall framkalla en större åhåga och skicklighet för detta värv".

Fortsatt organisationsarbete.

Prosten Svedelius' efterträdare blev *Anders Källström* (1847—65), som — född 1800 — kom till Mora vid 48 års

Mora marknad med prosten och prostinnan Källström — kanske
ock länsman Falk — i förgrunden.

Efter Henrik Ankarcronas oljemålning från 1869 i Zornmuseet.

ålder, sedan han 1835—47 varit kyrkoherde i Sollerö. Fil. doktor hade han länge fått vänta på befordran — det ansågs och anses väl fortfarande, att en högre akademisk examen predestinerar en teolog till ett finare pastorat. Längre bosatt i Mora gamla kapellförsamling, kände han väl till ortens förhållanden. Han tycktes ock ha förstått att i brydsamma ekonomiska situationer ta sina församlingsbor från den rätta sidan.

Det pågående storskiftet i socknens byar gjorde det icke lätt att bära nya tyngande bördor, och vid 1853 års lönekonvention fick kyrkoherden visa prov på att han för sin del var färdig att lätta församlingens utgifter, i det han godkände ett lägre belopp, än konsistoriets ombud ville vara med om. Dom-

kapitlet förklarade, att det ogillade prostens eftergifter, fastän det icke ville motsätta sig de villkor, som K. underskrivit.

Den nye skolstyrelseordföranden fick en väldig arbetsbörda för skolans del, och det tycktes icke ha varit lätt att genomföra 1842 års stadga. Denna förutsatte egentligen små avstånd, så att barnen lätt nog skulle nå den gemensamma skolcentralen. Här hade man av ålder ett decentraliserat skolväsen. Särskilt varje penningutgift innebar en kännbar uppoffring, så mycket mer i tider av missväxt och därav föranledd nöd. Nu var också den gamla skolstugan på Stranden fallfärdig och behövde ersättas av en ny byggnad.

Det kan ju vara av intresse att se Mora dåvarande skolstat, den som uppgjordes 1847. Man beräknade för var och en av 4 exam. skolmästare i 16 flyttbara skolor:

Utgifter:

8 tunnor av olika sädesslag	80:32
Kontant	53:16
Rumshyra	6:32
2 tunnor säd för biträden m. m.	16:—
	<hr/>
	156:32

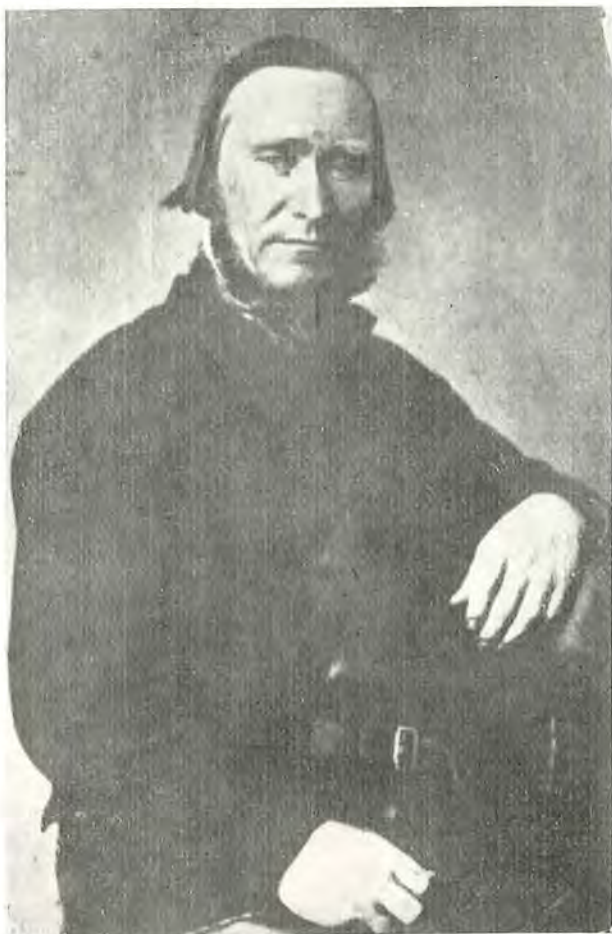
d. v. s. för alla fyra 626 rdr 32 sk. banko.

Inkomster:

Folkskoleavgifter	331:39
29 tunnor lösningssäd à 8 rdr	232:—
6 % ränta å Svedeliska don.	60:—
Statsanslag till skolan i Vämhus	33:16
	<hr/>
	657:7

och fick därigenom ett överskott om 30:23
för inköp av "Tabeller m. m."

Att döma av uppgifterna i följande protokoll hade skolstyrelsen svårt att få debet och kredit att gå ihop trots statsanslag. Fyllnad söktes tills vidare av minuterings- (=brännvins)medel.

Anders Suther.

Sockenskolmästare (1849—1878) samt klockare.

Skolreglementet 1847.

Redan år 1847 sökte man stadsfästelse på skolreglementet, och i september valdes folkskoleleven Olov Persson från Ore, ende sökande till en av de ambulerande skolorna, att undervisa

i sockenskolan. Han blev alltså den förste icke prästvigde sockenskolmästaren i Mora, men han drabbades snart av sjuklighet och dog redan 1853. Suter Anders Larsson (själv skrev han sig Suther, gårdsnamnet Suter förekommer på 1600-talet i Sollerö) nämnes 1847 — skolåret räknades från 1 maj till 30 april — som vik. skollärare med 77 dagars undervisning i Vämhus (å 24 skilling banko). Han började som byskollärare men genomgick växelundervisningens normalskola i Stockholm och avlade en fin examen där, varefter han valdes till sockenskolmästare i Mora 1849. För år 1849—50 hade Mora alltså två ordinarie skollärare. Byskollärarna benämndes vice skollärare. De anställdes för ett år i sänder. Anders Suther, tillika klockare, kvarstod i sin tjänst till år 1878. Begåvad med sångröst kunde han församlingens gamla melodier och har jämte Finn Karin från Risa lämnat upptecknaren en del av dessa — se Nils Anderssons "Svenska låtar". Suther avled vid 86 års ålder år 1907.

När man äntligen ansåg sig ha en skolplan färdig, som utarbetats i enlighet med den nya stadgan, såg den fin ut på papperet, men den stämde dåligt med verkligheten. Som skolstaten av år 1847 visar, tänkte man sig fyra fasta lärare, detta i 16 flyttbara skolor. Det blev fyra "stationer" på varje lärare, som skulle ha 10 veckors undervisning för var och en, alltså 40 veckors årlig tjänstgöring. Det visade sig, att det icke fanns kompetenta sökande till tjänsterna.

Ännu sex år senare arbetade man med denna plan. Byarna skulle sammanföras till grupper, de fyra lärarna undervisa från 1 sept. till 1 juli. 1854 hade prosten ett nytt förslag färdigt. Det gick ut på en fast skola samt roteskolor. Stranden hade vid denna tid icke många hushåll och behövde ej särskild skola för de yngre. I 1837—46 års församlingsbok antecknades utom de tre prästgårdarna 8 hushåll, varibland kronobefallningsman, häradsbokhållare, faktor, ett par militärer samt en skraddare, den i annat sammanhang ryktbare Blomberg. På 1850-talet hade socknens centrala bygd utvecklats så, att man nu nämnde Stranden tillsammans med Lisselby, Morkarlby och Hemus.

Nytt skolhus på Stranden.

Utom att bygga skolstugor för byarna stod man inför nödvändigheten att uppföra nytt skolhus på Stranden för den fasta skolan där.

Församlingen ville icke bygga ett stort skolhus. Man hade på känn, att det icke komme att lämpa sig för orten. Om det skulle räcka till, borde det byggas för 400 barn — så många 12—15-åringar funnos. Men dessa skulle icke kunna infinna sig, bland annat därför, att en tredjedel beräknades bli i behov av fattigvård. Och så skulle ju socknen delas. Man ville vänta och se, bland annat om skolprästsysslan icke komme att indragas vid skilsmässan från Vämhus. Slutligen hade man gammalt fäbodesystem. Det var nödvändigt att passa den tid, då barnen voro hemma. Hushållen voro borta från sänningstiden till inemot jul.

Redan 1849 hade man fattat beslut om att bygga, men verkställandet av beslutet uppskötts år efter år. Äntligen — det var år 1858 — var man färdig att bygga på Stranden. Skolhuset skulle stå på det gamlas plats, på skolmästargården. Men när man satt i gång med arbetet, upptäckte man, att platsen var olämplig. Stugan skulle komma att stå bakom skolgårdens uthus, varigenom all utsikt skulle förtas för det nya, prydliga huset. För övrigt utgjordes platsen av en stor sandgrop. Goda råd voro dyra — saken tålde intet vidare uppskov. Prosten höll ett improviserat sammanträde med sockenbor, som infunnit sig till ting och lantmäterisammanträde, och därvid beslöt man att inköpa ett område, som låg öster om handlanden (C. Fr., sedermera länsman) Falks gård. När sockenstämman hunnit sammankallas, gillade den de vidtagna åtgärderna. Stugan fick en friare plats, och den blev ju ett riktigt skolpalats för sin tid.

För 200 barn beräknades officiellt att skolrummet skulle vara 27 alnar långt och 16 alnar brett. Moraborna lade till en aln på bredden. De vägrade att bygga, såsom man börjat i Falun och på andra orter, med resvirke, som rappades in- och utvändigt. Liggtimmer skulle det vara.

Strandens skolhus av år 1858.

Tavlan utmärker platsen för Gustav Vasas tal 1520.

Ibland gör man ett tankeexperiment. Hur skulle Mora gamla skolmästargård sett ut den dag i dag, om man byggt, där man ursprungligen beslutat att bygga och icke rivit upp beslutet? Det gamla området invid kyrkan skulle ha förblivit plats för Morastrands skola, så småningom friat från de gamla marknadsbodarna men utan senare tiders industribebyggelse.

Strandens folkskola kom att stå på en utsatt plats. Två vägar träffade samman strax utanför huset. Barnen stodo formligen på gatan, när de sprungo ut under fristunderna. Så kom Zorn med förslaget att resa Vasastoden, just där byggnaden låg, och då måste den flyttas. Som småskolelokal har den sedan tjänstgjort ända in på vår tid. Nu är dess saga all, sedan

den lämnat plats för köpingens verkligt stora och moderna skolpalats.

Även om den stora skolsalen icke var så värst lämplig, särskilt sedan man övergivit gamla undervisningsmetoder, så bör med rätta erinras om den stora roll, som den spelat genom att under en lång följd av år vara enda större samlingslokal i Mora. Den var kyrksal och plats för uppbyggelsemöten, när dessa icke hade karaktär av massuppåd, samt för allmänbildande föredrag och musikaliska tillställningar. När godtemplarna kommo hit, fingo de en lång tid framåt sitt hemvist i folkskolan. Det var all anledning för Ovan Siljans skolförening att vid sitt 25-årsjubileum 1904 ge en särskild honnör även åt Morastrands gamla folkskola, som tagit emot otaliga av denna livaktiga förenings sammankomster.

En stor skolsal — man levde på Lancastersystemets tid. Växelundervisningen hade införts i Mora 1847 och avlystes icke förrän 1868. Den innebar som bekant, att de skickligare lärjungarna skulle undervisa de övriga, vilka indelades i mindre grupper, alla under uppsikt av en lärare, som hade under sig ett antal monitörer. Eleverna flyttades, allt efter sina framsteg, till en högre grupp. Huruvida Moraskolan blev utrustad med allt det, som var ytterst noga föreskrivet, därom vittna ej protokollen. Vi kunna förmoda, att där fanns stor kateder, sandbänk med sandjämnare, klabb och räfflor för linjering i sanden, sittbänkar runt efter väggarna, liksom att monitörerna voro försedda med käpp och färla, samt att man hade till hands pekpinna samt förtjänst- och straffbrickor. Protokollen vittna om att man inköpt "Tabeller". Psalmmodikon fanns naturligtvis — sockenborna ha av gammalt älskat sång och musik. Snart nog kom man på den tanken, att ett orgelharmonium skulle inköpas. När hundskatten infördes 1861, beslöt sockenstämman, att den skulle användas, ena hälften till anskaffande av böcker till sockenbiblioteket, grundat redan 1842, den andra hälften till en fond för inköp av orgelharmonium för skolan. Sådant blev ock anskaffat och detta fortare, än man väntat. Postmästaren A. O. Lindh skänkte 1863 ej mindre än 300 rdr, i det

han uttryckte den önskan, att orgeln tillika skulle under sommarmånaderna användas vid övningar till kyrkosångens befrämjande. Orgeln flyttades efter några år till kyrkan och slutligen (1912) till Oxbergs kapell.

Folkbiblioteket erhöll ökat anslag 1864: 50 rdr av fattigkassan. Att förestå biblioteket tycks ha ansetts vara sockenskrivarens uppgift, och så fick man också så förnämliga bibliotekarier som riksdagsmännen Kråk Mats Matsson och Bälter Sven Ersson.

Anstalter för högre utbildning.

Hur skulle man kunna få kunniga lärare? Det var ju en brännande fråga på flera håll än i Mora. Här beslöt man att göra ett försök att omvandla sin fasta skola till en *högre folkskola*. Där skulle utvidgade kurser läsas i de redan fastslagna ämnena, men dessutom skulle undervisas i geometri, linjarring, naturlära med tillämpning på lantbruk och andra näringar, svensk och allmän historia samt geografi — man tycks nästan ha siktat på en folkhögskola före de svenska folkhögskolornas tid. Församlingen anslog 400 rdr under villkor, att K. M. beviljade dubbelt så mycket. Reglemente uppgjordes också. Syftet med organisationen var närmast att möjliggöra utbildandet av byskollärare. K.M. beviljades icke det påräknade understödet. Men syftet vanns längre fram i tiden på det sättet, att ett s. k. seminarium — sommarkurser skulle vi kalla denna undervisning — inrättades på Stranden. Detta fortgick från 1886 under flera år.

I Mora synes man alltså långt före folkhögskolans och melanskolans tillkomst ha ivrat för ungdomens fortsatta utbildning.

Hit hör, att man redan 1879 i Strandens folkskola inrättade *slöjdundervisning* för manliga elever. Lokal fick man genom att kapa den stora salen 7 alnar från östra gavelväggen. Denna undervisning blev under årens lopp införd i allt flera skolor. Komminister Johan Gabrielsson öppnade, sedan han

erhållit lokal i Strandens folkskola, år 1880 en s. k. *aftonskola* i allmänna kunskaper för vuxna ynglingar.

Mora folkhögskola grundades år 1907.

Mora kommunala mellanskola, föregången av en privat samskola, upprättades genom beslut av kyrkstämman 1912 och omvandlades till en statens samrealskola 1929.

Av skolprästen C. V. Nylén lämnades i juli 1859 en sammanställning av uppgifter angående skolväsendet för 1858—59. Det framgår härav, att han i den fasta folkskolan på Stranden under året undervisat 135 gossar under 31 dagar, 143 flickor under 29 dagar i biblisk historia och katekes till förberedelse för nattvardsundervisningen. Byskolornas antal hade varit 17, vari undervisats 528 gossar och 436 flickor, summa 964, varjämte i söndagsskolan deltagit omkring 370—390 barn, och en enskild skola hade funnits i Östnor med 19 barn — i den ordinarie skolan för Östnor, Öna och Kråkberg redovisas 70 barn.

Talande är hans uppgift, att föga eller ingen undervisning kunnat meddelas i skrivning och räkning till följd av brist på tjänlig lokal.

Förhållandena blevo givetvis bättre i och med tillkomsten av skolhuset på Stranden och med byggandet av byskolehus.

Fortfarande trånga ekonomiska villkor.

Vi ha sett skolprästen Anders Forssbergs beskrivning av förhållandena i Våmhus kapellförsamling år 1847. Det var naturligtvis icke bara där, som barn och lärare hade dåliga lokaler. Klockarprästen, som bodde i den gamla skolmästargården, klagar 1881 över att det var golvdrag — 7 gr. kallt — i hans bostad. De gamla stugorna behövde tydligen förbättras.

Skolbarnen voro enligt 1849 års bestämmelser skyldiga att framskaffa bränsle. Det gällde för varje barn att ta med sig ett vedträ. Icke alltid fullgjordes detta ordentligt, och skolstyrelsen måste ingripa. I fråga om Strandens skola ålades barnen att samla veden på visst ställe i respektive by, varifrån fjärdingsmän hade att fortskaffa vedförrådet.

Skolavgiften, ursprungligen 8 sk. banko, måste höjas, först till 40, sedan till 75 öre. Den erlades av barnen vid terminens slut, då examensvittnena kontrollerade inbetalningen och lärarna fingo kvittera de erlagda avgifterna i avbetalning å sina löner. Först 1897 beslöt kyrkstämman, att "resterande småskolavgifter icke skulle indrivras". Därmed upphörde dessa avgifter.

Byskolhusen skola underhållas av församlingen gemensamt.

En annan bestämmelse i 1849 års beslut om skolan åstadkom en väldig strid i församlingen. Jämte överläggningarna om den inre organisationen av skolväsendet kom debatten om denna bestämmelse att fylla en massa av protokoll under Källströms efterträdare, prosten *Denis Borgs* (1868—99) tid.

Skolstugorna i byarna skulle byggas och underhållas av byalagen själva. Byggandet tyckes ha gått bra. Så småningom fick varje by sitt skolhus, t. o. m. så små byar som Gopshus och Isunda. Man var angelägen om kort skolväg. Men med underhållet var det si och så på åtskilliga håll. Skolrådet sökte åvåga bringa rättelse. Ibland lyckades det, men somliga byar försummade underhållet. Och så hade man börjat bygga folkskolehus i vissa större byar, och dessa underhölls av församlingen gemensamt. I en by vägrade man år 1885 att upplåta bystugan utan ersättning. Skolrådet och stämman sökte bringa rättelse med åberopande av 1849 års överenskommelse, men alla försök strandade. Byn hade under ett par år ingen skola, enär barnen, som hänvisats till närmaste bys småskola, strejkade.

Striden vidgades till andra byar. Slutligen fattade stämman år 1898 på revisorernas förslag beslutet, att underhållet av skolhusen skulle bestridas "enligt allmänna bestämmelser". Därmed var icke striden fullständigt avblåst. Skolhusen, som stämman betraktade som tillhöriga skolväsendet, ville byarna icke släppa utan vidare. Man fordrade vidräkning mellan byarna, så att de försumliga skulle tvingas att betala, vad de brustit. Sista utlöparen i tvisten finna vi i stämmobeslutet i

Lisselby och Morkarlby
Ny och gammal bebyggelse.

okt. 1901, att "vidräkningen skulle anstå, tills visshet vunnits, hur och på vad sätt likvidationen skulle ske". Ingen synes sedan dess kommit med förslag om likvidationsförfarande.

Folkskolinspektörer.

I stort sett skedde en förvånansvärt kraftig utveckling av skolväsendet under tiden efter 1860. Detta synes i icke ringa grad ha berott på den institution, som upprättades år 1861, i det ett antal folkskolinspektörer förordnades. För Kopparbergs län utnämndes kyrkoherden i Folkärna dr J. F. Åkerblom, vilken i sept. 1862 gjorde den första inspektionen i Mora kontrakts skolor. Ideliga påpekanden gjordes av inspektörerna, och skolråden måste söka att fylla alla rimliga krav på förbätt-

ringar. Av protokollen att döma synes den kraftfullaste inspektören i Övre Dalarna under 1870-talet ha varit prosten C. Fr. Petterson i Sundborn.

Vad inspektörerna framför allt yrkade på var bättre skolhus och utsträckt lästid. I Mora erhöll man gång efter annan dispens från författningens bestämmelser. Fäbodsystemet åberopades som väsentligt hinder. År 1871 hade man kommit upp till 36 veckor, 18 per "station", och 20 veckor för småskolorna. Om tre år värjer man sig mot fordrade 8 månader. Man vill gå med på 28 veckor. Och när inspektören 1896 fordrar utsträckt lästid från 24 till 30 veckor för småskolorna, sände man ortens riksdagsman till ecklesiastikministern för att framhålla faran av ojämn skolgång.

År 1913 hade man sedan flera år lagstadgad lästid, 34½ veckor, i Morastrand och ett par byar med mindre folkskola, men ville ha blott 32 veckor i de övriga skolorna.

Dugliga lärare.

Viktigast var naturligtvis att erhålla duktiga lärare. Många vandrade Suthers väg från byskollärarens anspråkslösa ställning till folkskolläraryrke, i början med anlitande av dispensvägen. Några nämnas här: Grudd Mats Olsson, som efter att ha varit byskollärare i Selja 1868, där han gjorde sig särskilt omtyckt, avancerade till ordinarie lärare 1878; Sticko Lars Ersson, som 1881 erhöll den ingalunda lätta uppgiften att undervisa i det baptistiskt sinnade Bonäs. Lars Öhnell, som han sedan kallade sig, blev en längre tid lärare i Oxberg, tills han slutligen valdes till lärare i Morkarlby nybyggda folkskola. Glömmas bör icke heller Mats Sisell, som efter vederbörligen avlagd examen valdes till ordinarie lärare för Färnäs-Oxberg 1881 och kom till Morastrand fem år senare. Förgätas böra icke de ännu 1942 kvarlevande veteranerna: Per Nordin i Nusnäs, Wilhelm Wallman i Bergkarlås, sedan i Morkarlby, Vilhelm Frid i Långlet samt C. J. Möller i Morastrand.

Skolmästaren redaktör Anders Pers.
Foto 1880, tillhörigt konstnären Gunnar Pers.

Bland de 1942 levande veteranerna antecknas också redaktören Anders Pers från Vinäs. Klockarprästen A. G. Mattsson tjänstgjorde som vakansvikarie under ett par år i mitten av 80-talet. När han anmält, att han vore villig att fortsätta även 1884—85, om han finge anställa en biträdande lärare, godkände skolrådet denna anordning. Så hände sig, att f. d. småskolläraren i Vattnäs Anders Pers kom att tjänstgöra vid Strandens folkskola. Hans minnen nedan (sid. 117).

Men de gamla byskollärarna böra ock få sin honnör, sådana som — från 1868 — Grudd Erik Ersson från Noret, sedermera en lång följd av år kyrkovärd, Erik Modig från Färnäs, Bud Erik Olsson i Vinäs — mest bekant som Artur Hazelius' nitiska ombud framför allt i sin hemort — Grudd Per Andersson från Utmeland och Fem Erik Andersson i Nusnäs.

En lärarinna från 1868 bör också få komma med, Bärs Margit Olsdotter i Utmeland. Hon hade detta år bland andra ostyringar även "Gruddlärtsen" i sin skola. Att döma av hennes betygssättning gjorde han väl skäl för öknamnet, som hans kvinnliga kamrater satte på honom (lårk = upptågsmakare).

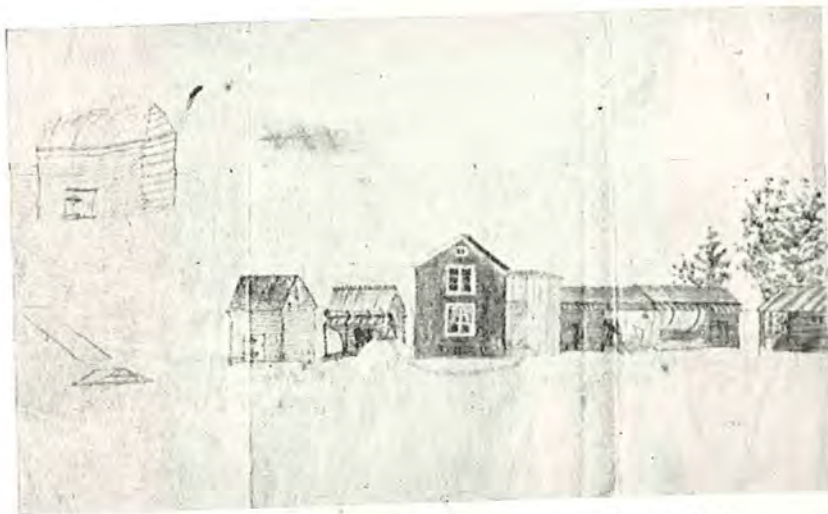
Grudd Anders ritade i småskolan
av en skolkamrat.

Efter teckning i Zornmuseet.

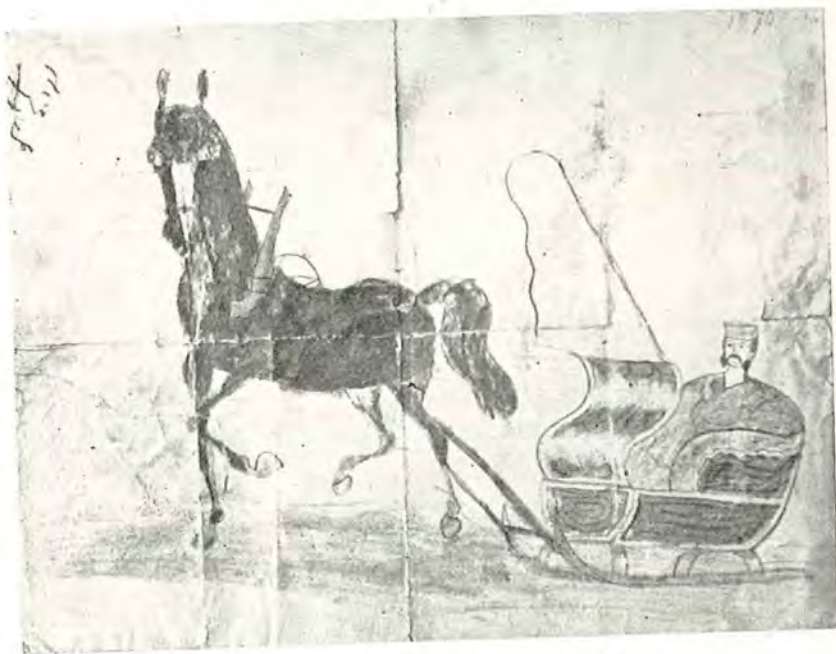
Han ritade hellre, än han skrev, och han fortsatte därmed i tolvårsskolan för Suther, dit han ofta kom med en väska med hästar på gråpapper, vilka han sålde till sina kamrater. "Tsöp isn estn, ed e jen bra est", berättar 90-åringen fru Clara Tysk, att pojken sagt. "Vad kostar den", frågades det. "Fem styver, i ska sej, att ed e jen bra est". Det var Anders Zorn. Hans begåvning låg åt annat håll än pluggläsning.

Ett par donationer böra här omnämnas.

Mora skolverk hade fått sin första donation 1847, den Svedeliska. I skolrådet anmäldes 1871 den andra. Dr Charles Dick-

Hemma i Yvraden ritade Zorn sin morfars gård.

Gärna valde han att rita hästar.

Efter original i Zornmuseet.

son i Göteborg, intressent i Mora mekaniska fabrik, hade överlämnat 3 aktier i företaget. Avkastningen skulle användas till inköp av böcker att som uppmuntran och belöning utdelas vid årsexamina. Tanken att ge premier var icke ny i Mora. Man ser av staterna, att sådana förekommit mycket tidigt. Tyvärr blev glädjen av den dicksonska donationen icke långvarig. Verkstaden i Östnor upphörde 1877.

Rombo Anders Mattsson och hans hustru överlämnade vid sitt guldbryllup 1904 2.000 kr. till Mora församling med föreskrift, att kapitalet skulle med upplupen ränta få användas för underlättande av förläggandet av folkskola till Östnor. Kapitalet, ungefär 5.000 kr., togs i anspråk, då folkskola förlades till Bjäkenbacken.

Skolbyggnader i stor skala.

När prosten *Axel Gustafsson* (1903—1931) i församlingens krönikebok antecknade viktiga händelser beträffande skolans utveckling under hans tid, såg han framför sig tydligast de väldiga belopp, som utbetalts för skolbyggnader. Om man bortser från Strandens folkskolehus 1858 och byskolestugornas tid på 60-talet, så kan man räkna nybyggnadsperiodens början i och med uppförandet av det första folkskolehuset i socknen, i Färnäs 1873. Därefter följde under 70-talet Kråkberg och Vika, under 80-talet Oxberg, Bergkarlås och Nusnäs. När man vet, att kostnaden under åren 1874—77 steg till omkring 26.000 kr., så inses lätt, att det forna naturasamhället gett vika för penninghushållningens. För tiden 1901—30 summerade prostens G. byggnadskostnaderna till 522.000 kr., men då hade man också byggt — under värsta kristiden — Vattnäs skolhus, det dittills dyraste och det mest misslyckade i församlingen. Den stora summan talar för sig själv.

Naturligtvis sysslade man med annat än att bygga. Den nya fortsättningsskolan hade man skyndat sig att införa, så fort författningen kunde tillämpas. År 1927 beslöt oktoberstämman att anslå 250 kr. till undersökning av barnens tänder

Morastrands nya skola.

— det var skoltandvårdens början — och vid samma stämma yrkade en lärare på läkarundersökning åtminstone av svagare barn.

Om den siste skolrådsordföranden under tiden före kyrko-fullmäktigeinstitutionens införande har det vittnats, att han personligen intresserade sig lika mycket för barnen som för lärarna. Prosten Gustafsson önskade, att en examen skulle bli en verklig högtid, att den skulle stå som ett ljusst minne för både lärare, föräldrar och barn.

Byggnadsverksamheten har fortsatt även efter 1930. I "grevens tid" fingo Morastrand och Vika sina skolhus färdiga. Det var år 1940.

Mora skolväsende 1942.

Redogörelse av överlärare Karl Sars.

Skolväsendet i Mora nådde sin hittills högsta organisation på 1920-talet. Då funnos inom distriktet 5 A-skolor, 6 B 1-sko-

lor, 3 B 2-skolor och 1 D 1-skola. Samtliga byar utom Hemus och Långlet hade småskolor. Lärarpersonalen utgjordes då av 62 lärare och lärarinnor. År 1921 redovisades 1.480 barn i distriktets folk- och småskolor, men barnantalet har under den gångna 20-årsperioden minskat kraftigt, och den 30 juni 1941 funnos endast 910 elever i skolorna. Som en följd av denna barnminskning har ett stort antal lärartjänster indragits, och en försämring av skolorganisationen har måst vidtagas. Småskolorna i Risa, Isunda, Öna och Gophus ha nedlagts.

För närvarande äro skolorna organiserade på följande sätt:

- Morastrand A-formen¹⁾,
- Morkarlby, Noret, Färnäs, Nusnäs, Bjäkenbacken, Vika och Oxberg B 1-formen²⁾,
- Garsås, Bonäs, Bergkarlås och Långlet B 2-formen³⁾,
- Vattnäs och Vinäs B 3-formen⁴⁾ och
- Ulfsjö D 1-formen.⁵⁾

Småskolorna i Noret, Färnäs och Nusnäs äro anordnade enligt A-formen. I Bjäkenbackens skolområde äro småskolorna förlagda till Östnor och Kråkberg, i Morkarlby skolområde till Morkarlby och Utmeland, och Långlets skolområde har sin småskola i Selja.

Vårterminen 1942 äro 45 ordinarie lärare anställda inom distriktet. Överlärare tillsattes år 1939.

Sedan skoldistriktet under lång tid haft Kungl. Maj:ts medgivande att tillämpa avkortad lästid, infördes 34 4/7 veckors lästid från och med läsåret 1917/18. Den årliga lästiden utsträcktes till 39 veckor från och med höstterminen 1938.

Anslag till skoltandvård har beviljats sedan 1932. Till en början anslogs ett visst belopp till varje behandlat barn, var-

¹⁾ En lärare för varje klassavdelning.

²⁾ En lärare undervisar två klasser.

³⁾ En lärare undervisar folkskolans fyra klasser.

⁴⁾ En lärare undervisar skolans alla klasser. Intagning vartannat år

⁵⁾ En småskollärarinna undervisar samtliga klasser. Intagning i skolan vartannat år.

jämte skolrådet efter behovsprövning kunde i vissa fall besluta om fri behandling. Från och med läsåret 1938/39 erhålla samtliga barn i folk- och småskolorna fri tandvård årligen. Kostnaden härför beräknas i 1942 års stat till 11.700 kronor. Kyrkofullmäktige fattade beslut om obligatorisk, fri läkarundersökning av barnen i första klass från och med läsåret 1936/37. Fyra år senare utsträcktes denna undersökning till att omfatta jämväl fjärde klassen samt fortsättningsskolans första årskurs.

Skolstaten för år 1942 balanserar på 436.436 kronor. Bland utgiftsposterna märkas: avlöningar åt lärarpersonalen 283.509 kr., renhållning, lyse, bränsle och vatten 45.000 kr., räntor och amorteringar 29.363:41 kr. Inkomstsidan upptager bl. a. följande belopp: statsbidrag till lärarlönerna 258.031 kr. samt statsbidrag till tjänstebostäder och skollokaler 17.075 kr. Uttaxeringen, som fastställts till 2 kr. pr skattekrona, beräknas inbringa 122.400 kr.

Skoldistriktets fastigheter äro brandförsäkrade till ett belopp av 1.333.420 kr. och inventarier för ett värde av 67.090 kronor.

Den 16 sept. 1918 utkom den nya fortsättningsskolestadgan, och Mora kyrkostämman fattade beslut om att fortsättningsskolor skulle upprättas i distriktet redan från och med 1919. Skolorna anordnades som yrkesbestämda i anslutning till jordbruk och skogsbruk för gossarna utom i Morastrand, där undervisning meddelas i handel. För undervisningen i hushållsgörömål anställdes särskilda skolkökslärarinnor, men i övriga ämnen sköttes undervisningen av folkskolans lärare. Under de första åren var en stor del av lektionstimmarna förlagd till kvällarna, men år 1932 omändrades skolan till dagskola. I samband med en omfattande centralisering av fortsättningsskolan tillsattes 1938 två manliga lärare, som skulle undervisa uteslutande i denna skola. Läsåret 1940/41 räknade fortsättningsskolan 283 elever, som undervisades av fyra lärare.

Ledamöter i Mora skolråd 1942.

Erik Hillerström, Morastrand, ordförande,
 Janne Romson, Utmeland, v. ordförande,
 Anders Olsson, Noret,
 O. Hernfrid Nyström, Färnäs,
 Johannes Israelsson, Vika,
 Fridolf Gröndal, Morastrand,
 Gruddpers Carl Andersson, Utmeland,
 Anders Bälter, Morastrand,
 Arvid Julius Berglund, Morastrand,
 Nils Cassel, Morastrand.
 Skolrådets sekr.: överlärare Karl Sars.

Lärare och lärarinnor i Mora 1942.

Folkskolan.

Morastrand: Arthur Lennes, Lars Finn, Harald Grännsjö,
 Hedvig Kallin, Anna Morelius, Sigrid Dahlkvist.
 Morkarby: Olov Sandback, Ernfrid Lagborg, Olga öhman,
 Beda Frid.
 Utmeland: Anna Persson.
 Noret: Helge Muregård, Henny Bäck, Emelie Wallman-Jansson, Kerstin Sars.
 Färnäs: David Häller, Lovisa Eliasson, Alfild Målerin,
 Helena Kings, Elvira Norström.
 Nusnäs: Adrian Nordin, Elsa Grännsjö, Anna Hedblom,
 Ebba Beckertz.
 Bonäs: Rikard Täpp, Mait Bäckström-Guth.
 Vika: Olof Wahlén, Johanna Larsson-Lindquist, Matilda Persson.
 Oxberg: John Nordling, Malla Nordling, Frida Olsson.
 Bjäkenbacken: Lars Norberg, Lydia Svennung.
 Östnor: Anna Bogg.
 Kråkberg: Judith Fernström.

form, Bergkarlås, Garsås, Långlet och Vinås ha B 2-form. Endast Vattnäs har B 3-form. I Ulvsjö är skolan indragen. De få barnen i denna avlägsna by hänvisas till inackordering.

Antal lärare och lärarinnor utgör f. n. (hösten 53) 63, antal elever 1.427, däri inräknade sjunde klassens, som — centraliserad till Morastrand, Färnäs och Bjäkenbacken — inrättades hösten 1948.

Undervisningen i manlig och kvinnlig slöjd omhänderhas numera av särskilda lärare.

Från och med läsåret 1952—53 infördes hjälpklassundervisning, f. n. på två avdelningar.

Undervisning i engelska är ordnad för sjunde klassens elever i Morastrands och Bjäkenbackens skolor.

Till den "ordinarie" undervisningen hör även skolradio, som införts i alla skolor, ävensom filmföreläsningar: skoldistriktet har eget filmarkiv med arkivarie samt flera projektorer.

Läro- och läseböcker, kartor, skriv- och ritmateriel skola numera vara fria liksom skolmältider. Det var icke lätt att skaffa lokaler för skolmältidsspisningen, men under år 1954 beräknas den överallt kunna bli genomförd.

Fri musikundervisning — namnet inaugurerat i kyrkomusikerstadgan av år 1950, fri = frivillig från elevernas sida — har i skolrådets regi ordnats för alla skolor utom (f. n.) i Bergkarlås, Bonäs och Garsås. Undervisningen pågår under 25 av läsårets 39 veckor, och varje elevgrupp erhåller 25 lektioner à 45 minuter. Lärarna äro f. n. tre. Tredje klassen börjar med blockflöjt eller mandolin. I de följande klasserna t. o. m. sjätte få eleverna fortsatta med piano, fiol, gitarr eller andra instrument.

Denna undervisning omfattas med det livligaste intresse. Början gjordes hösten 1948 med 75 elever från 4 skolor. Nu har antalet stigit till 200 och utsträckt till alla skolor utom tre. Uppspelningsgruppen vid läsårets slut brukar fylla lokalen — folkskolan gymnastiksal — till olidlig trängsel. Musiken är ett lustbetonat ämne. Man behöver icke agitera för att få elever

till den fria musikundervisningen. Men när skall folkskolan likställas med läroverken i avseende på statsbidrag för undervisning i musik?

Hösten 1863 skaffades första orgeln till socknens enda folkskola. Orglar ha under årens lopp skaffats här och där genom frivilligt insamlade medel. Numera anses orglarna höra till den ordinarie utrustningen i varje skolsal.

Fortsättningsskolan, numera ettårig med 6-veckorskurser, är yrkesbetonad med hänsyn till hushållsgöromål för både pojkar och flickor.

Tidigare ha stater införts till belysande av hur man vid olika tillfällen beräknade utgifter och inkomster för folkskolan (jfr ss. 75, 91, 108). Här återges skolstaten för år 1954 (i sammandrag).

<i>Utgifter:</i>		
Administration (inkl. överlärararvode)		20.000:—
Lärlöner inkl. slöjd- och tillsynslärares	848.132:—	
Fri skolmateriel inkl. läroböcker	43.000:—	
I övrigt	16.500:—	907.632:—
Särskilda anordningar för undervisningens främjande:		
Idrott och skridskobanor	1.100:—	
inackordering av skolbarn, skolskjutsar	19.000:—	20.100:—
Skolbibliotek		4.000:—
Socialpedagogiska anordningar:		
skolläkare	4.500:—	
fri musikundervisning	7.800:—	
simundervisning och skolbad	2.500:—	
skoltandvården	34.972:—	
I övrigt	200:—	49.972:—
Skolmältider, varav löner 88.000:—, matvaror 150.000:—		246.000:—
Lokaler, inventarier m. m., varav löner 49.648:—, underhåll av fastigheter 70.000:—, bränsle 70.000:—		228.296:—
Kapitalutgifter, varav för nyanskaffning av inventarier 22.000:—		33.000:—
	Kronor	1.509.000:—
Fortsättningsskolan		20.800:—
Samrealskolan (underhåll av fastigheten och inventarier m. m.)		16.900:—
Finansförvaltning, varav avsättning till skattereglerings- och allmän investeringsfond 292.000:—		430.036:—
	Summa kronor	1.976.736:—

Inkomster:

Lärarnas ersättning för bränsle och bostäder, hyror i övrigt	29.200:—	
Bidrag till tandvård: av landstinget 2.800:—, av målsmännen 5.000:—	7.800:—	
Statsbidrag: lärarlöner	771.150:—	
skolhälsovård	2.200:—	
skolmåltider (ej inv:r)	94.000:—	
skolskjutsar och inackordering	15.200:—	
undervisningsmateriel, läroböcker	21.570:—	
tjänstebostäder, byggnader	2.015:—	
skolbiblioteket	1.500:—	907.635:—
Kyrkokassans bidrag till pension och lön	4.999:—	
Statsbidrag till byggnader och inventarier	66.597:—	
” ” löner m. m. i fortsättningsskolan	10.750:—	
Driftsinkomster: provis. skatteersättning	26.200:—	
allmän kommunalskatt (2 kr. pr sk.-kr.)	913.555:—	
räntor	10.000:—	949.755:—
Summa kronor	1.976.736:—	

Av gammalt ha moraborna, såsom i det föregående visats, sökt att inom egna gränser bereda sina barn tillfälle till ökad utbildning.

Fasta anstalter äro alltjämt *Mora folkhögskola* och *Mora samrealskola*.

Folkhögskolan redovisade för läsåret 1952—53 86 elever, skogs- och lantmannaskolan 17, lanthushållskolan 12, s:a 115, av vilka 81 tillhörde länet, 32 andra län i Sverige, 1 Norge och 1 Danmark. Alla tre äro numera landstingsskolor. De båda sistnämnda skola flytta till Rättvik, så snart byggnaderna bli färdiga där. Fullständig ombyggnad förestår också på Skeriol.

Statens 4-klassiga samrealskola i Mora, såsom den officiella benämningen lyder, redovisar i sin katalog för läsåret 1953—54 ett lärjungeantal av 236, alla från Kopparbergs län. Av dessa komma icke mindre än 223 från det gamla moraområdet (119 från Mora socken, 89 från Morastrand och 15 från ”småkommunerna” Sollerö, Venjan och Våmhus). Av återstående 13 komma 11 från Idre och Särna.

Enär intet *gymnasium* finns i Siljansbygden, har utredning efter motion i kyrkofullmäktige igångsatts i syfte att klarlägga förutsättningarna för upprättande av — att börja med — kommunalt gymnasium i Mora. Det är huvudsakligen tre faktorer, som utgöra förutsättning för upprättande av gymnasium: 1) tillräckligt stort befolkningsunderlag och beräknligt antal elever, 2) tillgång på lärare, 3) behövliga lokaler. Det första momentet anses tillfredsställande, medan momenten 2 och 3 f. n. utgöra allvarliga hinder.

Slutligen är att nämna, att organisationen av skolväsendet i Mora eventuellt står inför en väsentlig ombildning. Morastrands köping begärde i okt. 1947, att köpingen måtte avskiljas från det nuvarande skoldistriktet, som omfattar hela församlingen. Kammarkollegiet fann, att utredning borde verkställas. Sådan har pågått och avslutats först innevarande år. Huruvida skilsmässa kommer att genomföras står ännu i vida fältet. Inflytelserika röster höjas för den meningen, att de båda morakommunerna skola återförenas. Sker detta, så löses skilsmäsofrågan av sig själv.

* *

*

Nyorganisationen av folkundervisningen anno 1842 har av en kyrkohistoriker betecknats som en av de viktigaste händelserna i vårt folks historia. Från början framställdes kravet på bättre skolundervisning av dem, som ville, att folket skulle lära sig läsa och förstå det lästa, främst bibeln. Senare kom fordran på andra färdigheter, såsom att skriva och räkna. Med läskunnigheten öppnades förut oanade möjligheter att tränga in i böcker- nas värld — skolan blev en kulturskapande faktor.

Den kortfattade, i mycket rent summariska översikt av Mora skolväsen, som här lämnats, avser att lämna läsaren några riktpunkter för bedömande av utvecklingen tiderna igenom. Såsom våra fäder äro vi övertygade, att skolans verksamhet är djupt ingripande, när det gäller att fostra de unga till livsdugliga samhällsmedlemmar. Är läggas till år, århundrade till århundrade. Nya krav anmäla sig, och kostnaderna växa. Vi,

som leva på 1950-talet, mer än 300 år efter moraskolans tillkomst, känna det som vår uppgift att ge det släkte, som skall ta arvet efter oss, det bästa av västerländsk kultur, att främja släktets fostran till kristen livssyn och kristen livsföring.

Mora i november 1953.

J. Romson.

Veteraner berätta

Mina skolminnen

av Anders Pers

En höst, sannolikt 1866, när jag fyllt sex år, fick jag följa min far till Morastrand, kyrkbyn vid Mora kyrka. Bland andra uträttningar gjorde han också något litet inköp i en handelsbod, tillhörande en handlande Lundholm. Till inköpen hörde en ABC-bok, avsedd för mig. Jag minnes ännu, att jag kände det såsom något märkligt, och händelsen har stannat i mitt minne, en av de få från barnaåren.

Hemma var jag nyfiken att göra bokens bekantskap. Min mor lärde mig bokstävernas namn, medan hon gjorde något uppehåll i spinningen av lingarn. Snart kände jag namnen, men det var krångligt att minnas bokstävernas ordning utan att se i boken. Denna uppgift sökte jag klara på egen hand. När jag kunde räkna upp dem i ordning först innantill och så utantill, var min glädje stor. Min mor var icke till hands. Jag skyndade ut till min far, som högg ved i vedboden. Jag gav honom boken och bad honom förhöra mig, om jag inte kunde räkna upp bokstäverna i rätt ordningsföljd utantill. Det gick och gick bra med detta mitt första förhör.

När jag senare på hösten skulle i skolan, följde min mor mig dit och överantvordade mig till den stojande barnaskaran i skolhuset. Jag kände mig främmande och osäker. Enda barnet i familjen som jag var, hade jag levat utan närmare umgänge med kamrater. Skolmästaren var gift med en släkting till oss, och jag borde känna mig rätt så trygg i det för mig rätt främmande sällskapet. Men när vi efter psalmsången och morgonbö-

nen ställdes upp i cirklar kring väggarna och jag kom i en sådan cirkel, kända jag mig ändå övergiven och modlös. Cirkeln leddes av en monitör, en grannflicka, som med en käpp pekade på en på väggen upphängd tabell med bokstäver ordnade i rader och stavelser. I tur och ordning skulle vi räkna upp bokstäverna och stava. Jag kände mig övergiven och nervös. Jag tyckte, att skjortlinningen kring halsen spände åt, och jag började gråta. Flickan-monitören blev sträng och hotade med käppen, och jag blev ännu mera förskräckt och ropade över till en annan cirkel, där jag hade en två år äldre kusin, ropade hans namn och bad honom hjälpa mig. Mer minnes jag ej, men något rysligt var det. Nå, det gick över som så mycket annat. Konsten att stava lärde jag mig ju, och jag blev även bekant med kamraterna. Innanläsningskonsten behärskade jag snart lika bra som kamraterna.

Skolstugan stod ungefär mitt i byn. Den var uppförd av byamännen endast något år tidigare och var byggd som alla andra stugor med ett stort stugurum, dit man kom genom en inbyggd farstu, och mot denna farstu en kammare. En tegelmurad kakelugn i stugurummet skulle ge värme åt skollokalen. En liknande mindre ugn fanns också i kammaren, så att denna, om det behövdes, kunde bebos av en lärare eller lärarinna. Nu behövdes detta ej, då läraren hade sitt hem i byn. Jag hade blott några hundra meters väg till skolan. Jag minnes, att den under natten fallna snön en morgon gick mig till midjan, men jag kämpade mig manligen fram, trots att jag var besvärad av de två vedträn jag måste ha med mig såsom mitt bidrag till uppvärmningen. Vi hade alla denna skyldighet, och blott en och annan, som hade det sämst, brast i fullgörandet härav. Det var också vår sak att göra eld, så att brasan var fint i ordning, när skolmästaren kom och arbetet skulle börja för dagen.

Runt om väggarna i skolrummet var en väggfast bänk. Mitt på golvet stodo fyra långa bänkar med pulpeter för skrivning och läsning. Var och en av dessa hade plats för tio lärjungar. Det var gott om barn på den tiden. På en av de väggfasta bänkarna stod alltid en liten så med vatten samt en skopa.

Salt strömming jämte havrebröd och potatis var stående maträtt i hemmen, varför törsten krävde, att vatten fanns till hands. Vi hämtade själva vatten ur brunnen i närmaste gård.

Folkskolestadgan av 1842 hade varit i gällande kraft i tjugufem år. Den stadgade, att minst en skola i varje socken skulle inrättas på socknens bekostnad. Stadgan förutsatte emellertid, att den första undervisningen, framför allt innanläsningskonsten, skulle bibringas barnen i hemmen eller i gemensamma småskolor i socknens byar. Mora hade tjugu byar av olika storlekar, åtskilliga av dem med ett invånareantal av tusen personer och mera, andra mindre. Tidigare hade småskolor anordnats i byarna i någon obebodd stuga eller i nödfall i en stuga med en mindre familj boende i samma lokal. På allmänstämma i socknen beslöts emellertid, att husfäderna i byarna skulle på sin egen bekostnad uppföra småskolehus i var och en av de tjugu byarna. Detta hade, när min skoltid inföll, skett på de flesta håll.

Till åttlydnad av folkskolestadgans bud om minst en skola i varje socken fanns ett skolhus vid kyrkan. Egentligen var det en stor hall, som avsåg att rymma alla socknens barn i den stadgade skolåldern. Eftersom socknen på den tiden hade en befolkning mellan 8.000 och 9.000 människor, tillfredsställde lokalen icke detta krav. I hallen undervisades på min tid 180 barn samtidigt av tre lärare. Då skoltiden omfattade sex av barnens levnadsår, så var detta barnantal blott omkring en tredjedel av samtliga skolpliktiga. Enligt den tänkta ordningen för riket skulle småskolan upptaga två år och folkskolan fyra år av lästiden. Här vände man emellertid på ordningen och lät småskolan behålla barnen i fyra år, varefter folkskolan tog hand om dem endast de två sista åren av deras skolgång. Detta var en nödvändighet. En del byar hade långt till den centrala skolan, så att barnen måste innebo i något hem i Morastrand eller dess närhet under skolgången.

I småskolan lärde vi oss att läsa innantill, att stava och att avdela orden på rader efter vissa regler. Vi lärde oss att räkna med de fyra enkla räknesätten, något som föll sig gans-

ka besvärligt. Vi använde griffeltavlor. Dessa blevo snart smutsiga, och vi kunde icke konsten att hålla dem rena. Mesta arbetet nedlades på att lära katekesen och bibliska historien utantill. Det var ett rabblande utan all ända. Jag hade lätt att klara biblisk historia, där den historiska berättelsen gav sammanhanget. Katekesen var det svårare med, och jag minnes ännu i dag, att jag fick bakläxa på fjärde huvudstycket, och att jag aldrig riktigt skilde mig ifrån uppgiften att kunna detta huvudstycke som ett rinnande vatten, som termen lyder.

Jag hade sex eller sju kilometers väg från mitt hem till folkskolan, vars hall snart fylldes av en stojande barnskara, som närmast var som en brusande sjöstrand, där böljorna gingo fram och tillbaka. Vi hade tre lärare. Anders Suther hade gått igenom en seminarietkurs i Stockholm och var ledare. Så var det Rytter Olov från Noret, en äldre, reslig, magerlagd man, och så Döss-Lars Erik från Nusnäs, en rundlagd, jovialisk man. När dessa inträdde i skolsalen, tystnade larmet, och vi fördelade oss på tre avdelningar, var och en under sin ledare och lärare. Det första året användes även här systemet med cirklar och monitörer. Suther var en godmodig man med jämnt och gott lynne. Han hade lätt för att hålla disciplin. Den långa rottingen, som stod bakom honom mot väggen vid den stora katedern, behövde mycket sällan anlitas. Det fanns naturligtvis en och annan av oss, som behövde få både muntliga och handgripiga tillrättavisningar, men det var sällan det förekom. Här lärdes vi vidare räknekonsten med decimalbråk och allmänna bråk. Vi fortsatte med läsning och skrivning; historia och geografi inhämtades också. Jag minnes särskilt, att vi läste och utfrågades om innehållet i Folkskolans läsebok, den klassiska urkund, som nu är undanskaffad, och som har blivit föremål för åtskilliga förklenande omdömen. Jag har den emellertid i gott och tacksamt minne. Den första poesi jag fått kännedom om utanför psalmboken, har jag ur denna bok. Men än mer. En avdelning i slutet av boken upptog stycken på norska språket. Här gjorde jag mig med nöje hemmastadd på egen hand. Den nordiska språkgemenskapen mötte mig här för första gången.

Under de fria stunderna i skolan, då stojet i salen var som värst, satt jag bakom skärmräcket på katederns trappa och stavade igenom de norska eller danska styckena och fick med hjälp av noterna med ordförklaring sammanhang i berättelserna och sångerna. Det var mina första steg åt det nordiska hållet.

En sommar, sannolikt 1872, hölls en kurs för utbildning av småskollärare i vårt skolhus på Morastrand. Kursdeltagarna behövde två lärjungar att öva sig på, och min mor blev påstött att skicka dit sin gosse. Det var då jag fick sällskap med Grudd Anders, som sedermera blev Anders Zorn. Dessa veckor har jag i gott minne. Där var mycket, som var nytt för mig. Kursen leddes av en folkskollärare från Orsa, Erik Eriksson. De egentliga eleverna voro unga män och kvinnor från bygden som skulle få sin första träning i konsten att undervisa. Jag gav akt på deras olika talanger och hur de togo sig ut under sin lärares ledning. Vi läste Berlins läsebok i naturläran. Fram emot kursens slut hade vi inspektion av folkskoleinspektör C. F. Pettersson, sedermera kyrkoherde i Sundborn, en ståtlig, kraftfull man, på sin tid en av stiftets mest bekanta präster. Vi läste en längre uppsats i den nämnda boken, var och en av oss några meningar. När uppsatsen var genomgången, skulle den unge lärarkandidaten, det var en yngling från Älvdalen, fråga ut och ytterligare utveckla innehållet. Han ställde en allmän fråga om vad som stod i den uppsats vi nu hade läst igenom, och han utpekade mig för svar. Jag svarade med att redogöra för uppsatsens innehåll, rubb och stubb. Han gav sitt erkännande åt mitt utförliga svar. Då ingrep inspektören. Svaret var nog i enlighet med frågan, men frågan var för vidsträckt, och så gav han instruktion om hur en sådan uppsats skulle benas upp av en lärare. Någon dag senare vid samma inspektion hade socknens småskollärare inkallats, för att inspektören skulle få en uppfattning om deras insikter och duglighet som barnalärare. De flesta av lärarna voro tydligen ganska besvärade. Man tog det så enkelt som möjligt och valde bibliska historien som föremål för undersökningen. Den läro-

bok, som vi använde, var utarbetad av kyrkoherde J. F. Åkerblom i Folkärna. Nederst på varje sida under ett streck hade författaren angivit en del frågor, som en eventuell lärare lämpligen kunde ställa på sin skolklass. Åtskilliga av de prövade småskollärarna sågo häri sin räddning, men de voro mycket valhänta, när de skulle begagna sig av hjälpen. Tydligt hade de icke använt sig av metoden förut. Som bekant ha små grytor också öron, och vi förstodo mycket väl ställningens allvar.

Den inspekterande prästmannen skickade bud på min mor, att han önskade tala vid henne. Han frågade henne, om det icke fanns tillfälle att sätta mig i någon s. k. högre skola. Han hade av lärarna gjort sig underrättad om mig och trodde, att det skulle vara att förorda. Detta var något så nytt och så överraskande, att mor sannolikt icke kunde svara på en gång. Jag var också mina föräldrars enda barn, som de icke ville skicka ifrån sig. Ej heller var ekonomin sådan, att detta var rådligt. Själv reflekterade jag inte däröver. Jag kunde icke heller veta, vad det innebar. Jag har heller aldrig grämt mig över att ha fått nöja mig med vad som stod till buds för min utbildning.

Sommaren efter min konfirmation hölls ånyo en kurs för utbildning av småskollärare på samma plats och i samma lokal. Jag bevistade denna, fastän jag icke var inställd på att bli lärare. Det var dock av intresse att vara med och se, hur det gick till, och jag fick lära mig något. Kursen leddes av skolläraren och klockaren i Älvdalen, en ung man från Leksand, där han bar namnet Frans Anders. Två söner till honom blevo präster. Den ena var en tid komminister i Västerås och är nu kontraktsprost i Mora kontrakt. Frans Anders var en ståtlig man. Det var sommar, och jag såg honom bada i Siljan, den första person, som jag sett behärska simkonsten suveränt. Jag beundrade honom som simmare men även i allt övrigt, som jag kunde iakttaga. När kursen var slut och det led mot hösten, övervägde jag att anmäla mig som lärare i en småskola. Det blev ingen anmälan. Men så en av juldagarna fick mina föräldrar bud, att kyrkoherde Borg ville tala vid dem. Han var då

Mora sockens kyrkoherde. Jag kunde även följa med. Frågan gällde, om jag ville ta lärareplatsen i Vattnäs småskola. Jag hade att välja mellan att vara hemma och biträda min far i skogsarbetet under vintern eller att ta denna lärarebefattning. Jag valde lärarebefattningen. Även om avlöningen var mycket anspråklös, så blev det nog lika mycket, som man kunde förtjäna i skogen på den tiden. Jag har denna vinter i gott minne. Skolstugan var byggd som alla andra. Jag bodde i en liten kammare med spis, där jag kunde koka litet potatis, som förtärdes till min medhavda matsäck och det halvstop mjölk, som jag dagligen köpte i en granngård. Det var 42 barn i min skola. De voro fördelade på fyra klasser. Lärarinnan, som fränträtt skolan, hade tydligt varit ett fullkomligt praktexemplar i sitt slag. En så stillsam, uppmärksam och beskedlig skara barn, som jag hade i denna skola i Vattnäs, är nu något nästan ofattbart för mig. Barnen formligen sögo upp allt vad jag kunde meddela dem. Skolhuset stod i blåsten på en naken åker, och snön yrde kraftigt omkring knutarna. Veden, som barnen där som i alla liknande skolor buro dit var morgon, räckte gott även för min kammare. Jag var frisk och sund och sov gott, medan stormen tjöt om knutarna.

Där gjorde jag min första bekantskap med boken i vidsträcktare mening. En man i byn hade genom en sjukdom förlorat sin hörsel. Av denna anledning hade han lärt sig bokbindareyrket och mottog böcker från Morastrand till inbindning. Det var en god man, som visade mig stor vänlighet. Jag fick tillfälle att läsa vad jag önskade i hans arbetsföremål, och jag begagnade mig därav på kvällar och nätter.

Några följande vintrar höll jag sedan småskola, dels i min hemby och dels i en annan by i socknen. Flera av mina kamrater, som börjat som småskollärare, sökte sig till folkskoleseminariet i Uppsala och blevo folkskollärare. Några fingo inträde i sista årets kurs och klarade sig sålunda med en kortare utbildning. Den mest begåvade av dem, Matts Olsson från Noret, sökte och vann inträde i nämnda seminarium vid påskferien sista året och klarade med glans sin examen. Han hade

en utomordentlig lärarebegåvning, liksom han även eljest hade en god personlig utrustning för livet. Han satte sin prägel på en hel generation av lärjungar, som voro under hans ledning. Han hade även musikalisk begåvning och var en av pelarna i Morasången, som vid den tiden hade en blomstringsperiod. Han verkade hela sin tid i Mora och dog ärad och aktad av hela församlingen.

Vintern 1882—1883 besökte jag folkhögskolan i Fornby i Stora Tuna. Jag kände mig behöva mer av andlig barlast för livet, och jag använde denna vinter för att komma till rätta med mig själv och för att pröva mig i umgänge med lärare och kamrater, innan livets allvar skulle ta sin början. Jag hade endast gott av dessa månader. När jag kom tillbaka till mitt föräldrahem, skulle jag bli jordbrukare på mina föräldrars gård tillsammans med dem. På eftersommaren fick jag emellertid ett anbud att på nytt ägna mig åt skolan. Socknen hade byggt tre folkskolor ute i terrängen: i Färnäs, Kråkberg och Vika. Där tjänstgjorde folkskollärare. Den centrala skolan vid kyrkan, alltså densamma, där jag fått min folkskoleundervisning, var klockarprästen A. G. Mattsson villig att övertaga, om det blott fanns någon, som ville biträda honom. Jag skulle sålunda läsa varannan vecka med de två yngsta årsklasserna och han med de två äldsta. Jag tog anbudet och skötte denna plats i fem terminer. Elevantalet var omkring 60. Ej heller här hade jag besvär med disciplinen. Man hade gruvat mig därför, ty samhällets befolkning hade inte samma enhetliga sammansättning som ute i socknen.

Därmed var det slut med mitt arbete som skollärare. Andra uppgifter togo mig fatt. Jag hade upplevat folkskolans genombrott i den kommun, där jag hade mitt hem. Jag har sålunda sett, hur skolan har inarbetats in en bygds intellektuella liv. Från att ha meddelat en torftig kunskap i läsning, skrivning och räkning har den tagit fatt uppgiften att meddela ett vidsträcktare kunskapsmått åt den uppväxande ungdomen och att ge den fostran för livet. Bygdens begåvade unga män och kvinnor ha i stor utsträckning upptagit kallet, något som varit

till förmån för båda parterna. Harmonien har icke störts, men utvecklingen har icke heller försummats. Det har hänt någon gång i en av grannsocknarna, att en lärarinna från någonstans i Sverige icke förstått vad barnen sade, och de ej heller förstått vad hon sade. Detta har varit undantag. Det går tillräckligt fort att avhysa dialekterna från folkets tunga. Det har varit mycket intressant att följa fortsättningen. För ett 30-tal år sedan kom folkhögskolan till stånd på en härlig plats i socknens centrum. Allt villigare har ungdomen samlats dit, och till den har knutits undervisningskurser i praktiska ämnen till bygdens fromma. En kommunal mellanskola har uppstått, som synes växa in i skolsystemet på ett smidigt sätt. Det gamla folkskolehuset, som jag arbetade i, är rivet för länge sedan och har fått lämna plats för Zorns Vasastaty. Dess första efterträdare som skolhus är förbrukat och skall rivas, och ett nytt har uppstått i stället. De män, som avfattade folkskolestadgan, den regering som framlade och den riksdag som antog den för hundra år sedan, visste väl ej mycket om framtiden. Men de förhoppningar, som knötos till den, torde icke ha kunnat ställas så höga, som vi nu se dem infriade. Folkskolan har gjort sin insats i utvecklingen, och utvecklingen på sin sida har främjat folkskolan. En samverkan har uppstått till vårt lands fromma. Att följa med den har varit ett av de ägnämaste inslagen i mitt liv.

Västn. Läns T. 28/3 1942.

Rustik.

Två andra veteraner intervjuades till 100-årsjubileet av skolrådsledamoten redaktör Anders Olsson.

Per Nordin berättar

— Det har gått mer än sextio år, sen jag här i byn började min lärarebana, berättar f. folkskolläraren i Nusnäs *Per Nordin*, där han 83-årig hos sin dotter i Stumsnäs njuter sitt välförtjänta otium. Lars Danielsson, min lärare hemma i Dju-

ra, tyckte visst, att jag läste bra, och han talade vid min far om att jag borde få studera. Det planerades för den saken, men så dog far, när jag var tretton år gammal, och det föll på min lott att som körkarl taga hand om hästen. Jag körde malm vid åtskilliga bruk, tills min tre år yngre bror kunde taga vid. Han skulle första vintern bort till Vintjärn, och jag följde honom till vägs bortom Falun. Då jag vände om, glömde jag bort, att bror hade både vår mat och våra pengar, och jag stod där alldeles blottställd. Jag tänkte gå in på det ena kvartersstället efter det andra och berätta om min belägenhet, men i sista stund svek modet, och jag fortsatte den femmila vandringen hem. När jag slutligen kom till Helgnäs, var jag så förbi av trötthet, att jag tvingades in i en gård och fick en hjälp, som jag aldrig glömmer.

Medan min bror körde malm, skulle jag hjälpa till med sysslorna hemma vid gården. Men på söndagen lästes det i kappellet upp en kungörelse, att det nyinrättade landstingsseminariet i Falun skulle börja sin verksamhet. Då klack det till i mig, och jag sade till mor, att jag skulle bli lärare. Det blev så, fast mor knappast trodde på mig. Jag kom in på seminariet i februari 1879, och före jul var jag klar med min examen. Prosten Per Pettersson gav mig plats i Stumsnäs i Rättvik, där jag skulle läsa med 45 barn i 5 klasser. Jag kom dit men blev just inte välkomnad. Det var en fnurra på tråden mellan prosten och byn, och samma dag jag kom, hölls det bystämma, där det beslöts, att barnen inte skulle skickas till skolan. Byföreståndaren och skoltillsyningsmannen reserverade sig, men en byaman sade rent ut:

— Vi ha nog av leksandskarlar här!

Första läsdagen kom det bara 8 barn till skolan. Andra dagen kommo allesammans, och mannen, som tyckte, att byn hade nog av leksandskarlar, kom och bad om förlåtelse. Sen gick det bra. Jag stannade till 1882 i Stumsnäs, men då sökte jag in på folkskoleseminariet i Uppsala. Jag hoppades komma in i andra klassen, men i trängseln fick jag nöja mig med den första för att sen hoppa över den andra. 1885 avlade jag min

examen, och kort därpå valdes jag till lärare vid Nusnäs folkskola. Prosten Borg hade före valet frågat prosten Pettersson hur jag skött mig under min tid i Rättvik, och Rättviksprosten hade svarat:

— Jaså, är han färdig nu; ja, om jag hade någon ledig tjänst, skulle jag ta honom själv.

På den rekommendationen kom jag till Nusnäs. Byn såg annorlunda ut då än nu. Det gråa gyttret gjorde mig först en smula missmodig. Den nya skolan låg på en stenbacke med grusgropar, som ingen velat ge 5 riksdaler för. Skolan var uppdelad i två avdelningar; i folkskolan residerade jag med 64 barn och i småskolan Kristina Persson från Ål med 63 barn. Jag minns, att då jag kom dit, bestraffades pliktförgätna barn med att få sitta på kantiga vedträn. Lärarinnans rum var färdigt, och jag fick en kammare och ett kök. Men trossbotten saknades, och köket hade bara öppen spis och en bakugn ute i farstun. Jag lagade maten själv, och min familj fick första tiden stanna kvar i Rättvik. Min lön var 600 kr. om året jämte 80 kr. för kofoder och 60 kr. för ved. Men så kall som bostaden var, räckte bränsleersättningen inte till, och jag blev därför den förste, som begärde att få bränsle in natura. Arbetsamt var det, inte minst med alla böcker att rätta. Stram disciplin måste upprätthållas med det stora barnantalet, men det gick.

Jämför jag förr och nu, så är det påfallande, hur torftigheten och superiet minskats och hur hyfsningen stigit, bland barnen liksom i allmänhet. Lärarna ha blivit många flera och barnen åtskilligt färre. Man frestas kanske att glömma bort, att det inte går att giva barnen hur mycket som helst. Det är inte mycket värt att bara tratta i de ungas själar. Skall det bli några varaktiga resultat, så måste de i väsentlig mån grundas på barnens självverksamhet.

— Det har nu gått mer än femtio år, sen jag kom till Mora som lärare, berättar f. folkskolläraren och fanjunkaren *Wilhelm Wallman* i Morastrand. Det fanns ingen järnväg till Mora på den tiden, utan från min hemsocken St. Skedvi åkte jag hela vägen efter häst. Det tog tre dagar.

Jag hade vintern 1880—81 gått på Fornby folkhögskola, och så tog jag värvning som volontär vid Dalregementet. Två år ägnade jag sen åt volontärskolan i Karlsborg. Jag fick de bästa betyg men fick vänta på befordran, och så sökte jag in på folkskoleseminariet i Uppsala. Med mina kunskaper hade jag tänkt mig att få börja i andra klassen, men i trängseln måste jag nöja mig med att få komma in som en vanlig nybörjare. Jag kom under ledning av rektor Norlén. Han var ju en av vår undervisnings märkesmän men sträng och tillika misstänksam, och det behövdes inte mer, än att man tog sig en rök eller sällskapade med en flicka, för att man kunde få en varning.

Sen jag med goda betyg avlagt min folkskollärareexamen 1888, hjälpte jag först till hemma på gården. Det var ont om lediga tjänster då, men 1889 fick jag plats vid Oxbergs mindre folkskola i Mora. Den vördade Oxbergsläraren Lars Öhnell, som dittills tjänstgjort som hemmagjord byskolmästare, var just borta för att avlägga folkskollärareexamen. Det var ordning och skick, där han arbetat, men sopningen i skolan skötte jag själv. Jag bodde i en liten kammare och åt middag i en gård i byn för 25 öre om dagen. Lönen räckte inte till några festmåltider. En folkskollärare hade 600 kronor om året jämte 140 kronors ersättning för kofoder och ved, men i en mindre folkskola fick man inte mer än 350 kronor om året. Oxbergsfolket var gästfritt, och jag fick en gång vara med på ett bröllop och kalasa på lutfisk. Åtskilliga karlar vandrade på hösten ut som vävskedsmakare och kommo igen först på våren.

Efter en termin fick jag flytta till Bergkarlås, och de 15 första åren arbetade jag där med samma bristfälliga skolform som i Oxberg. Undervisningen pågick 30 veckor om året, därav

15 veckor på småskole- och lika lång tid på folkskolestadiet. En tidigare lärare hade måst avskedas, och disciplinupplösningen var uppenbar. Man hade huggit ved inne i skolsalen, det lyste genom den trasiga kakelugnen, och läseböckerna voro alldeles sönderrivna. Att barnen var dag skulle föra med sig ett vedträ till skolan, det hörde ännu till god ordning. Städningen hade man intet intresse för, men med halvt hot om inspektion fick jag därvidlag en bättre ordning även i hemmen. Bråkigt kunde det vara i byn, och många gånger fick jag användning för den färdighet att lägga förband, som jag förvärvat i den militära sjukvården. Så småningom fick jag trofasta vänner i byn, och jag skall aldrig glömma, att under förra världskriget fick jag smör för 6 kronor kg, medan andra fingo betala 12 kronor. Skolformerna förbättrades, och så småningom blev det hel lästid även i Oxberg och Bergkarlås. Efter 24 år fick jag flytta ned till Morkarby nyinvidda folkskola för att fullgöra mina sista tjänsteår. När jag kom till Bergkarlås, var den skolan också tämligen ny. Församlingen hade beviljat ett byggnadsanslag av 1.200 kronor, och patron Igel Jannes Hansson åtog sig att med detta bidrag svara för uppförandet av en till folkskolehus och lärarebostad tjänlig byggnad. På entreprenad bortsatte han sedan arbetet för 960 kronor till några Leksandskarlar, som trälade i sitt anletes svett och förtjänade 89 öre om dagen, vilket ju är något mindre, än vad man begär nu för tiden.

Småskolan i Risa var mycket sämre än Bergkarlås folkskola. Lärosalen hade sex fönster, och mellan ett par gavel-fönster hade lärarinnan sin plats. Innanfönster saknades, och en utslagen ruta hade ersatts med en pappskiva, emedan skol-tillsyningsmannen inte ville offra 25 öre på en ny ruta. Man kan förstå, att det måste vara kallt, då all uppvärmning skulle ske från en öppen spis. Jag bragte saken på tal i skolrådet, där jag efter tre år fått säte och där jag i 24 år fick behålla min plats. Det invändes, att byn borde avhjälpa felaktigheterna, men jag framhöll, att det måste göras någonting, om inte både lärarinna och barn skulle fördärvas. Jag hade för övrigt redan beställt innanfönster av snickare Lax för 30 kronor, och inför

det argumentet beviljades det behövliga anslaget. Skolstaten i Mora omslöt den tiden omkring 4.000 kronor, och nu är den uppe i över 400.000 kronor.

Jämför jag skolarbetet förr och nu, så möta mig i den nya skolan många nya undervisningsmetoder. Fråga är likväl, om inte helheten blivit lidande genom mångläseri, så att det blir för mycket skum på ytan. Det man lärde förr, det gnuggades in på ett effektivare sätt. Men ungdomen är bättre än förr. Hyfs, utseende och hållning är avgjort bättre. Synd bara, att den moderna nöjesindustrien skall ödelägga så mycket av vad skolan bygger upp.

Donationer som förvaltas av Mora skolråd

Svedelii fond. År 1847, året efter prosten Per Gustav Svedelius' död, överlämnade prostinnan Amalia Svedelius 1000 rdr banko till Mora församling och Våmhus kapellag. Beloppet skulle utgöra grundfonden för en blivande skolkassa och räntan användas för skolverket. Vid skilsmässan mellan församlingarna erhöll Mora 1.250, Våmhus 250 kr.

Fondens storlek 2.552: 99.

Bälter Sven Erssons fond. År 1879 överlämnade Bälter Sven Ersson och h. h. Anna Halvarsdotter till minne av deras 25-åriga äktenskap 500 kr., varav räntan skulle användas "till nytta för skolverket". Med 5 års mellanrum t. o. m. år 1899 utökades fonden varje gång med 500 kr. Fonden, vars grundkapital alltså utgör 2.500 kr, uppgår till 5.160: 04.

Sellbergs fond. Olov Hansson Sellberg, född i Långlets by, utflyttad till Amerika, testamenterade 200 dollars till "Skolrådet för lutherska kyrkskolan i Långlet". Föreskrift: kapitalet skulle växa till 1.000 kr., varefter räntan finge användas till "underhåll och skolbildning" åt barn i Långlet mellan 8 till 12 års ålder, som äro föräldralösa, och — om sådana barn ej finnas där — åt andra fattiga barn i samma ålder. Kapitalet utgjorde vid överlämnandet 1929 727 kr. Fondens belopp nu 2.983: 34.

Anders och Lisa Lunds gåva. Till minne av makarnas 25-åriga äktenskap överlämnade de år 1908 2 aktier i Mora folkbank. Avkastningen skall användas till beklädnad av mindre bemedlade skolbarn i Mora socken, företrädesvis barn från Kråkberg och Östnor.

Fondens storlek 462: —.

Döss Jon Jonssons fond. Till minne av sin 70-årsdag den 26 sept. 1910 skänkte Döss Jon 3.000 kr., varav räntan skall användas som bidrag till fattiga välartade barns (under 12 år) i Mora socken och Morastrand beklädnad. Skolrådet förvaltar medlen och överlämnar i dec. varje år räntan till sällskapet Jultomtarna "eller annat av skolrådet godkänt liknande sällskap, som har till uppgift att verka för donators syften".

Vinäs ungdomens hjälpfond. Redaktör Anders Pers, född i Vinäs, donerade på sin 60-årsdag den 24 febr. 1920 ett belopp av 5.000 kr. Fonden har genom tillskott av donator och genom besparing av räntor ökats, och i en tilläggsbestämelse har förordnats, att grundfonden skall utgöra 10.000 kr., och att 10 % av räntan årligen skall tillföras grundfonden. Avkastningen, som benämnes dispositionsfond, skall användas att hjälpa unga människor i Vinäs att förkovra sig i kunskaper och färdigheter genom att anlita skolor eller andra utbildningskurser av teor. eller praktisk art. Den fattige har företräde framför den burgne, men ekonomiska förhållanden få ej ensamt avgöra.

Fondens storlek 14.122:71.

I några byar ha medel samlats till bildande av fonder, vilkas ränteavkastning skall användas till hedrande av bortgångna lärares minne, vanligen i form av bokpremier. Så i Noret: Emilie Wallman-Janssons stipendiefond, i Nusnäs: Per Nordins minne, i Färnäs: Helena Kings minne.

Ovanstående uppgifter om donationer och deras belopp avse läget vid 1952 års slut.

Mora sockens sigill: S:t Göran och draken
(Efter Hugo Borgströms relief på kommunalhuset).

Till den utgåva av skolhistoriken, som här föreligger, fogas följande efterskrift.

Den allmänna inledningen och prosten Hillerströms dikt "Träsnitt till min skolpsalmbok" i Mora skolverk 1942 ha här uteslutits. Däremot ha kompletteringar och rättelser gjorts. "Veteranen" Anders Pers' artikel "Mina skolminnen", tryckt i V. L. T. samtidigt med jubileumsboken 1942, har ansetts böra medtagas här. Slutligen finns i föreliggande framställning en kortfattad översikt av skolväsendets utveckling under tioårsperioden efter 1942.

Mora kyrkoarkivs handlingar utgöra utom i texten namngivna arbeten det huvudsakliga källmaterialet, alltså socken-, resp. kyrkostämмо- och kyrkofullmäktiges protokoll, skolstyrelse-, resp. skolråds- och kyrkorådsprotokoll, protokoll från biskopsvisitationer, församlings- och förhörböcker, berättelser över skriftresor, skolreglementen och examenskataloger, räkenskaps- och inventarieböcker, Mora församlings krönikeböcker.

Bland tryckta arbeten nämnas här Västerås stifts herdaminne (Muncktells och Ekströms), Västerås stifts julbok (vissa årgångar) samt årsredogörelser för Mora församling och Mora skoldistrikt, för Mora folkhögskola och Mora samrealskola.

J. Romson.

Personförteckning

Adolphsson, Vendela 47
 Aehselius, 6
 Andersdotter, Anis Marit 55
 Andersdotter, Bossel Marit 56
 Andersdotter, Staffan Maria 55
 Andersson, Anders Johan 56
 Andersson, Back Olof 56
 Andersson, Bossel Anders 86
 Andersson, Fem Erik 102
 Andersson, Frost Olof 55
 Andersson, Grudd Per 102
 Andersson, Grund Olof 54
 Andersson, Grundpers Carl 109
 Andersson, Holknekt Anders 85
 Andersson, Holknekt Olof 86
 Andersson, Ida 46, 48
 Andersson, Krång Anders 86
 Andersson, Maria 55
 Andersson, Nils 93
 Andersson, Spik Olof 38
 Andersson (Selhby), Säl Per 29, 38,
 40, 41, 43, 48, 54, 56, 57
 Andrén, Lars 46
 Ankarcröna, Henrik 90
 Arborelius, Olof 7, 11, 12
 Arosenius, P. A. 75
 Back, Johannes 36
 Beckertz, Ebba 109
 Bengtzeli, Rut 110
 Berg, C. Th. 58
 Berg, Erik 46
 Berggren, C. A. 32
 Berghund, Arvid Julius 109
 Berlin, N. J. 121
 Björklund, Lars Petter 25, 26, 27, 28,
 31, 32, 57
 Blomberg, Anders 93
 Bodén, Margit 56
 Bodén, Olof 56
 Boethius, Jacob 69, 71, 73, 74
 Bogg, Anna 109
 Boman, Agnes 56
 Bonde, Gustaf 66, 67, 68
 Borg, Denis 99, 122, 127
 Brahe, Per 66, 67
 Brask, Mats Matsson 79
 Bremer, Fredrika 84
 Britt-Kerstin 35
 Bäck, Henny 109
 Bäck, Holger 110
 Bäckström-Guth, Mait 109
 Bälter, Anders 109
 Bärsell, J. 19
 Carlström, Gustaf 40
 Cassel, Nils 109
 Collén, E. W. 58
 Creutz, Lorentz 64, 68, 72
 Dahl, Karin 55
 Dahlberg, K. A. 32
 Dahlkvist, Sigrid 109
 Dalborg, Olof 47
 Danielsson, Anna 55, 56
 Danielsson, Lars 125
 De la Gardie, Magnus Gabriel 66, 67
 Dickson, Charles 105
 Dordlofva, Anna 110
 Duvall, Gustaf 64, 69, 72
 Döss-Lars Erik 120
 Ehrnell, A. 55, 56
 Ekman, Axel 74
 Ekman, Lars 69, 74
 Ekström, Gunnar 133
 Eliasson, Lovisa 109
 Engzell, Carolina 18, 19
 Eriksson, Anders 46, 56
 Eriksson, Erik 121

Eriksson, Kerstin 54, 55
 Eriksson, Kristina 55
 Erndotter, Göran Kristina 56
 Ersson, Bälter Erik 86
 Ersson, Bälter Sven 86, 97, 131
 Ersson, Döss Jon 86
 Ersson, Garsås Anders 86
 Ersson, Grudd Erik 102
 Ersson, Håll Halvar 86
 Ersson, Jöns 69
 Ersson, Ketti Anders 54
 Ersson, Michel Erik 54
 Ersson, Michel Per 56
 Ersson, Pell Lars 58
 Ersson, Sparr Erik 86
 Ersson, Sticks Lars (Öhnel) 101
 Ersson, Sässer Anders 86
 Estenberg, Christian 29, 30, 56
 Falk, C. Fr. 90, 94
 Falk, fru 34
 Falck, Kurt 34
 Fernström, Judith 109
 Finn-Karin 93
 Finn, Lars 109
 Fleming, Jöran 68
 Forssberg, Anders 80, 98
 Franzén*, Frans Anders 20, 21, 32,
 33, 35, 36, 37, 42, 43, 58, 122
 Franzén, Bernhard 33
 Frid, Beda 109
 Frid, Vilhelm 101
 Fält, Anders 22
 Gabrielsson, Johan 97
 Garell, Erik 41
 Geijer, Erik Gustaf 82
 Glantzberg, 23, 24, 58
 Godenius, 9
 Graf, A. H. 36, 58
 Grännsjö, Elsa 109
 Grännsjö, Harald 109
 Gröndal, Fridolf 109
 Gröndal, Margareta 110
 Gustaf I 95
 Gustaf III 8, 52, 77
 Gustafsson, Axel 105, 106
 Göransson, Ellen 110
 Göthe, Albert 11
 Halvarsdotter (Ersson), Anna 131
 Hansson, Igel, Jannes 129
 Hansson, Olof 54
 Hazeli, Artur 102
 Hedblom, Anna 109
 Hedvig Eleonora 66
 Helsing, Johan 40, 41
 Helsing, Johanna 55
 Herlenius, Emil 40
 Hesselius, Anders 12
 Hillerström, Erik 109, 133
 Hjärne, Urban 72
 Hülpers, A. A.:son 76
 Hård, Lars 43, 45, 48, 56, 57
 Hägerman, Anders 39
 Häggblom, Nils 30
 Häller, David 109
 Ionsson, Lars 54
 Isaksson, Per (Isak Per Persson)
 14, 23, 24, 43, 55
 Israelsson, Johannes 109
 Jansson, Anna 55
 Jansson, Knif Olof 43
 Joensson, Johan 68
 Jonsson, Anna 56
 Jonsson, Döss Jon 132
 Järta, Hans 81
 Jönsson, Brita 59
 Jönsson, Ingel 69
 Kallin, Hedvig 109
 Karl XI 72
 Kings, Helena 109, 132
 Kumblaues, Olaus Matthiae 64, 70
 Källström, Anders 89, 90, 91, 99
 Lagborg, Ernfrid 109
 Lalander, Ingrid 47, 48
 Larsdotter, Skord Anna 55

* Frans Anders kallade sig Franzén. Frans alltså gårdsnamn!

Larsdotter, Säg Anna 56
Larsson, Anna Lisa 55
Larsson, Djus Per 58
Larsson, Hilding 110
Larsson, Kettis Per 58
Larsson, Knås Olof 54
Larsson, Olmats Erik 86
Larsson, Per Mats L. A. 54
Larsson, Staffan Anders 46
Larsson-Lindqvist, Johanna 109
Lasis-Karin 34
Lasson, Tenn Anders 35
Laurelius, Olof 63, 64
Lennes, Arthur 109
Lenæus, Jacob 66, 67
Levander, Lars 5, 15
Lewenhaupt, Carolus Maritius 66, 67
Linder, Nils 110
Lindh, A. O. 96
Lindmark, Kristina 56
Linge, Karl 77
Lovén, C. G. 27, 28, 31, 58
Lund, Anders 131
Lund, E. 40
Lund, Lisa 131
Lundborg, L. I. 54
Lundevall, Elin Sofia 42
Luther, Martin 17, 64, 87
Malmberg, Lars 5, 18, 24, 25, 30, 35,
46, 54, 56
Mathsson, Mats 32
Matsson, Anders 54
Matsson, Barbro Anders 86
Matsson, Kråk Mats 86, 97
Matsson, Willmans Mats 78
Matsson, Sven Mats 54
Mattsson, A. G. 102, 124
Mattsson, Hans 70
Mattsson, Rombo Anders 85, 105
Modéer, Adolf 79
Modig, Erik 102
Morelius, Anna 109
Muncktell, J. F. 133

Muregård, Helge 109
Målerin, Alfhild 109
Möller, C. J. 101
Nilsson, Lissel Anna 56
Nilsson, Anna 56
Nilsson, Sven Anders 12
Nohrmoraëus, Andreas Erics 64, 72
Norberg, Lars 109
Nordevall, Gustaf 84
Nordin, Adrian 109
Nordin, Per 101, 125, 132
Nordling, John 109
Nordling, Malla 109
Nordlöf, C. A. 28
Norlén, Wilhelm 128
Norman, Robert 46, 47
Norström, Elvira 109
Nylén, C. V. 75, 98
Nyström, O. Hernfrid 109
Nääs, Olof 110
Olofsson, Elise 110
Olsdotter, Bärs Margit 102
Olsdotter, Häll Kristina 55, 56
Olsdotter, Häll Margit 55, 56
Olsdotter, Knås, Kerstin 55, 56
Olsdotter, Säl Margit 54, 55, 56, 57
Olsson, Anders 109, 125
Olsson, Anna 55
Olsson, Bud Erik 102
Olsson, Fisk Per 38
Olsson, Frida 109
Olsson, Grudd Mats 58, 101, 123
Olsson, Kristina 55, 56
Olsson, Säl Anders 55
Orre, Lars Persson 19, 20, 35
Oscar I 82
Palm, C. G. 33
Palm, G. W. 6, 13
Palmqvist, Gustavus 68
Pers, Anders 20, 26, 102, 117, 132, 133
Pers, Gunnar 102
Persdotter Mattis Anna 54
Persson, Anders 54

Persson, Anna 109
Persson, Bäcke Per 86
Persson, Frost Per 43
Persson, Gustaf 68
Persson, Håx Olof 86
Persson, Isak Per (se Isaksson, Per!)
Persson, Knif Olof 55
Persson, Kristina 127
Persson, Krubb Olof 25, 55, 56, 57
Persson, Marta 56
Persson, Matilda 109
Persson, Myr Per 54
Persson, Olof 92
Persson, Ribb Olof 38
Persson, Sticks Erik 86
Persson, Uf Lars 43
Pettersson, C. Fr. 22, 28, 101, 121
Pettersson, C. E. 58
Pettersson, Per 126, 127
Romson, Carl 85
Romson, Janne 6, 59, 109, 116
Rosenius, Eric 7, 8, 10, 12
Rosenius, Eric d. y. 19, 25, 27
Rudbeckius, Johannes 63, 65
Rytter Olof 120
Sandback, Olof 109
Sandberg, J. G. 78
Sars, Karl 106, 109, 110
Sars, Kerstin 109
Schuttehielm, Jo(a)chim 68
Sehlby, Säl Per (se Andersson,
Säl Per!)
Sellberg, Olof Hansson 131
Sisell, Mats 101
Sjödin-Engström, Kerstin 110
Skoglund, Lars (Larsson, Skogs
Lars) 58
Skoglund, K. G. 75
Solders, Gunnar 10
Solders, Severin 3
Stark, Sigrid 56

Stiernskiöld, Carl 66, 67
Strandell, 15
Suther, Anders 92, 93, 101, 103, 120
Svedelius, Amalia 131
Svedelius, Anders 77, 84
Svedelius, Johan 7
Svedelius, Per Gustaf 84, 85, 86,
89, 131
Svennung, Lydia 109
Söderström, C. W. 32, 43, 48
Thorstensson, Anna 42, 45, 46, 47
Thunman, C. J. 19, 24, 26, 27, 33
Treffenberg, Curry 43
Tysk, Clara 103
Täpp, Rikard 109
Wahlén, Olof 109
Walenius, Ericus Michaelis 63
Wallenius, Andreas 64
Wallin, Johan Olof 82
Wallman, Wilhelm 101, 128
Wallman-Jansson, Emelie 109, 132
Wetterdahl, L. 33
Willman, 77, 78
Wollenius, Per 77
Ytterberg, Erik 25
Zetterström, Matilda 56
Zorn, Anders 95, 102, 103, 104,
121, 125
Åberg, Gunhild 110
Åhs, Ewert 18
Åhs, Lars 14, 46, 47
Åhs, Sune 5
Åkerblom, J. F. 100, 122
Åkerblom (fröken) 36
Åkesson, Hilda 55
Ås, Lars Larsson (se Malmberg,
Lars!)

Öhman, Olga 109
Öhnell, Karl 110
Öhnell, Lars 101, 128
Östlund, Elna 110

Innehållsförteckning

I. <i>Folkundervisningen i Älvdalen under 1800-talet.</i> Av	
Severin Solders	3
By- eller småskolor	14
Våra första folkskollärare	25
Bespisning av skolbarn på 1860- och 70-talen	34
Tiden efter 1875	36
Bilagor: Om inrättande av byskolor 1813	51
Exempel på småskollärares placering	
i byar 1860—1890-talen	54
Folkskolans gamla minimikurs	57
Hur man valde folkskollärare 1877	58
II. <i>Mora Skolverk.</i> Av Janne Romson	59
Barnaskola i Mora	63
Första skolstugan i Mora	70
Barnens framsteg. Hemmens svårigheter	72
En skolstat på 16 daler	75
Upplysningstidens skola	76
Byskollärarna — mycket arbete och ringa lön	77
Mot och för reform	81
1842 års skola	82
Skolstadgans genomförande i Mora	84
Första årsredogörelser	88
Fortsatt organisationsarbete	89
Skolreglementet 1847	92
Nytt skolhus på Stranden	94
Anstalter för högre utbildning	97
Fortfarande trånga ekonomiska villkor	98
Byskolhusen skola underhållas av församlingen ge-	
mensamt	99
Folkskolinspektörer	100

Dugliga lärare	101
Ett par donationer böra här omnämnas	103
Skolbyggnader i stor skala	105
Mora skolväsende 1942	106
Åren 1942—1953	110
<i>Veteraner berätta:</i> Anders Pers	117
Per Nordin	125
Wilhelm Wallman	128
Donationer som förvaltas av Mora skolråd	131
Personförteckning	134
Innehållsförteckning	138